

Filipszky István
ELFELEDETT ÉVSZÁZADOK

Feleségemnek és leányomnak

© Filipszky István
Budaörs, 2000

Filipszky István

ELFELEDETT ÉVSZÁZADOK

***Budaörs története
a kezdetektől 1719-ig***

BUDAÖRS, 2000

A MAGYAR MILLENNIUM 2000 TISZTELETÉRE
A MILLENNIUMI KORMÁNYBIZTOS HIVATALA TÁMOGATÁSÁVAL KIADTA
BUDAÖRS VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

Felelős kiadó
Wittinghoff Tamás polgármester

Lektorálta
Dr. Veszprémy László

A borítón Örsur (Wrsur) címere látható
László Gyula: Hunor és Magyar nyomában.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1967

Szaktanácsadó
Bordás István

Szerkesztő és kivitelező
Vass Jenő Sándor

DTP-szerkesztő
Bartucz Anikó

ISBN 963 00 5524 4

Készült 500 – ebből 100 számozott – példányban

AJÁNLÁS

Írta: Wittinghoff Tamás polgármester

Kedves Olvasó!

Ritka szerencsésnek érezhetjük magunkat. Négy évtized totális rendszerét követően demokratikus normák szerint élhetünk. Tíz éve szabadon, a többpártrendszer szabályai alapján működik a társadalom. De mi ez a tíz év az ezeréves államisághoz képest?

Az évezred utolsó évének, 2000-nek utolsó napjait írjuk. Egyedi, történelmi pillanat ez. Az elmúlt tíz év sok változást hozott, s életünk szempontjából nagyon fontos események zajlanak napjainkban is. Magyarország lassan része lesz az egyesülő Európának, mint ahogy természetes volt ez korábban évszázadokon át.

Budaörs régen látott fejlődésnek indult. S jöllehet jövőnk szempontjából meghatározóak a jelen történései, ez a páratlan évforduló nagyon jó alkalom arra, hogy visszatekintsünk.

Ósidők óta minden generáció arra törekszik, hogy létezéséről, tetteiről üzenetet hagyjon a jövő számára. S ahogy az idei év – a Magyar Millennium éve – városi eseményei, rendezvényei és a kiadványai a jelent és a múltat örökítik meg, Filipszky Istvánnak, e könyv szerzőjének legújabb munkája az „elfeledett évszázadokról” szól. Vagy ha úgy tetszik, a kezdetektől a honfoglaláson keresztül az 1719-ig terjedő időszakról.

Városunk könyvtárának igazgatójáról már régen tudjuk, hogy lelkes lokálpatrióta. Kiállításokat, kulturális rendezvényeket szervez és közben szakadatlanul kutatja a város múltját, gyűjti a forrásokat. Az anyag a mozaikokból összeállt, és most

e könyv formájában tárul az olvasó elé. A személyes hangú, kötetlen stílusban íródott kiadványból számos új adatot, kortörténeti összefüggést ismerhetünk meg.

E helytörténeti kötet hozzánk, mai emberekhez szól. Olvasása közben pedig óhatatlanul elgondolkodhatunk. Mi, mai emberek persze sokkal több adatot és „tárgyi emléket“ hagyunk magunk után, de vajon hogyan látja majd életünket a következő hasonló nagy évfordulón a jövő történetírója?

Budaörs, 2000. november

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton mondok köszönetet a helytörténeti kutatómunkám során részemre nyújtott segítségért

Hauser József nyugalmazott iskolaigazgatónak, Budaörs város helytörténészének

Wittinghoff Tamásnak, Budaörs város polgármesterének

Bíró Gyulának, Budaörs Város Képviselőtestülete
Közüktatási és Művelődési Bizottsága elnökének

Bordás Istvánnak, Budaörs Város Polgármesteri Hivatala
művelődési osztályvezetőjének

Lakos Ágnes levéltárosnak, a Pest Megyei Levéltár
munkatársának

Mester Edit régésznek a Budapesti Történeti Múzeum
munkatársának

Mobr Miklós helytörténésznek

Nagy Györgynek, Budaörs város alpolgármesterének

Vass Jenő Sándor amatőr helytörténésznek

Dr. Vándor András építőmérnöknek, a Budaörsi
Városvédő Egyesület elnökének

Dr. Vándor Andrásné geodétának, a Budapesti Történeti
Múzeum munkatársának

*„A történelem nem az enyészet őre. Ami elmúlt, nem hull a semmibe,
hanem sorsa és alakítója annak, ami rákövetkezik.”*
(Szabó István)

ELŐSZÓ

Írta: Filipiszky István

Budaörs története öt és félezer éves múltra tekint vissza. Öt és félezer év az az időszak, melyet értékelhető hiteles tárgyi leletek, később írásos emlékek igazolnak. Hatalmas idő emberi léptékkal mérve. A város története azonban úgy vélem, ennél az időnél is régibb. A tárgyi leletek előkerülésének esetlegességét figyelembe véve nyugodtan állíthatom, hogy a jelzett időnél jóval korábban is volt élet a település jelenlegi közigazgatási határain belül lévő területen. Felemlítve csupán a Budaörshöz oly közeli Érden előkerült több mint negyvenezer éves kora-kőkori leleteket, könnyen belátható, hogy e feltevés nem minden alap nélkül való.

Budaörs története a hiteles adatokat tekintve öt és félezer éve folyamatos. A tárgyi és írásos emlékek gondos sorrendbe illesztésével, az általuk közvetített üzenetek értelmezésével kiiktathatók azok a holtnak hitt időszakok, amelyekről eddig úgy gondoltuk, hogy részként tátognak városunk történetében.

Az anyag, mely Budaörs múltjára vonatkozik, óriási. Magam is megnéztem számtalan tárgyat, átolvastam több száz könyvet, újságcikket, térképet és oklevelet. Minél inkább belemélyedtem a tárgyak és írásos dokumentumok vizsgálatába, annál inkább rá kellett döbbennem, hogy mennyi minden vonatkozik még Budaörs történetére.

Könyvem tehát – bár jelenlegi tudásom, ismereteim szerint teljes képet ad a letűnt korokról – koránt sem kívánja a befejezett munka tökéletességének még a látszatát sem kelteni. Inkább tekintse az olvasó a tények és feltevések laza láncolatának, melyek sorrendbe állításával kirajzolódik településünk múltja. Úgy vélem, hogy írásom a fentiek ellenére hasznos munkának ítéltetik.

Könyvemben ismertetni kívánok az olvasóval valamennyi olyan tényt és adatot, melyet mai tudásom alapján bátran a nyilvánosság elé tárhatok.

Budaörs, 2000. május 15.

A KEZDETEKTŐL A HONFOGLALÁSIG

i.e. 3500 körül – 896

A VONALDÍSZES KULTÚRA NÉPE

„1967-ben a község belterületének Ny-i részén, a domboldal K-i lejtőjén a Mechanikai Művek lakótelepének építésekor a vonaldíszes kerámia népének települését bolygatták meg. A pinceásáskor egy nagyméretű élelemtároló edény került elő, Vékony Gábor pedig ujjbenyomásos, körömcsípéses, bütyökfogóval ellátott töredékeket gyűjtött. A budaörsi iskola közvetítésével a Magyar Nemzeti Múzeumba került zselizi díszítésű edény valószínűleg erről a helyről származik.” – olvasható Pest megye régészeti topográfiája, A budai és szentendrei járás (XIII/1.) 164. o. című munkában (Magyar Nemzeti Múzeum adattára, 347/1967. XXI.).

Az újkőkorról általában

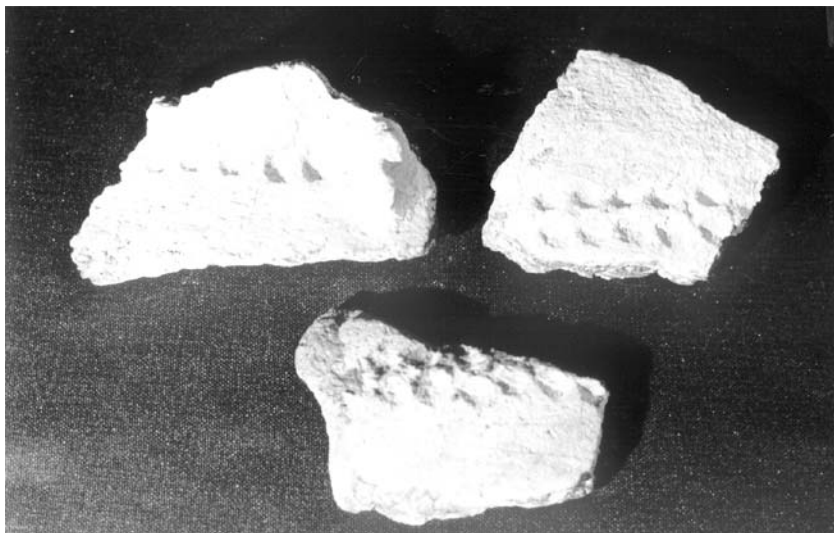
A vonaldíszes kultúra népe az újkőkorban élt, melynek kezdete az i.e. 5-4. évezred volt, s mely időszak kb. i.e. 2500-ig tartott. A városunk mai területén élt népcsoport korszaka a neolitikumon belül i.e. 3500-ra tehető, mint ezt a leletek igazolták.

Az újkőkor beköszönte minden szempontból jelentős változásokat hozott az azt megelőző időszakhoz képest. Míg korábban a gyűjtögetés, a vadászat jelentette az emberek számára a megélhetés alapjait, a neolitikumban ugyanezt már a helyben történő növénytermesztés és állattenyésztés biztosította. A növények közül a kor embere az egy- és kétsoros búzát, az árpát, a kölest termesztette, míg az állatok közül a sertést, a szarvasmarhát, a juhot és a kecskét tenyésztette.

Ezáltal a korábbi korokhoz képest nagymértékben növelte létbiztonságát. Megnőtt egy-egy terület eltartóképesége.

A kőkorban alakult ki a maihoz hasonló éghajlat, mely ugyan csak nagyban előmozdította a többé-kevésbé mai életmód kialaku-

lását. Ez az életmód Kisázsia felől a Balkánon keresztül érte el a Kárpát-medencét. Legészakibb határa Délnyugat- és Kelet-Magyarország volt. E kultúra hatással volt a Nyugat-Magyarországon létrejött közép-európai típusú kultúrára is. Nyugat-Magyarországon, így Budaörs területén is az utóbbi típusú földműves közösségek jöttek létre. E korban teremtődött meg az időjárástól független tartós letelepedés lehetősége.

1. Újkőkori tárolóedény töredéke a Mechanikai Művek lakótelepéről

A településeken – mai szóhasználattal élve a falvakban – kis- és nagycsaládi közösségekben, teljes vagyonszösségben éltek az emberek. Házaik hatalmas méretű felmenő, gerendavázaz faházak voltak, melyek akár egy-egy nagycsalád elhelyezkedését is képesek voltak biztosítani. Esztergommal szemben a régészek például 27 méter hosszú, 6-7 méter széles házak nyomait is megtalálták. Egy-egy faluban ilyen típusú épületek sorakoztak egymás mellett, otthont biztosítva a meglepően nagy számú lakosságnak.

Egy művelésbe fogott földterület kimerülése után a faluközösség tovább vonult, ugyancsak felépítve az új helyen is házaikat, majd a korábbi föld újra termővé válásakor visszatértek előző lakóhelyükre, s házaikat pontosan a régiek helyére ismét felépítették. Az egymásra rakódott építési, háztartási és egyéb hulladékokból kialakult dombokat tellemeknek nevezzük.

Az égetett agyagedények készítésének felfedezése nagyban hozzájárult életmódjuk megváltoztatásához. Megoldhatóvá vált az élelem tárolása, valamint az italok erjesztése. Munkájukat könnyítették a kőből készült használati eszközök, melyeket pattintással, hasítással, nyomással készítettek. Kultúrájuk miatt nagy mennyiségű agyagra volt szükségük. A kutatások szerint minden telephez tartoztak agyagkitermelő gödrök is. Egyes falvaknál jól megfigyelhető a munka szakmák szerinti megosztása, például pengékészítés, agyagedények készítése. A telepek élénk cserekereskedelmet folytattak egymással.

Hiedelemviláguk

E korban már nem egy-egy sikeres vadászat, hanem a termékenység került az élet középpontjába. Ennek jelképe a nő volt, a nagy anya, a Magna Mater. Kialakult egy másik világ is, melyben a természet erőit emberi tulajdonságokkal ruházták fel.

Hiedelmük szerint az élet folytatódott a halál után. Halottaikat tisztelték, de félték is tőlük. A közösségek mindennapjait szabályok, szertartások irányították, melyek az élőkre és a holtakra egyaránt vonatkoztak. Az elhunytakat oldalukra fektetve, felhúzott térdekkel temették el.

A neolitikum művészete

A kor művészete a fémek elterjedéséig az agyag művészete volt. Elpusztultak a tökhéjből, a háncsból, a sásból, a kéregből, a textíliából készült használati és kultikus tárgyak. Mintázatuk azonban fennmaradt, ugyanis ezeket használták fel edényeik díszítésére is.

A vonaldíszes kultúra népénél, Nyugat-Magyarországon jóval kevesebb művészi ábrázolás maradt fenn a délebbi, keletebbi kultúrákhoz

képest. A művészet itt alárendeltebb szerepet játszott, kerülte a figurális ábrázolást. A minták is egyszerűbbek voltak, csupán néhány alapotívum látható az itt készült tárgyakon: ívek, laza spirálisok, zeg-zug vonalak ritmikusan ismétlődő együttese.

Budaörsi nyomok

Mint az előszóból kiderül, a vonaldíszes kultúra népe településének nyomait a Mechanikai Művek lakótelepének építésekor találták meg városunkban. Helyét tehát nagy valószínűséggel tehetjük a mai Szabadság út vonalára, hozzávetőlegesen a gimnáziumtól a polgármesteri hivatalig, esetleg a Kötő utcáig, befelé elnyúlva az Odvas-hegyig. A természet alakította út adva volt a hegyek alján, túlfelén a mocsaras, lápos réttel, mely kiválóan alkalmas volt az állatok legeltetésére. A kultúrájukhoz elengedhetetlen agyag ugyancsak bőven volt található a környékükön. A hatalmas faházak sora hosszan húzódva adott otthont, a terület biztos megélhetést az 5500 évvel ezelőtt Budaörs földjén élt eleinknek.

A RÉZKOR (i.e. 2500 – i.e. 1900)

Városunk területének lakottsága a rézkorban sem szűnt meg. Míg a kőkorban jobbra a földművelés volt a domináns foglalkozása az akkor élt embereknek, addig a rézkorban az állattenyésztés került egyre inkább előtérbe. Ezzel kapcsolható össze az a tény, hogy az ekkor élők mozgó településeken éltek. Ezeknek a falvaknak feltárható nyomuk alig maradt. Ezért különösen értékes a Tulipán utcában talált, e korból származó leletegyüttes, mely bizonyítja, hogy városunk mai területe e korban is kedvelt lakóhelye volt az akkor élt embereknek.

Felszínre került egy rézkori urna töredéke az i.e. 2700–2000 közötti időkből, valamint ugyancsak itt találták meg egy rézkori korsó töredékét a jelzett időből. A régészek szerint mindkettő a késő rézkorból való, s a badeni kultúra mediterrán vonásokat mutató népességéhez köthető.

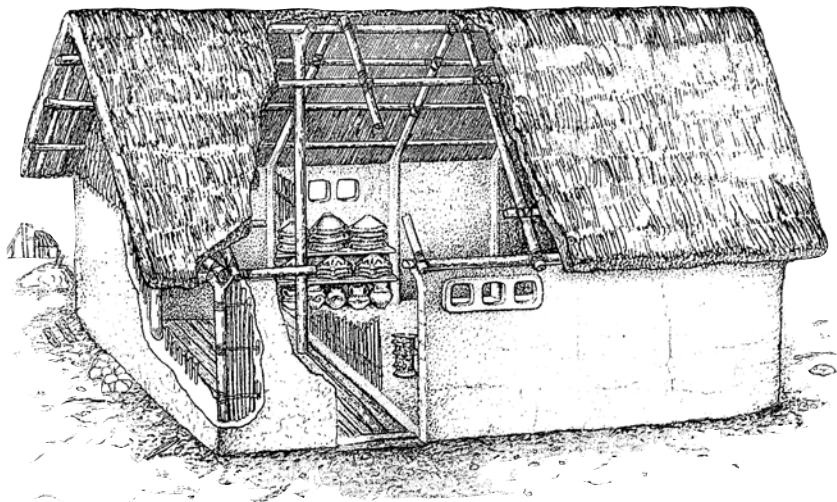
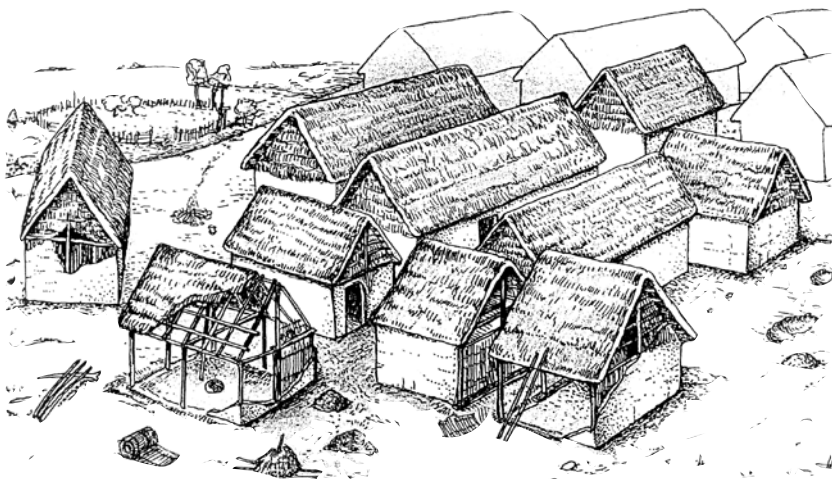
Ismerkedjünk meg röviden a kor emberének mindennapjaival. Mint már említettem, a kor emberének megélhetését egyre inkább az állattenyésztés biztosította. Ismerték és tenyésztették a szarvasmarhát, a juhót, a kecskét és a sertést is. Foglalkoztak ezenkívül természetesen földműveléssel is.

2. Rézkori leletek Budaörsről a Tulipán utcából és a vasútállomásról

A vándorló életmód miatt a közösségi lét alapjai nem a települések, hanem a temetők voltak. Ide az adott közösség mindig visszatért. Másik fontos jellemzője a rézkornak, hogy az állattenyésztés révén nagy vagyoni különbségek alakultak ki. Városunk mai területén a középső rézkorban a ludanicei csoport tagjai éltek. Megjelentek az arany és réz ékszerek, mely a vagyoni rétegződést támasztja alá. Az ékszereken kívül természetesen használati eszközeiket és a fegyvereiket is ebből az anyagból készítették. A kőkorban elterjedt termékenység kultusz a földművelés háttérbe szorulása miatt egyre inkább eltűnőben volt.

A középső rézkor idején, az i.e. 2200–2100-as években figyelhető meg az erődített helyek megjelenése. A késő rézkornak nevezett idő-

3. Bronzkori település és házak rekonstruált ábrázolása

szak az i.e. 2100-as években kezdődött és kb. az i.e. 1900-as évekig tartott. Ebből az időből a péceli kultúra (badeni csoport) nyílt, védte- len telepeinek nyomát tárták fel a régészek. Ugyanakkor ez a népcso- port a hegyvidéki telepeit erősítette.

Ekkoriban már egyre jelentősebbé vált a nagyállattenyésztés. A szarvasmarhát már igavonásra is használták, és mint a híres budaka- lási kocsilelet bizonyítja, ismerték a szállításnak ezt a módját is.

A késő rézkorban ismét erősödött a földművelés szerepe, ezzel hozható összefüggésbe az anyaistennő kultuszának újbóli megerősö- dése. Ugyancsak ebből a korból ismerjük a sírkőállítás szokásának ki- alakulását is.

Ekkoriban kezdődött meg délről a balkáni csoportok feláramlása a Kárpát-medencébe. A hegytetőkön épített földvárak sem nyújtottak elegendő védelmet ellenük, így a péceli kultúra népe kiszorult koráb- bi lakóhelyéről, így Budaörs mai területéről is.

A BRONZKOR (i.e. 1900 – i.e. 800)

A régészeti tárgyak segítenek eligazodni a település hajdan volt törté- netében. A Budaörs területén folyamatosan települő lakosság nyoma- it kutatva a bronzkor sem képez ez alól kivételt.

A bronzkor a rézkort váltotta fel. Egy újítás eredményeként jöttek rá az i.e. IV. évezredben élt emberek – valahol a Tigris és az Eufrátesz folyók közén –, hogy a rezet ónnal vagy antimonnal (általában 1:9 arányban) keverve, a réznél jóval keményebb anyagot kapnak, mely kiválóan alkalmas használati tárgyak, valamint jobb minőségű fegyve- rek készítésére is.

I.e. 2000 körül a Kárpát-medencében is kezdtek feltűnni a bronzból készült tárgyak. Itt helyben egyaránt megtalálható volt a réz és az anti- mon is, hazánk területe ezért rendkívül gazdag bronzkori leletekben.

A bronzkort jellemezhetnénk úgy is, hogy a népvándorlások, a har- cok, a hódítások kora. Akkoriban alakult ki a lőtartás, mely alapvető-

en meghatározta az abban a korban élt népek mindennapjait. Megjelent a küllős kerekű kocsí, a közlekedés addig elképzelhetetlen módon felgyorsult. A lótarás kialakulásával egyidőben elkezdődött a sztyeppei nomád népeknek keletről nyugat felé tartó áramlása, akiket preszkíta népeknek nevez a tudomány, s mely vándorlásba mi magyarok is beletartozunk, s mely vándorlás utolsó hullámaként ért el bennünket a tatárok betörése 1241–1242-ben.

E korban – nem véletlenül – erődítmények, földvárak hálózta be a Kárpát-medence területét. Védtek az embereket, az állatállományt, a mezőgazdasági művelés alá vont területeket, a létfontosságú bányákat. Szolgálták a kor arisztokráciájának védelmét a külső ellen-séggel szemben, ugyanakkor segítettek féken tartani az egyre növekvő számú szolganépet is.

Városunkban, Kamaraerdőben bukkantak régészek bronzkori erődítmény, valószínűleg földvár nyomaira. Pest megye régészeti topog-

4. Bronzkori női és férfi ruhaviselet rekonstruált ábrázolása

ráfiájában olvashatjuk a következőket: „A Törökbálint – Hosszúrétí-árok déli partja felett emelkedő dombot három oldalról meredek lejtő batárolja, déli oldalán pedig egy kb. 100 m hosszú, 7,5 m mély, 20-25 m széles árok választja el a dombhát folytatásától. A minden bizonnyal mesterséges árkot az újkori gyümölcsös teraszok erősen megrongálták.” A földvárhoz tartozó település kutatása során más tárgyi emlékek is felszínre kerültek: „A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött leletek közül a nagyrévi (i.e. 1800 – i.e. 1700) kultúrához sorolható egy áttört talpú, bekarcolt, geometrikus mintával díszített függeszthető edényke. A vatyai kultúrához tartozik három füles bögre.” Sok tárgy került elő a lelőhelyről, bizonyítva a megerősített telepnek és környékének az egész bronzkoron keresztül való lakottságát. Lelet került elő továbbá a Kálvária-dombon, ahol a régészek nem tartják kizártnak egy bronzkori település létét.

1954-ben a Budakeszi-árok nyugati oldalán emelkedő dombon urnatemetőt bolygattak meg. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött urna, tál és bögretöredék valószínűleg egy sírból származott és a vatyai kultúra korai szakaszára keltezhető.

Bronzkori leletek kerültek elő a Törökbálint – Hosszúrétí-árok északi oldalán emelkedő dombháton is. 1967-ben egy gömbhasú, tölcséres nyakú edényben bronzkarperecekből és korongdíszekből álló kincslet került napvilágra. A Hungarofruct hűtőházának építésekor az urnasíros kultúra temetőjének sírjai kerültek elő. A kőkerítéssel övezett sírokban a kultúra legvégének korára utaló kerámia volt.

A KELTÁK BUDAÖRS TERÜLETÉN

Környékünkre először az i.e. 3. században érkeztek kelta eredetű népcsoportok. Legkésőbb az i.e. 60-as években a Duna-könyököt az ugyancsak kelta eredetű eraviszkusz törzs vonta uralma alá. Erődített központjuk – oppidumuk – a Gellért-hegyen alakult ki. Itt volt törzsük politikai, gazdasági és vallási központja.

Házaik négyszögletes, földbe mélyített, paticsfalú, cölöpszerkezetű, egy helyiséges, kisméretű építmények voltak. Hazánk területén az ő révükön terjedt el a vasból készített szerszámok használata. Fazekaskorongon készített edényeik már tömegáruként kerültek eladásra. Pénzt vertek, rajta törzsük nevének felirata volt olvasható: RAVIS, IRAVISCI.

Bomló ősközösségi társadalomban éltek. Síkvidéki településeik közül mai városunk területén a Kamaraerdőben, a Pistályi-réten sikerült egy kelta eraviszkusz lakóödröt Kaba Melindának 1963–1965 között, az itt végzett ásatásain feltárnia.

Valószínűleg az eraviszkuszok is részt vettek a Dunántúlt meghódító rómaiak elleni nagy pannon–dalmata lázadásban. A 2. század elejére viszont már erősen romanizálódtak. Átvették a megszálló rómaiak nyelvét, kultúráját és – legalábbis külső megnyilvánulási formákban – társadalmi és vallási szokásaikat is.

A férfiak római módra öltözködtek, de a nők a sírkőábrázolások szerint sokban megőrizték ősi népviseletüket. Ugyancsak a síremlékek-

5. Az eraviszkusz törzs megtelepedése

ből tudjuk, hogy még a 3. században is tovább élt köztük a kocsival, lóval együtt temetkezés rítusa. Nemrégiben a hozzánk közeli Buda-keszin tártak fel egy ilyen sírt.

Az 1. század elején a hódító rómaiak rendeletére valószínűleg a környező völgyekbe kényszerültek áttelepülni a jól védhető Gellért-hegyi lakóhelyükről, mely azonban továbbra is megmaradhatott vallási-kultikus központjuknak.

A RÓMAIAK

Bármerre lépünk városunkban, ősi és újabbkori emlékek köszönnek a hely történetét így vagy úgy ismerő emberekre. Budaörs történelmének jeles lapjait a majd kétezer évvel előttünk itt élt rómaiak is írták.

A római hódítás az időszámításunk utáni első években érte el hazánkat. Környékünkön ekkor a kelta eredetű eraviszkuszok törzse élt.

Az időszámításunk szerinti 88-93-as években a rómaiak kemény háborút vívtak a kvádokkal, a markomannokkal és a szarmatákkal. Ekkoriban kezdett kiépülni a római limes. A légiókat a Dunához vezényelték. Ez idő tájt települtek az első rómaiak városunk területére, ekkor kezdődhetett el az azóta feltárt villatelepülés kialakulása.

A villa szó különálló, gazdasági udvarral körülvett lakóházat jelöl. Ezek csoportja jelentette a korabeli budaörsi települést. Az emlékek főleg a mai kamaraerdei részen kerültek elő, de bizonyára a mai Ófalu alatt is lelnénk romokat, ha a sűrű beépítettség ezt nem akadályozná. Csupán jelzem, hogy a katolikus templom mellett, a Rózsa u. 7. szám alatt is tártak fel római kori sírt. A régészek véleménye szerint az egykori település több mint százezer négyzetméteren terült el.

Elsőként valószínűleg kiszolgált katonákat telepítettek e hadászati-lag is fontos helyre. Házaik a kor építészeti színvonalának megfelelően igen kényelmesek, lakályosak voltak. Feltárássukkor megállapították, hogy jórészüket hypocaustumos rendszerrel fűtötték, azaz meleg levegő keringett az épületek falaiban, valamint padlózatukban.

Jelentős mezőgazdasági kultúrával rendelkeztek az itt élők. Szőlőtermesztésük fejlett volt, de termesztettek gabonanövényeket is. Számos kultúrnövény a római korban jelent meg először Magyarországon. Az állattenyésztésben a szarvasmarha- és a sertéstartás volt a meghatározó, de a baromfitartás is ekkor vált jelentőssé. Tartottak juhot, kecskét és ekkor jelent meg először a házimacska, valamint a szamár. Fejlett volt lótenyésztésük is.

6. Római kori pénzelet Kamaraerdőből

A település egyenletes fejlődését biztosította a mai 88-as busz útvonalának egy része alatt feltárt római kori út. Minden valószínűség szerint az Aquincum–Gorsium–Sopiane útvonal szelte át a települést. Emiatt, valamint a település védelmére két őrtornyot, belső erődöt is emeltek a mai Kamaraerdő területén.

Az épületeket 252-ben a kvád és szarmata betöréskor felégették, elpusztították. Lakói közül aki tudott, elmenekült, a többit megölték. A rombolás nyomait jelzik a feltárt, üszkös romok.

1963. szeptember 9-én cserépedényt szántottak ki Hosszúréten. Belsejéből 2234 db ezüst érme került elő. Főleg III. Gordiánus, Philippos Arabs, valamint Traianus Decius császárok korából valók voltak (i.u. 283–251). A település a pusztítás után újjáéledt, amiről a 4. századból származó régészeti leletek tanúskodnak. A honfoglalás idején még állhattak a romok. Valószínű, hogy a legtöbb római kori településhez hasonlóan felhasználták ezeket a korabeli Örs és Horhi falu lakói. Egy 1766-ból származó térképen még feltüntették a római kori kőrommezőt, valamint a két őrtornyot is.

A római kori emlékek végleges pusztulása az újkori, az 1720-ban történt betelepítés utáni századra tehető, amikor az építkezéseknél felhasználták a megmaradt római és középkori köveket, valamint a mezőgazdasági termelés alá vont terület elérte ezen ősi település még megmaradt emlékeit is.

A NÉPVÁNDORLÁS KORA

Időszámításunk után 430-tól húsz-harminc évre városunk mai területe is a hunok fennhatósága alá került. A 6. század első felében rövid ideig gepida, majd langobárd törzsek vették birtokba a környéket.

567-től 805-ig avarok éltek a mai Budaörs területén. Emlékük az 1992 őszén feltárt temetőjük alapján rekonstruálható. Az avarok jelentős tömegei megérték a 896. évi magyar honfoglalást. A 9. század elején karoling fennhatóság alá került a környék.

A HONFOGLALÁSTÓL A TÖRÖK MEGSZÁLLÁSIG 896 – 1526

BUDAÖRS TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE

Városunk története az eddig feltárt hiteles régészeti adatok szerint tehát öt és félezer éves. A különböző civilizációk népei e hosszú időszak minden szakaszában nagy előszeretettel települtek Budaörs földjére. Korábban egy-egy kultúra, később egy-egy nép történetét bemutatva már érintőlegesen említettem az adott kor településtörténetét, most mindezeket folyamatában kívánom könyvem olvasóinak bemutatni.

Meghatározó tényezők

Városunk településszerkezete a rajta keresztülhaladó, a hely természeti adottságaiból eredeztethető útra épül, melyet egyik oldalán a hegyvonulat, másik oldalán a történeti korokban lápos, mocsaras rét határolt. Szerencsésen ötvöződött ez a tény azzal, hogy kiszáradásukig a Budaörsi-medencén áthaladó vízmosások és árkok bőségesen biztosították az itt települt lakosság számára az életet jelentő vizet.

Az első régészetiileg igazolt népcsoport városunk területén a kőkori vonaldíszes kultúra népe volt. Településük nyomait a Mechanikai Művek lakótelepének építéskor találták meg. A teljes település ezek alapján nagyjából a mai gimnázium épületétől a városházáig, esetleg a Kötő utcáig húzódhatott az út Odvas-hegy felőli oldalán.

A rézkori kultúra nyomait a Tulipán utcában, valamint a vasútállomás környékén találták meg a régészek.

A bronzkori, vaskori kultúrák népei – a jelenlegi, rendelkezésünkre álló adatok alapján – inkább városunk kamaraerdei részét vették birtokukba. Lakóhelyük kiválasztásakor minden bizonnyal az itt felépített bronzkori földvár védelmet biztosító volta miatt döntöttek így.

A rómaiak ugyancsak az ekkortájt folyamatosan lakott Kamaraerdőben építették fel villatelepülésüket, az ezt is védelmező két katonai őrtoronnyal együtt, melyek belső erődök voltak.

Mindezen kultúrák vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a régészeti leletekkel bizonyított tényt, miszerint a Kamaraerdő területén letelepedett népek jelentős nyomokat hagytak a mai Ófalu területén is, valamint nyomaikat feltárták városunk hegyvidéki részeinek vízközei helyein is. Figyelembe véve továbbá azt a tényt, hogy a mai Ófalu nagy beépítettsége miatt a régészek számára szinte kutathatatlan, joggal feltételezzük, hogy a kőkortól kezdve a rézkoron, a bronzkoron át a vaskorig, a rómaiakig valamennyi nép folyamatosan települt nemcsak a kamaraerdei, hanem az ófalui területen is. Erre vonatkozó leletek kerültek elő a Tulipán, a Nárcisz, valamint a Rózsa utcából is. A budaörsi szőlőhegyen pedig római kori Mithrasz-szentély került elő.

Ugyancsak erre enged következtetni a Kamaraerdőből az Ófaluba vezető útnak (mai Károly király út) igen régi volta is.

A római kor után majd száz évvel tartósan települt avarok temetőjének nyomát pedig a Biatorbágyra vezető ősi út mentén tárták fel az OBI áruház mellett 1992 őszén a régészek. Így településük joggal helyezhető erre a területre.

Az Árpád-korban

A honfoglalás után Örsön élő magyarok családonként, szórtan települtek. Az akkori falvak lakói nyáron többnyire szellős sátrakban, telente a több meleget adó földbe mélyített veremházakban laktak, vélhetően ugyancsak a mai főút vonalában.

Örs első templomának megépítése után alakulhatott át a falu egy-utcás településsé. A templom és a körülötte elterülő temető – más néven cinterem – helyhez kötötte a lakosságot. Ez a templom, majd a 11–12. század fordulóján immár kőből épült királyi kápolna minden valószínűség szerint a jelenlegi római katolikus templom helyén állott. A mai főút – a valamikori Mészárosok útja – két oldalán sorakoztak az itt élők házai.

Örs falu meghatározó mezőgazdasági terménye a szőlő volt. A község szőlőhegye a mai Frankhegy volt. Pincéiket a Kőhegy falu felé eső oldalán alakították ki.

Az egyutcás középkori Örs falut a mai Károly király útja kötötte össze a Kamaraerdő területén lévő Horhi faluval, a főút pedig keletről Sasaddal, nyugat felől pedig Csik faluval, Biával és Torbággyal. Ezek leágazásain jutottak el Örs akkori lakói Eben (ma Törökbálint), Érd, valamint Alkesz és Felkesz (ma Budakeszi) falvakba. Mind a mai napig ezt a településszerkezetet őrzi a város.

AZ ÖRS ELNEVEZÉS EREDETE

Városunk neve már a korai Árpád-korban Örs volt. Ebben az időben az oklevelek Ewrs, Vrs, Vrsy, Wrs alakban említik Örsöt. 1575-ből van először adatunk Buda-Eörs alakra.

Örs kabar törzsnév, melynek jelentése: Örs törzs feje, vezetője. Alapjául az ótörök Urši személynév szolgált.

Az Örs törzs egyike volt a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott három kabar törzsnek, melyeket Árpád fejedelem fia, Levente alatt egyesítettek 896. után.

A Kárpát-medencében több mint negyven Örs nevű helység létezett, ebből a mai Pest megye területén három volt található: Budaörs, Óbudaörs, valamint a Zsámbék mellett lévő, már régen eltűnt Örs nevű település.

(BUDA) ÖRS A HONFOGLALÁS KORÁBAN

A fennmaradt kevés írásos dokumentum nem biztosít teljes eligazodást a korra vonatkozóan. Így kénytelenek vagyunk a nyelvészetnek, a régészetnek és a többi tudománynak az eredményeit is segítségül hívni a kor megajzolásához.

Kurszán

A honfoglalás után Árpád fejedelem (Buda) Örs területét is a kende hatalmat viselő Kurszánnak adományozta, miként erről Anonymus Gesta Hungarorumában olvashatunk: „*Továbbá ugyanazon a helyen Kendnek, Korcán apjának földet adományozott Attila király városától (a mai Óbuda) Százhalomig és Diódig, fiának meg egy várat népe őrizetére.*”

A kende – kündü – szent főfejedelem volt a honfoglalás előtti magyar társadalomban. Méltósága türk-kazár mintára alakult ki. A kende törzse – a kékkendek – égi eredetűnek tartott nép volt. A Kartal-Kurszán nemből leszármazó családok még sokáig őrizték az égi származás tudatát címerükben, a lebegő angyal képében.

A kende népe minden valószínűség szerint a Tarján törzzsel azonosítható. Örs népessége tehát részben közülük került ki a helyben talált, feltehetően szláv vagy avar, a honfoglalás korában már itt élő népelemekkel együtt.

Kurszán halála

Számos nyugati évkönyv, mint az Annales Iuvenses a 901. évre, az Annales Sangallenses maiores a 902. évre, míg – a helyes dátumot megörökítve – az Annales Allemannici, az Annales Einsidlenses és az Annales Heremi a 904. évre dátumozza, továbbá Aventinus – év megjelölése nélkül – beszámol a Cusa, Chussal, Chusdal, Cussal rex, illetve a dux Fischach folyó menti vereségéről, illetve arról, hogy ugyanott a bajorokkal folytatott béketárgyalás során egy lakoma alkalmával megölték.

Kurszán életében a tőle származó Kartal vagy Kurszán nemzetség feltehetően az egész Pest és Pilis megyét birtokolta. Kurszán halála után népeit a szatmári és a sárosi határvédő gyepek közelébe telepítették át.

Új birtokos Örsön

Kurszán halála után (904), de Árpád halála előtt (907 eleje) a főfejedelmi címet viselő Árpád nemzetsége tulajdonába kerültek Kurszán kende stratégiai szempontból fontos birtokai, többek között Örs is. Az

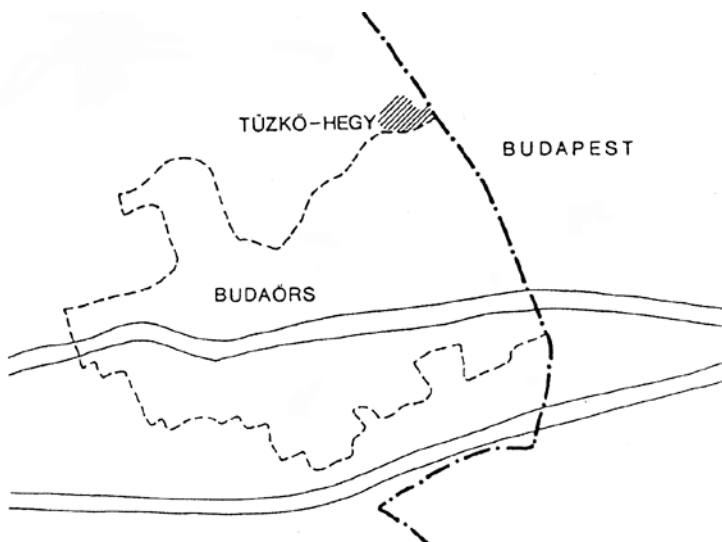
egész középkorban a fejedelmi, majd a királyi család tulajdonában maradt a terület jelentős része.

Árpád főfejedeleme Kurszán halála után az addig meglévő kettős hatalmat egy kézbe vonta össze, megszüntetve a kendei méltóságot. Az addig rivális törzs területére Árpád hozzá hű törzseket helyezett, rendfenntartó céllal (Keszi, Örs stb.). A kabar Örs törzs tagjai kerültek ekkor Örsre, innen ered a település neve.

Egy emlék ebből a korból

A Budaörs Tűzkő-hegyi, Naphegy utcai honfoglalás kori sírt Iránsné Melis Katalin a Budapesti Történeti Múzeum régésze tárta fel a közelmúltban.

Az itt nyugvó, a sírleletek alapján valószínűsíthető előkelő harcostól 180 méterre előkerült egy, az előbbivel esetleg összetartozó női sír is. A mellékletekből kiderült, hogy a sírok a 10. század első negyedéből származnak.

7. A Tűzkő-hegyi leletek helyszínrajza

8. A Tűzkő-hegyi sír mellékletei

Ez, a talaj sokszori bolygatása után is véletlenszerűen fennmaradt leletegyüttes alátámasztja azt a tényt, hogy városunk területe már a honfoglalás idején is lakott hely volt.

Kik voltak a kabarok?

Maga a szó lázadót jelent. A kabarok (kovárok) vegyes eredetű néptöredékek csoportja, amely kazárokból és más, a kazár birodalom ellen a 9. század elején fellázadt népekből (alánok, kálizok, bolgár-törökök stb.) alakult ki. Minthogy a magyarság ezzel egyidőben lazította a függését a kazár központi hatalomtól, náluk találtak menedéket. A kabarokat, illetve három törzsüket a magyarság szervezte egy törzssé, s ettől kezdve erősítették a magyarság fegyveres erejét. Mint említettem, a kabarok három törzséből az egyik az Örs törzs volt. A 11. század végére a kabarok beolvadtak a magyarságba.

Hogyan bizonyítható a kabarok jelenléte Örsön?

Az első adat városunk nevére vonatkozik: Örs kabar törzsnév. A magyar és a kabar törzsnévvel nevezett falvak már Szent István okleveleiben előfordulnak. Egyértelmű tehát, hogy igen korai, már 10. századi településekről van szó. E települések törzsi neveiket kimutathatóan nem a bennük élt köznépről, hanem az ott lakó vitézekről kapták. Ez arra utal, hogy a törzsi tudat fenntartását főként a törzsfők kísérete volt hivatva ápolni. A törzsi helynévvel jelzett falvakban az a „harcos jobbágyság” réteg, amely a későbbi időben a várbirtokokon várjobbágy, az egyházi birtokokon praediális nemes képében jelenik meg.

A tudomány igazolta tehát, hogy a 10. században telepített katonai kíséret falvai ezek. Azé a kíséreté, mely Szent István törvényeiben mint középréteg, miles szerepel. Nagy részük nem kísérte állandóan a fejedelmet. Közülük a jobbágyurak saját falvaikban, a harcoss jobbágyok a fejedelem által számukra kijelölt falvakban rendelkeztek állandó szálláshellyel. A letelepítés és ellátás két szolgagazdasággal történt stabilizációja lényeges mozzanat volt az állandó fejedelmi haderő kialakításának. A letelepített harcoss jobbágy a helyi, más törzsbeli, esetleg más etnikumú lakosság elnyomására is szolgált.

SZENT GELLÉRT PÜSPÖK

Szent Gellért csanádi püspök kb. 980-tól 1046. szeptember 24-ig élt. Jelképe az infula – pásztorbot, kereszt – volt. Az alábbi esemény, mely vele és városunkkal kapcsolatba hozható, életének utolsó napján történt.

Településünk története apró cserepekből áll össze egészszé. Néha jelentéktelennek tűnő szavak, események utalnak egy-egy fontos mozzanatra, tényre, ha alaposan utánagondolva, kutatva kiegészítjük azokat.

Ilyen apróságság tűnt szemembe évekkel ezelőtt Szent Gellért püspök kislegendájában, ahol a következők olvashatók: *„Másnap bajnalban a szent atya misét mondott, és a velük tartók sokaságát Krisz-*

*Gellért apát a veleneci Szent György-
kolostorból Betlehembe indult, Rasi-
na apátúr azonban a magyarok
földjére vezette, Pécs városába.
Mór püspök és Anasztáz apát elviszik*

*István király elé. István király kéri,
hogy maradjon Magyarországon és ne-
velje Imre herceget.
Amikor Imre felnőtt, Gellért elmegy
remetének Bakonybélbe.*

*István király legyőzi Ajtónyt, vissza-
bírja Gellértet a remeteségből, és
Csanád városában püspökké teszi.*

*Gellért körül összesereglenek neme-
sek és nem nemesek, és mindnyájan
megtérnek..*

(Részletek a Magyar Anjou-legendáriumból)

Öt évvel István király halála után
zendülés támad az országban.
Gellért társaival Buda felé indul
Endre és Levente herceg elé. Amikor a
dunai rév felé tartanak, Vata és tár-
sai rájuk rontanak, megölik őket.

Majd Kelen begyéről letaszítják sze-
kerével együtt.

Mór püspök két év múlva felnyitatta
Gellért pesti sírját, testét kocsira téteti.
A szekeret búzó oktalan barmok meg
sem állnak a Maros folyóig.

Gellért testét Mária monostorában
temetik el.

9. Szent Gellért püspök élete képekben

tus asztalában részeltette, majd vidám lélekkel indult a vértanúságba. Amint a Duna folyóhoz érkezik, íme nagy tömeg istentelen nép özönli körül...”

Az idézetből az „*amint a Duna folyóhoz érkezik*” szavak váltak fontossá. Amennyiben Szent Gellért püspök Fehérvárból indult ki, vajon miért nem a Duna-parton futó és a tihanyi alapítólevélből ismert hadi úton haladt? Miért tért be a diósi Szent Szabina templomba, hol a kis- és nagylegenda szerint is misét celebrált vértanúsága napjának reggelén? Így válik egyértelművé, hogy nem az ismert úton, hanem valahol másutt közelített úticélja felé.

Ezek után próbáljuk meg nyomon követni Gellért püspök útját Fehérvártól a mai Gellért-hegyig. Megjegyzem, hogy az utóbbi időben egyre inkább a Várhegyhez kötik az eseményt, hisz így válik egyértelművé az iratok alapján a korabeli Gellért-kápolna elhelyezése.

Albából – azaz a mai Székesfehérvárról – kiindult tehát társaival: Besztrik, Budli, Beneta püspökökkel és más, I. Endre király fogadására induló népekkel. Estére Dyod – máshol Gyoh, Gyodi – helységbe érkeztek, ahol megháltak, és ahol másnap a Szent Szabina templomban Gellért püspök misét mondott. Fenti helység kétségtelenül a mai Diósd községgel azonos, mely akkor egynapi járásra volt Fehérvártól. De mit kerestek a híres hadiúttól (országúttól) félreeső Diósdon, minthogy Téténytől a Duna-parton közelebb esik az út Buda felé? Nem ok nélkül vették útjukat erre. Ekkor ugyanis két út volt használatban: az egyik a Duna-partján, a másik Diósdtól Örsön – a mai Budaörsön keresztül – vitt át Budára. Erre sűrűbben jártak, mint azon, amelyik Téténytől – a mai Budafokon – vezetett át. A Promontortól a Szent Gellért-hegyig terjedő lapály még a múlt században is ingoványos volt, ezért nevezik mind a mai napig Lágymányosnak. A Gellért-hegy alatt pedig a Duna a sziklákig ért.

Diósdról a mai Kamaraerdőn – az akkori Horhi falun – keresztül vezetett az út. Akkoriban még használatban volt a régi, rómaiak által épített kövezett út, mely a korabeli útviszonyokat figyelembe véve kényelmes haladást biztosított a kátyus, hepehupás földutakkal szemben. A Horhi felől érkező út – a mai Károly király út – volt, mely a mai út-

viszonyoknak megfelelően kanyarodott a későbbi Mészárosok útjára, a mai Szabadság útra. Elvonulva a Sas-hegy és a Szent Gellért-hegy között, keletnek kanyarodott az út.

Szent Gellért tehát nyugat felől jöve érkezett a két hegy, a mai Gellért-hegy és a Várhegy között lévő részébe Kelenföldnek – a mai Tabánnak – és jött a pesti révig a Duna-partján, hol az ismert körülmények között vértanúhalált szenvedett több társával együtt. Újabb feltételezések szerint Pesten lakó bolgár eretnekek támadták és ölték meg őket.

KIRÁLYI UDVARHÁZ ÖRSÖN

„Királyi udvarház: királyi birtokon – a 11-12. században – a királyi udvartartást ellátó szolgálónépek munkáján alapuló, primitív allódium központja, a királyi megbízott állandó szálláshelye. A 13. század folyamán a királyi birtok nagyméretű eladományozása, az állandó királyi székhely kiépülése, majd az I. Károly által bevezetett adózási reformok miatt szerepe a 14. század első harmadában megszűnt.” (Korai magyar történeti lexikon, 9-14. század)

Budaörs történetének öt és fél évezrede viharok sorozata. Bár városunknak szép történelem adatott, ezek emlékét őrző, fennmaradt építmény nem akad. Az öt és félezer év tárgyakkal, építményekkel alig dokumentálható. Szerény írásos, valamint szórványokban esetlegesen fellelt régészeti leletekkel igazolt múltunk mégis kirajzolja azt a távolságot, melyet az itt élt népek sora alkotott.

Könyvem ezen fejezetével a kora Árpád-korba nyúlok vissza, mivel az e korban épült királyi udvarházat próbálom bemutatni olvasóimnak.

A központi királyi udvar – melynek ellátóhelyei a királyi udvarházak voltak az Árpád-korban –, állandó mozgásban volt, s udvarhelyről udvarhelyre vándorolva kapta meg ellátását. A királyi udvar „alsó szintje” az udvarhelyek hálózata volt, különösen az első századokban, amíg sor nem került nagymértékű eladományozásukra.

Budaörsön a mai Szabadság út, valamint a Budapesti út már az avar kort megelőzően jelentős hadiútként szolgált. Ehhez csatlakozott a régi római út, mely a Kamaraerdő felől érte el a községet. A mai főút volt a Mészárosok útja, de nevezetett Királyi útnak is. A régi királyi udvarház – melynek alapjaira épült az 1720-as években a „váracsszerű” Zichy-kastély – tehát az utak mentén állt, s mintegy azokat ellenőrizte. Tudjuk továbbá, hisz források szólnak róla, hogy a királyi udvarházak a szőlőtermelő területeken épültek, mert ez a mezőgazdasági kultúra kötötte legjobban helyhez az ott élőket, s az itt nyert jövedelem háromszor-ötször volt magasabb bármely más növénytermesztési kultúra jövedelménél. Utalások vannak arra is, hogy a királyi udvarházakat uralkodóink előszeretettel építették erdős területekre, hódolva a vadászat „úri sportjának”. Tudjuk továbbá azt is, hogy a királyi kápolnák egy-egy királyi udvarház védelmében épültek fel, s miután első, 1236-os oklevelünk ennek – IV. Béla királyunk általi – eladományozásáról szól, bizonyítottan látszik a királyi udvarház léte az Árpád-korban a mai Budaörsön, az akkori Örs faluban.

A királyi kápolnák jelenléte csupán annak kifejezője, hogy a szóban forgó helységben egy olyan királyi kúria állott, amely alkalmanként a királyi család tagjainak tartózkodási helyül is szolgált.

Magyarországon István királyhoz fűződik a királyi udvarházak, a curtisok szervezetének egységes kiépítése. Bizonyos, hogy a 10. századi magyar fejedelmi udvarokat a szolgáló népek látták el. Közöttük képviselve voltak a fegyveres szabadok, a félszabad mezőgazdasági termelők és a különféle szolgálatokat ellátó rab cselédek. De megtaláljuk közöttük a szántókat, a szőlősoket, a különféle pásztorokat, a „disznóóvót”, a lovászt, a juhászt, a méhészeket, továbbá szakácsokat, „húshorókat” és az italt kezelő „bocsárokat”, a kézműveseket, a kovácsokat, az ötvösöket, a halászokat és a többieket. Az Örsön élő szolgálonépek szőlőművelők voltak.

A királyi udvari birtokszervezet független volt a vármegyei szervezettől. Az egyes udvari szolgálatok vezetői már a 11. század közepén a király körül teljesítettek szolgálatot. Ilyen volt az udvarispán (comes

palatini, palatinus) a királyi ménesek és lovászok főnöke (agaso), a főtálnok vagy asztalnokok vezetője (inferior vagy dapifer), a borellátásról gondoskodó főpohárnok vagy bocsár (pincerna).

Valószínű, hogy a magyar fejedelem a keleti barbár udvari szervezetet hozta magával, s az itt talált, valamint a betelepített vagy éppen rabolt kézműveseket, termelőket telepítette ezekre a helyekre. Ebben a heterogén szolgálónépségben a szlávok nemcsak számarányukkal, hanem bizonyos mesterségek sajátos ismeretével tűnhettek ki. Az udvarházi előljáró cseh és lengyel Vladar névből eredő Aladár személynév Árpád-kori elterjedtsége, továbbá a Bonfini és Heltai Magyar Krónikájában említett udvari fővadász kifejezés alapján nyelvészeink számolnak az aladár közszó átvételével is, ami beleillik az István-kori udvari szervezetbe.

A királyi udvarhelyek nem váltak a városi fejlődés elindítóivá, mert nem biztosította őket vár, mindamellett központi fekvésük fenntartotta a magyarországi udvarházak létének folyamatosságát, egészen feladatuk megszűntéig, azaz eladományozásukig.

A TATÁRJÁRÁS

1241-ben a tatár hordák lerohanták Magyarországot. Pest város elfoglalása után a Dunától keletre minden a hódítók martaléka lett. A rá következő 1242. évben az időjárás is nekik kedvezett. Az ellenállás vize, a Duna kezdett befagyni. A jobb part lakossága éjjel-nappal törte a jéget, de a kemény fagy erősebbnek bizonyult. A tatárok ekkor sok lovat és marhát hajtottak a pesti partra és őrizetlenül hagyták azokat. A budai part őrei miután napokon át nem láttak tatárokat az állatok mellett, átmentek és a jégen át elhajtották a jószágokat. Ebből tudták meg a tatárok, hogy a jégpáncél elég erős és átkelhetnek rajta. Ez 1242. február 1-jén történt.

Először Óbudára támadtak és bevették a várost, majd a környékbeli templomos helyeket, köztük minden bizonnyal Örsöt, Horhit és Csik

falut rohanták le és rabolták ki. A lakosság az erdőkbe, a hegyek barlangjaiba, a mocsarak közé húzódott előlük.

Nemcsak a tatárok pusztították a falvak lakóit, de pusztított az éhség és tizedelték a legyengült szervezetű embereket a járványok is. Magyarországon soha nem látott éhínség támadt, ugyanis 1242-ben a megszállt országban nem vetettek. 1243-ban pedig azt a keveset is, ami kikelt, hatalmas saskajárás pusztította el.

A marhaállomány zömének pusztulására következtethetünk abból, hogy az ásatásokból ismert, régi, kis termetű szarvasmarha a 13. század derekától eltűnt, hogy a kunok által behozott fehér-szürke, utóbb „magyar”-nak nevezett marhafajtának adja át a helyét.

A lakosságnak az a része – mely valahogyan túlélte a tatárjárást – ínségeledeleken, gyökereken, gumókon, fakéregliszten tengődött.

Írásos nyom erről a tragédiáról nem maradt fenn a középkorban a mai Budaörs területén létezett négy községre vonatkozóan, de lakóik minden bizonnyal osztoztak a környéken létező többi falu és város lakóinak sorsában.

ÖRS HÉTKÖZNAPJAI A KÖZÉPKORBAN

Könyvem e fejezetében Örs falu hétköznapjait szeretném az olvasó elé tárni, úgy ahogy az az adatokból kikövetkeztethető.

Induljunk úgy, hogy nézzük meg, melyek a legfontosabb tényezők ekkor a falu életében. Földrajzi elhelyezkedése igen előnyös, hisz csupán nyolc kilométerre, akkori mértékkel mérve egy mérföldre fekszik Budától, azaz a pesti révtől. Ez pontosan egy futamodásnyi idő volt ló és lovasa számára. A főváros közelsége sok előnyt biztosított az Örsön élők számára akár az ottani piacra, akár a főváros közelségéből adódó egyéb lehetőségekre gondolunk.

Örs egyike a középkorban is a Buda környéki szőlőtermelő falvaknak. Birtokosa a király, aki korábban a királyi kápolnával, valamint az ehhez tartozó királyi udvarházzal tisztelte meg a községet.

Egyházi részről az egész középkoron át zajlik a „Sasadi tizedper” a helyben termesztett szőlő dézsmájáért, melynek elsárgult lapjain minduntalan feltűnik Örs falu neve.

A másik meghatározó tényező a középkori falu életében a főutca, mely része a Mészárosok útjának, melyen az egyébként is élénk közlekedés mellett a 14. századtól kezdve egyre gyakrabban tűntek fel a Bécs felé szürkemarha-csordákat terelő hajdúk. Ez természetesen busás mellékjövedelemmel örvendeztette meg az itt élőket.

Mégis a szőlő az, amelyből elsősorban gyarapodtak, gazdagodtak az itt élők. Nagy becsülete volt a bornak, elég, ha csak a középkorban majd mindenütt ihatatlan vízre gondolunk. De jó ára volt a bornak az évenkénti kiszámíthatatlan szőlőtermés miatt is. A középkorban már a pincében tárolt jó borért szép summát kaphatott egy-egy gazda az aszályos években. A korabeli – de még a török kori adóösszeírásokat is böngészve – a kivetett adók összegéből arra a következtetésre jutunk, hogy messze a környéken nem volt Örsnél gazdagabb község.

A közeli budai és pesti polgárok nem véletlenül fektettek be jelentős összegeket egy-egy itteni szőlőparcella megvásárlásába. Idézzük csupán a legmódosabbakat: az Ulwingokat, a Wernereket, a Kunclinokat, akik mind-mind jelentős Buda környéki szőlőbirtokkal rendelkeztek. Kevéssel később – pontosabban 1346. június 16-án – kelt annak az okiratnak a szövege, mely abban a korban teljesen általános szerződés, amelyből a következőket tudhatjuk meg (Csik falu Örs közvetlen szomszédja a Huszonnégyökrös-hegy aljában a középkorban a mai közigazgatási határon belül): *„Buda város hatósága előtt Töttös, Wyssegrád várnagya, ajtónálló mester, mintbogy fia Miklós Veydner Hanus leányát, Katalint feleségül vette, 400 forint értékű nászajándékot ad. Hanus pedig házát, Cheek faluban két, Kereked szőlőhegyen pedig egy szőlőt.”* De említhetünk más tehetős budai polgárokat is. 1282-ben Sink fia Pál budaalsóvárosi polgárt, vagy 1420-ból Jakab budai polgárt.

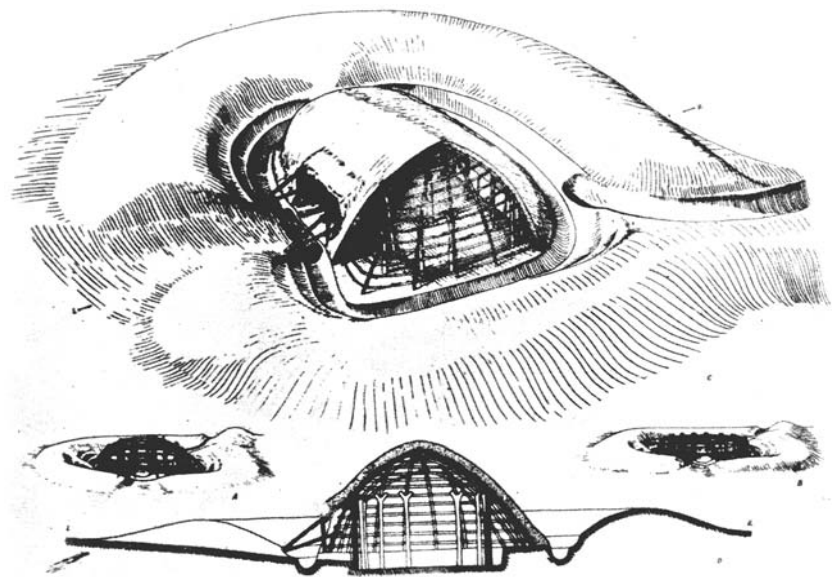
A szőlősöket eladó helybeli parasztok pedig elvándoroltak, főképp beköltöztek a városokba, ahol annak polgárai lettek. A korabeli szőlőtermelő falvak egész sora néptelenedett el ily módon. Gondoljunk a

környékbeliek közül csupán Nevegyre, Kemecsére vagy akár, a talán ismerősebben csengő Sasad falura. Nem véletlen tehát, hogy Zsigmond király oklevelet bocsátott ki Örs és Csik falvak védelmében azért, hogy elejét vegye a fenti folyamatnak, hogy óvja őket az elnéptelenedéstől.

Hogyan éltek a középkori Örs faluban?

A 10. században Örs falu szórt település volt, még nem alakult ki a falut olyannyira jellemző egyutcás rendszer. Az itt élők télen veremházakban, tavasztól őszig pedig szellős, lakályos sátraikban laktak.

A szolgák az egész évet veremházaikban töltötték. Ezeknek egy helyiségük 40-80 centiméterrel a földbe süllyesztve épült. Megépítésük egyszerű és gyors volt. Két ágasfára szelemenfát tettek, a ház oldala sárból, fűfélékből, nádból és más helyben található anyagokból készült. Ezek a lakóházak a bent égő tűz miatt, miután csak az ajtajukon

10. Árpád-kori lakóház rekonstrukciós ábrázolása

szellőzhettek, igen füstösek voltak. A korabeli közmondás szerint ezeknek a házaknak három átkuk volt: a füst, a becsurgó víz és az asz-szony nyelve.

Később az előkelőbbek, majd a köznép is fából, paticsból készült házakat épített. A kőből épült ház igen ritka volt. Ha a ház ilyen anyagból épült, azt a fennmaradt iratok külön jelezték.

Ezek a házak már háromosztatúak voltak, középen helyezkedett el a nyitott kéményes konyha, ebből nyílt jobbról-balról a két, konyhából fűtött szoba. Az építmények anyaga miatt gyakoriak voltak a tűz-esetek.

Meg kell említeni még az ezeknél nagyobb, előkelőbb udvarházakat, valamint a lakótornyot, mely már védelemre is alkalmas volt. Az előbbire Csik, az utóbbira Horhi faluban akadt példa, ahol is Werner comes, gazdag budai patrícius építtetett egyet.

Lelki életük

A korai időkben követett pogány vallást az ezredfordulóra a kereszténység váltotta fel. A falu lelki vezetője a katolikus pap volt. Az emberek a falu templomába, körülbelül 1100-tól a falu kőtemplomába jártak istentiszteletre. A középkorban oly gyakori egyházi ünnepeket minden bizonnal lelkiismeretesen betartották. (Ezekről később, a templom történetét ismertető fejezetben részletesebben olvashatnak.)

Egészségügy

A kort a nagy halandóság, az alacsony átlagéletkor, a gyermekszüléssel járó gyermekágyi láz, a magas csecsemőhalandóság jellemezte. A kora Árpád-korban az átlagéletkor 24-27 év volt.

A középkor legrettegettebb járványai a pestisjárványok voltak. Védekezni ellenük nem tudtak. Magyarországon mégis a viszonylagos jóltápláltság, valamint a sajátos táplálkozási szokások, tudniillik a hagyma mértéken felüli fogyasztása következtében csak fele-harmada áldozatot szedett e kór, mint Nyugat-Európában.

Vessünk egy pillantást az ismert tényekre az egészségügyet tekintve, és más, sajnos bekövetkezett természeti csapást nézve, melyek igencsak növelték az örsi emberek halandóságát.

1241–1242: Tatárjárás. Februárban lerohanják Örsöt és a kisebb-nagyobb templomos helyeket.

1242–1243: Az éhínség tizedeli az életben maradtakat, az országban hatalmas sáskajárás pusztít.

1342: „Magyarországon »döghalál«, földindulás, nagy éhség és sáska három évig regnálna ez országban.”

1342–1382 között, I. Lajos uralkodása alatt erősen dühöngött a pestis és kellemetlen sáskák és egerek jelentek meg, valamint földrengések voltak Magyarországon.

1347–1350 között Európában hatalmas pestisjárvány dühöngött, amely 1348-ra elérte Nyugat-Magyarországot. Akkori uralkodónk, I. Lajos király is megbetegedett, de felgyógyult.

Pestis dühöngött még (csupán a Budán is pusztító pestisjárványokat említem, melyek minden valószínűség szerint érintették Örsöt is) a következő években is: 1410, 1441, 1453, 1456, 1466, 1482, 1495, 1496, 1510, 1520, 1541, 1553, 1565. Ezenkívül földrengések voltak 1348, 1380 és 1410-ben.

Természeti csapások

Az 1561. február 12. és március 1. közötti hatalmas földrengés az első, melyről hiteles feljegyzés maradt ránk. Verancsics Antal egri érsek örököltette meg Ferdinánd királyhoz írott levelében. „Nagyon erős éjjeli földrengési övbe záratott be Buda, Pest és a Dunának mindkét partján Esztergom, Vác, Cegléd, Kecskemét, Ráckeve és Székesfehérvár, megrázott és súlyosan szorongattatott. És jóllehet ez az eset nem sok emberben tett kárt, mégis számos ház úgy Budán, mint Pesten összeomlott, és a budai pincék lesüllyedtek és romokkal borítottak be: és azt mondják, hogy most nemcsak hogy a nyilvános, hanem a magán vallás gyakorlatokat is megszüntették: azt hívén, hogy az Isten baragját ezen rossz előjellel maguk ellen idézték, eszükbe jutván a még a mi időnkben pusztító földrengés, amely

Konstantinápolyt és a Propontus partjait rettenetesen rombadöntötte, két évvel erre bekövetkezett a törökök meghasonlása, amely a mai napig is szorongatja őket, és most úgy látszik újabb veszedelmektől rettegnek.”

Az említett hatalmas földrengés, ha a térképen a határait megnézzük, úgy látjuk, hogy szinte Örs középponttal pusztított. Ekkor szakadhatott be a falu templomának teteje, és ekkor minden bizonnyal jelentős károk is keletkeztek Örsön.

Feljegyezték még igen hideg teleket, mint az 1457–1458. évit, mikor is a Duna egészen befagyott. Hatalmas szárazságról 1480-ban tudósít a feljegyzés. Esőért könyörögve Mátyás király a budaszentlőrinci pálos barátokat hívta segítségül.

Erről az esetről Gyöngyösi Gergely (1475–1540) pálos rendfőnök (1520–1522) ekképp emlékezik meg az „Arcok a magyar középkorból” címmel megjelent kötetben: *„Jönnek a testvérek, s jön utánuk a zápor a földre. Mondja a nép: az esőt szerzik a szerzetesek. Amikor ezt Mátyás megballotta, igen megörült, mert az ország réjtjeit a tavaszi szárazság kezdte kiszárítani. A legbölcsebb fejedelem fogadalommal fordult az Úrhoz. Elrendelte, hogy az összes testvérek a szentlőrinci kolostorból körmenetben vonuljanak a budai várba, zsoltárokat, énekeket zengve és a szentek ereklyéit hozva. És hogy ott vendégeljék meg őket. Akkor az említett rendfőnök atya az asztali áldás után az egész közösség előtt nyilvánosságra hozta a király akaratát, és mindegyiknek megbagyta, hogy minden igyekezetükkel vigyázzanak: az asztalterítők és abroszok ne szennyeződjenek be. Ez így is lett. Ezen az udvari emberek és különösen a felszolgálók csodálkoztak. Amikor pedig visszafordultak, a mi féltékenken ragyogva süttött a nap. De íme, felhők jelentek meg, és rögtön, mielőtt bazaérték volna, körös-körül bőséges eső áztatta a föld felszínét, és a kiszáradt növények mind újraéledtek. Attól a naptól kezdve Buda és Pest város lakói a mi testvéreinket látva hosszú éveken át szokták mondogatni: Ezek az esőhozók.”*

Ennek ellenkezőjére, hatalmas, véget nem érő esőzésekre 1529 őszén történik utalás.

A korabeli közigazgatás

Ezek után térjünk vissza a faluban történt békésebb eseményekre. A község vezetője a falunagy, főnagy volt. Munkáját az esküdtek segítették.

Az itt élők az adózás utáni fölös termékeiket vagy helyben értékesítették a falu piacán, vagy a közeli budai vár piacára hordták eladni. Melyek voltak e termékek mai ismereteink alapján? A faluban nagy mennyiségben termelt szőlő, az ebből készült bor, az ugyan-csak fölös mennyiségben előállított méz, az ebből készített méhser, viasz, de hordtak piacra tejet, tejtermékeket, valamint kisebb-nagyobb állatokat is.

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORÁBAN

1526 – 1686

1526. augusztus 29-én, Mohács mellett a Szolimán vezette török csapatok megsemmisítő vereséget mértek a II. Lajos király vezette magyar főseregre. A szultán a győztes csata után háborítatlanul vonult az ország fővárosa, Buda felé.

Rövid ittléte alatt dúló, fosztogató rajokat küldött a több helyen mutatkozó helyi ellenállások letörésére. Ekkor érte első ízben támadás török részről a mai Budaörs közigazgatási határain belül lévő négy községet. Csik faluban a Bíró-családot irtották ki a fennmaradt iratok szerint.

Tizenöt évvel később, 1541-ben a török bevonult Budára, és szinte azonnal megkezdte a meghódított területek közigazgatásának megszervezését, amely másfélszáz évig fennmaradt. Ekkor jött létre a Budai szandzsák, melyhez a jelenlegi Budaörs területe is tartozott. Ebben az időben városunk mai határain belül négy önálló község létéről van tudomásunk: Örsről, Csikről, Horhírről és Bobaldról.

A Budai szandzsák összeírásának évei: 1546, 1559, 1562, 1570, 1580, 1590 és 1613. Ezek közül az 1570. és az 1613. évi összeírás anyaga nem maradt fenn. Mindenekelőtt ismerkedjünk meg a török közigazgatás alapjaival, hogy mikor, kit, mi szerint írtak össze, ki mi után adózott, milyen jövedelmű birtok kinek a tulajdonába került?

A TÖRÖK ÖSSZEÍRÁSOK

Az összeíró biztosok a ráját úgy vették nyilvántartásba, hogy nemcsak a családfőket, hanem serdültebb fiúgyermekkeit, valamint a vele egy háztartásban élő egész házanépének valamennyi férfitagját, apját, testvérét, vejét és szolgáját is összeírták, vezetéknevükön azonban csak a családfőket és a külön háztartásban élő nőtlenekeket írták be, a családtagokat csupán keresztnévükön sorolták fel. Rajtuk kívül ugyancsak

keresztnevükön kerültek a defterbe az özvegyasszonyok, valamint azok, akiknek vezetéknévét pótolta valamilyen foglalkozás megjelölés, mint például deák, bíró, pap.

E név szerinti felsorolás után először a harácsadót fizetők számát írták be, majd az egész település szolgáltatásainak pénzbeli értékét tüntették fel, ebbe azonban sohasem számították bele azokat az adókat (harács-, templom-, juhadó, vámilléték), melyeket szolgálattelvőinek a szultán nem engedett át. A különféle termények tizedét három év átlagából kellett kiszámítani. A rájak adófizetési kötelezettségeit összesítve vették nyilvántartásba. Az adó előteremtéséért a lakók együttesen voltak felelősek.

Adófajták

Harácsadó: Aki házán, szőlőjén és földjén kívül marháit, házán belül lelhető holmiját és hordóiban lévő borát számítva 300 akcsét érő ingósággal rendelkezik, annak évenként 50 akcse harácsadót kellett fizetnie. Egy házban akár egy rája egyedül, akár fiaival együtt, vagy egy apától származó két-három olyan testvér lakik, akiknek kenyérük, vetésük vagy kereskedésük egy helyen van és együtt élnek, nem külön-külön számítanak, hanem együttesen 50 akcse adót (harács) fizetnek. Ha azonban egy házban olyan testvérek vagy atyjukkal élő gyermekek laknak, akiknek kenyérük, vetésük vagy kereskedésük külön van és egyenként 300 akcsét érő ingósággal rendelkeznek, mindegyikük külön-külön ötven akcse harácsadót fizet. Mindazoktól azonban, akik 300 akcsét érő ingósággal nem rendelkeznek, semmi se szedessék. 1578-tól minden családfő, illetve nőtlen, önálló kereső vagyoni helyzetétől függetlenül harácsadót volt köteles fizetni. 1 forint = 50 akcse volt.

Boradó: 1571-től minden 30 pint mustból 1 pint az adó. 1 pint = 1,69 liter.

Kapuadó: Szent György napkor 25 akcse.

Egyéb adó: Fenti adókon kívül minden terményből a rájának tizedet kellett adnia. (Rája: arab szó, eredetileg nyáj, átvitt értelemben alattvaló.)

Birtokfajták a török korban

Érdemes áttekinteni, hogy a birtokok jövedelmezőségük szerint hogyan osztattak szét e korban.

Hász-birtok: A szultán hászbirtokain kívül a vezérek, beglerbégek, szandzsákbégek tulajdonába kerülő évi százezer akcsénál nagyobb jövedelmet biztosító szolgálati birtok.

Ziámet-birtok: Ide tartoznak az évi 20 ezer–100 ezer akcséig jövedelmező szolgálati birtokok.

Tímár-birtok: Az évi 20 ezer akcsénál kevesebb jövedelmet biztosító szolgálati birtokok.

ÖRS TÖRTÉNETE A TÖRÖK KORBAN

Örs történetéről – összegezve a török korra vonatkozó ma ismert adatokat – a következőket mondhatjuk el: 1541-től 1596-ig folyamatosan lakott hely volt. 1546-ban három adóköteles személyt írtak össze, akik az 1559. évi adatok szerint mindhárman meghaltak. 1559-ben azonban már 36 beköltözött, adóköteles családfőt, 26 nőtlen fiút és egy nőtlen testvért vettek nyilvántartásba. Külön hangsúlyozni kell, hogy csupán az adózó örsi személyek kerültek bele a név szerinti összeírásba.

Örs jövedelmei főleg szőlőből és az abból készített borból származtak. 1562-ben, amikor a szőlők jó része nem volt megművelve, száz-ezer liter bort termeltek. Ezenkívül az adóösszeírások alapján jelentős volt a búza és a kevert (egyéb) gabona termelése. Örs lakói foglalkoztak még lennel, vörös- és fokhagymával, de fizettek vágóhídi illetéket is. A méhek tartása is szépen jövedelmezett. Az apróállat-állomány saját fogyasztásukat bőven fedezte.

Jövedelme a környező településekkel összevetve a legmagasabb volt, köszönhetően a nagyarányú és igen jó minőségű szőlőtermesztésnek. Hatalmas befolyó jövedelme miatt 1559-től Örs már folyamatosan a budai pasák hász-birtokához tartozott.

Ezek után lássuk milyen adatok szerepelnek Örs 1546. évi török összeírásában: *Körös György nős, Csemőd András nős, Ödön Tomás nős.* Az 1559. évi összeírásban a következő adatokat találjuk: *Körös György nős, meghalt; Csemőd András nős, meghalt; Ödön Tomás nős, meghalt. Hádi Orbán nős, fia Tomás nőtlen; Kis András nős; Gonda Anbrus nős, fia János nőtlen, fia Máté nőtlen; Dinódi Ferenc nős; Nagy Ferenc nős, fia János nőtlen; Kis Matias nős; Obaj Máté nős, fia Simon nőtlen, fia Petre nőtlen; Kis Pál nős, fia Márton nőtlen, fia István nőtlen; Karos Imre nős, fia István nőtlen, fia Petre nőtlen; Csonotos Márton nős, testvére György nőtlen; Nikos Éliás nős, fia Bertalan nőtlen, fia János nőtlen; Tód György nős, fia Lukács nőtlen, fia Anbrus nőtlen, fia Benedek nőtlen; Vas András nős, fia Benedek nőtlen, fia Éliás nőtlen; Nagy Balázs nős, fia Gál nőtlen; Kis Borbás nős; Varga Balázs nős; Veres Pál nős, fia Anbrus nőtlen; Szalai Tomás nős, fia János nőtlen; Lacki Antal nős; Forgács Gellérd nős; Farkas Mihál nős; Vas György nős; Vas Gergel nős; Kerepes Pál nős; Kerepes Tomás nős; Kerepes Anbrus nős; Kis Kerepes Pál nős; Gonda István nős, fia Gergel nőtlen; Tód János nős; Vas Lőrinc nős, fia Márton nőtlen; Krisztán János nős, fia István nőtlen, fia Petre nőtlen; Nagy Antal nős, fia András nőtlen; Szalai Gergel nős; Pásztor Mihál nős; Dinódi Matias nős, fia Gáspár nőtlen. A régi összeírtak száma 3, meghalt 3, az újonnan összeírtak száma 63.*

Másik fontos, Örs falu török kori történetéhez tartozó adatsorunk ugyancsak Káldy-Nagy Gyula könyvében található, mely 1985-ben a Pest Megyei Levéltár kiadásában jelent meg, s mely „A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai” címet viseli. Örs falu a budai náhijéhez tartozott.

Népességi adatok

	1546	1559	1562	1580	1590
Családfők száma	3	36	35	40	37
Nőtlen fiaik száma	–	26	16	9	11
Családfők nőtlen testvérei	–	1	1	–	–
Egyéb nőtlenek száma	–	–	–	–	–
Összeírtak száma	3	63	52	49	48
Dzsizje-fizetők száma	3	16	34	40	37

Foglalkozásra utaló adatok: 1562-ben 1 bírő, 1580-ban 1 kovács, 1590-ben 2 diák.

Gazdaságtörténeti adatok

	1546	1562	1580	1590
búzatized	30 kile	250 kile	220 kile	200 kile
kevert tized	60 kile	150 kile	20 kile	110 kile
musttized	550 pint			
saját maguké			1000 pint	?
budaiaiaké	–	–	5500 pint	5000 pint
csepelieké	–	–	?	?
tökölieké	–	–	?	?
a külbirtokosokéval együtt	–	8500 pint	–	–
a templom szőlője	–	500 akcse	400 akcse	?
Kis Alberd szőlője	–	250 akcse	?	?
Pálfi Petre szőlője	–	250 akcse	?	400 akcse
Benei Ferenc szőlője	–	250 akcse	?	?
méhkasok száma	5 db	150 db	100 db	200 db
sértések száma	15 db	198 db	100 db	236 db
vágóhídi illeték	–	40 akcse	228 akcse	228 akcse
lentized	–	50 akcse	–	–
vörös- és fokhagyma tized	–	100 akcse	–	–
templomadó	–	50 akcse	–	–
széna és tűzifa adó	–	–	542 akcse	1850 akcse
mennyasszonyadó				
és hordóadó	–	együtt:	60 akcse	260 akcse
bírságpénz	100 akcse	250 akcse	250 akcse	460 akcse

1546-ban, 1559-ben és 1562-ben nyilvántartásba vették még Szinán Bajraktár majorságát, melyről az első két összeírásban a következőket jegyezték fel: *„Mivel nevezett majorság üres és elhagyott, birtokba adása jogos.”* Szinán Bajraktár, a jól védett Buda egyik defter-csausza a tapu-illetéket megfizette és vállalta, hogy a tizedet megadja, így az új szultáni defterben a nevére iratott. A jövedelem 100 akcse, mégpedig búzatized 5 kile és kevert tized 10 kile. 1559-ben pedig a búzatized volt 10 kile, a kevert tized 12 kile. 1562-ben röviden csak annyit jegyeztek fel róla: Bajraktár Szinán csausz majorsága, a nevezett (Örs) falu közelében. Jövedelmét nem tüntették fel.

Ugyanezen kötet 40. oldalán olvashatjuk a következőket: „*Török Báлинд majorsága Örs faluban. Mivel a nevezett majorság elbagyott és műveletlen a padisah törvénye szerint azt másnak tapu-ba adni jogos: miután szántói és rétjei tapu illetékét Pir Mehmed és Musztafa megfizette, a szükséges járandóságok megadásának feltételével, azok ebben az új szultáni defterben rájuk irattak.*”

Még egy adatsor érdemel figyelmet az összeírásból.

A földesúri jövedelem teljes összege és azok haszonélvezői

1546-ban 2 000 akcse Szinán Bajraktár, a budai beglerbég egyik csausza, tímár-birtokos;

1559-ben 29 336 akcse Rusztem, budai pasa, hász-birtokos;

1562-ben 49 336 akcse Rusztem, budai pasa, hász-birtokos;

1580-ban 40 000 akcse Hizir bin Ali, budai pasa, hász-birtokos;

1590-ben 40 000 akcse haszonélvezőjére nincs adat.

E sorba illik még egy más helyről származó adatunk:

1579-ben 48 118 akcse Üveysz, budai pasa, hász-birtokos.

Örs falu török kori történetéhez kívánczik még egy adatsor, mely Velics-Kammerer: „Magyarországi török kincstári defterek” című kötetében található. Ez tartalmazza, hogy a budai pasa hász-birtokai 1567. június 27-én (török időszámítás szerint 974. év zil hudzsa 20-án) megnyit jövedelmeztek:

Nahie Buda ugyanazon szandzsákban	93 000 akcse
A bírák tezkereinek jövedelme	50 000 akcse
Ó Buda város jövedelme	8 000 akcse
Musztafa pasa berátja értelmében	18 000 akcse
Zsámbék falu	4 020 akcse
Örs falu	29 336 akcse
Musztafa pasa berátja értelmében	49 336 akcse
Egeis (Ecseg) falu	2 500 akcse
Alsó-Szállás falu	4 490 akcse

Sóskút falu	3 350 akcse
Tőke falu (Böge)	10 070 akcse
Tata város	850 akcse
Karácsonyszállás falu	4 270 akcse

Kettős adóztatás

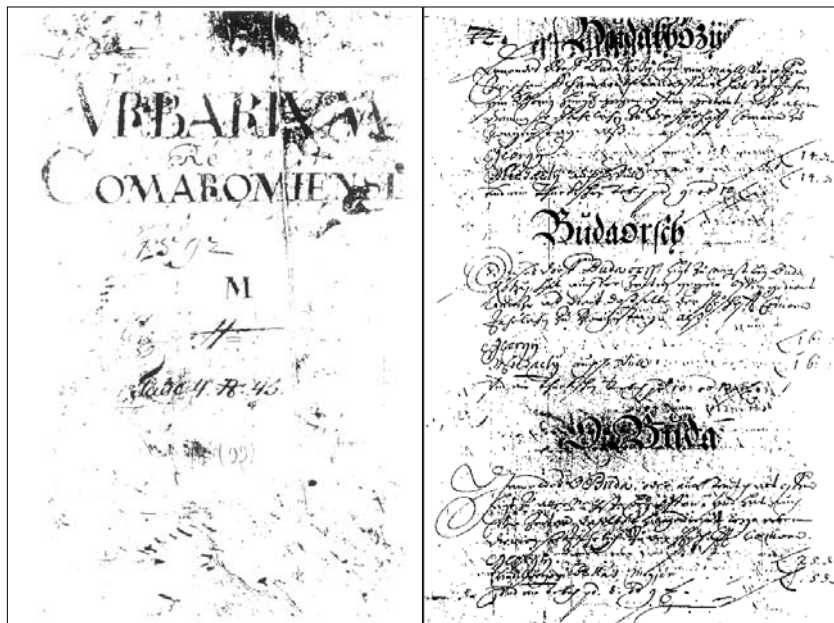
További fontos adataink e korból a Habsburg-résről fennmaradt adóösszeírások. Az I. Ferdinánd által kötött béke alapján Örsön is, a megszállt területek egészéhez hasonlóan a török uralomnak szinte a legelső éveitől kezdve Buda visszavívásáig a kettős földbirtoklás és a vele járó kettős adóztatás volt a jellemző. A Buda környéki helységeket magyar részről először a királyi kézen maradt Tata várához rendelték, majd annak eleste után Komárom várához. A komáromi Burggraf számadásai szerint a környező helységek először 1569-ben fizették a komáromi uradalomnak a pénzdót, a robotot azonban továbbra is az időközben visszafoglalt tatai vár számára teljesítették. Az erre vonatkozó 1575-ös urbáriumot 1592-ben újították meg, melyben Örsre vonatkozóan a következő olvasható szó szerinti fordításban: *„Budaörs. Ez a falu közel fekszik Budakeszihez, valamikor ez is a budai uradalomnak tartozott szolgálattal, most azonban a komáromi uradalomnak tartozik 2 nappal: György (napkor) 16 Ft, Mihálykor ugyanannyi, 16 Ft és egy török szőnyeg kb. 10 vagy 12 Ft.”*

Örs kiemelkedő jövedelmű település volt. Álljon itt ennek bizonyítására az alábbi adatsor.

Szolgáltatások a komáromi várhoz, 1592-ben (évi, magyar forintban)

Szentendre	14	Tótfalu	8
Pócsmegyer	12	Bogdán	8,50
Békásmegyer	5	Tök	25
Örs	32	Zsámbék	20
Budakeszi	28	Óbuda	20

Arra vonatkozóan, hogy milyen szigorúak voltak a község tatai és komáromi előljárói a szolgáltatásokat illetően, álljon itt egy fennmaradt adat: „Rosenberger tatai várkapitány 1575-ben azért dúlatta, tömlöcztette és bírságolta Óbuda, Békásmegyer, Szentendre, Budaörs, Etyek, Sósikút és Érd lakóit, mivel azok vonakodtak fát szállítani és szemet égetni Tata építéséhez.”

11. A komáromi vár urbárium 1592-ből (fénymásolat az Országos Levéltárból, jobb oldalt középen a Budaörsre vonatkozó adatok)

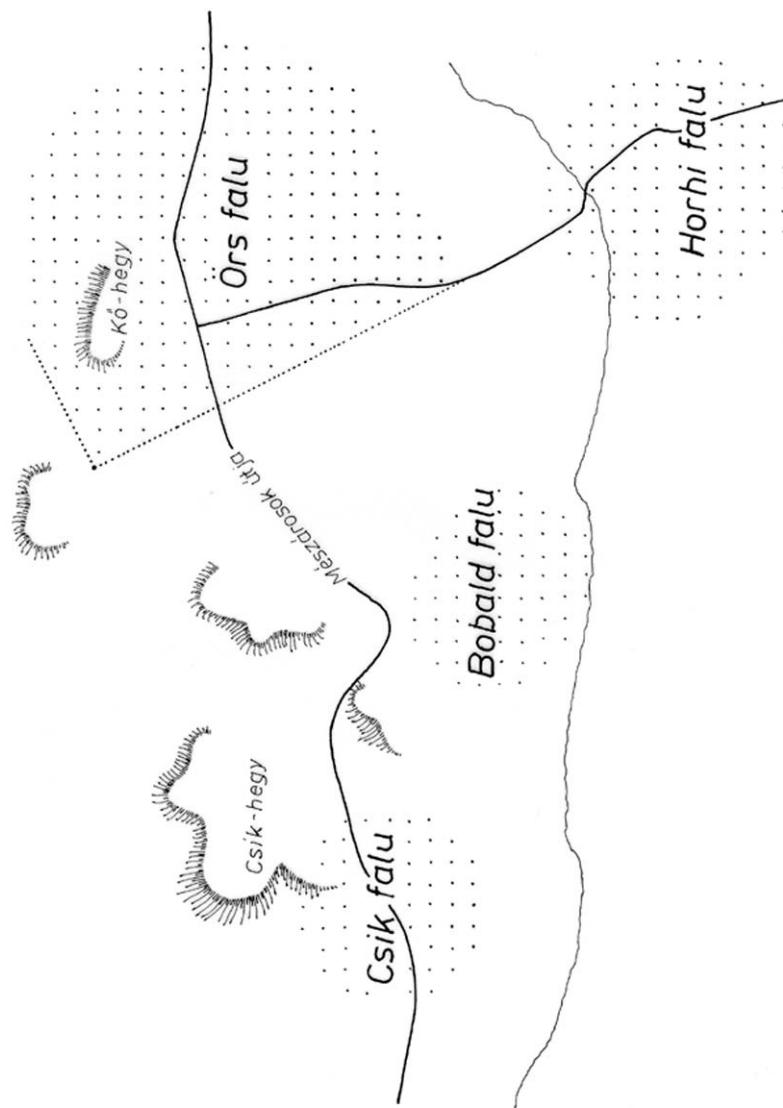
A korabeli viszonyokra vonatkozóan idézzünk még egy adatsort, mely 1588-ban készült és Pilis megye adólajstromát tartalmazza. (Regestrum super S. C. R. M. in comitatu Pilisiensi Turcis subiectorum, porta per Rf. 1. d. 25 in anno Domini 1588.)

O Bwda	portae	–	Bayoth	–
Zentendre		6	Zentmiklos	–
Pochmegier		7	Chypel	–
Bekasmegier		7	Wereb	3
Tothfalw		7	Achya	–
Bwdaeors		–	Gywro	2
Bwdakezzy		–	Marthonwasara	4
Teok		–	Felsew zentpether	–
Sambok		–	Haros	–
Kezteocz		–	Theokeoly	–
Chionok		7	Soskwth	–
Felseo Chwth		–	Ettyek	4
Also Chwth		–	Berky	3
Tabayd		6	Erd	–
Tokod		–	Zazhalom	–
Wall		–	Waczrew	–
Wn deserta		–	Thorda	–
Bychke		–	Bogdan	–
Bayna		–	Kysorozflw	–
Sapph		–	Monosthor	–

Summa facit portiones 64. Szenassy dicator Pilisiensis manu propria (OL. Regesta dicarum, XI. köt.)

Az összeírás adatai szerint Örsnek 1588-ban adózó portája nem volt.

Még egy, e korból fennmaradt adatunk van, mely fontos Örs török-kori képének megrajzolásához. Oláh Miklós esztergomi érsek 1550 és 1554 között összeíratta birtokait. Örsön akkor Fitzó, Gyber, Muray és Prágay nevű egyházi (praediális) nemesek éltek.

12. Örs és a szomszédos települések a 11–15. században (Készítette: dr. Vándor Andrásné)

AZ EGYKOR VOLT SZOMSZÉDOK: CSIK, HORHI, BOBALD

Napjainkban már közsismert tény, hogy Budaörs város mai területén négy község volt található. Ezek közül Örs történetével foglalkozunk részletesen. A történeti hűség kedvéért néhány fontos momentum erejéig megemlékezünk a mások három, szomszédos településről is.

CSIK

Csik falu neve puszta személynévből keletkezett magyar névadással. A Váradi-regesztákban találkozhatunk például Sicu személynévvel. 1238-ból van adatunk Chyyc, 1297-ből pedig Chyk személynévre. A fennmaradt iratokban a falu neve a következő alakokban szerepel: Check, Cheek, Chek, Cheyk, Cheyke, Chic, Chyk.

A falu a mai térképeken

A középkori Csik falu a Csiki-patak, a mai Budakeszi árok két oldalán terült el a mai Huszonnégyökrös-hegy oldalában. Határai Örs felé a mai Kálvária-domb, Budakeszi felé a Gyár u. 2. alatti Würth-épület után körülbelül egy kilométerre, a Kaptárkövek környékén.

Budaörs legszebb részét – a Huszonnégyökrös-hegyet és annak környékét – még kevés kiránduló fedezte fel. Pedig érdemes egy rövid sétát tenni városunknak ezen a részén, ahol a természet szinte háborítatlanul uralja a vidéket.

Azon négy település egyikének a romjai bújnak meg itt, amelyek a középkorban Budaörs jelenlegi határán belül léteztek.

A falu a középkorban

Csik falu kora Árpád-kori település. Hajdan egyike volt a Buda környéki szőlőtermelő falvaknak. Első adatunk 1296-ból való, a helység

templomára vonatkozik, mely akárcsak Örsé, jóval korábbi alapítású a reá vonatkozó első írásos emlék dátumánál. A kora Árpád-korban a falu a Budakeszi-árok (Csiki-patak) két partján terült el. Lakói szőlőtermesztéssel és földműveléssel foglalkoztak. A török kori összeírások szerint — és nyilván már korábban is — saját szükségletüket kielégítő állattenyésztés is folyt a faluban.

Szőlőiket a mai Huszonnégyökrös-, Kecse-, Ló-, Út-hegyen, valamint a mai Törökugratónak, az akkoriban Hatvantulkos-hegységnek nevezett magaslatok oldalában művelték.

A község életét a szőlőn kívül alapvetően befolyásolta, hogy keresztülhaladt rajta a Mészárosok útja, amely a középkori Magyarország egyik legfontosabb útvonala volt.

Miután Csik Buda piaci vonzáskörzetéhez tartozott, lakói a budai piacon értékesítették termékeiket. Az örsi és sasadi borokkal együtt a korcsolyások (borszállítók) Csik falu kiváló minőségű és emiatt igen csak kelendő hegyi borait — az úgynevezett tüzes budait — is középkori fővárosunk piacára szállították.

13. Szüret a középkorban

Örshöz hasonlóan itt is sok budai polgár bírt szőlőssel. A 14. századból Becsei Töttös királyi ajtónálló tulajdonáról maradt fenn irat, 1404-ben Keszei Péter budai polgár Márton örménynek zálogosított el egy csiki szőlőt.

Egy 1395-ből fennmaradt oklevélben Zsigmond magyar király megtagadja az esztergomi káptalannak, hogy az Örs és Csik birtokokon lakó királyi jobbágyoktól ne követeljenek tizedet, mert emiatt a két falu elnéptelenedik.

A mohácsi csata után a dúló-fosztogató török had Csik faluban is nagy pusztítást vitt véghez. Tudjuk, hogy Csik és Felkeszi – a mai Budakeszi része – falvakban kilenc nemest és családját irtották ki. Adatunk van arról, hogy 1528-ban I. Ferdinánd néhai Bíró Orbán és Bíró Mihály csiki kőházát Ziódi Kozár Miklós volt visegrádi alvárnagynak adományozta.

A falu tragédiája 1526 szeptemberében

1526 vészes nyarán, augusztus 29-én a Szolimán vezette török hadak Mohácsnál kora délután szétverték a magyar főereget. A csatában a főurak és a főpapok mellett hősi halált halt II. Lajos magyar király is. Az ország a hódítók lábai előtt hevert.

Buda városát Ibrahim nagyvezír lovasai szeptember 11-én érték el, szeptember 12-én pedig megérkezett maga a szultán is. Megtekintették a várat és a várost. A katonák a várost felgyújtották, amely a palotát kivéve porig égett. A török sereg szeptember 13-án hídépítésbe fogott a Dunán, s a több száz méteres alkotás egy hét múlva már állt. Ez alatt az idő alatt a török könnyűlovasok a főseregtől különválva beszárguldozták a környéket: öltek, raboltak, fosztogattak. Portyázásaik közben eljutottak Esztergomig, Tatáig, Vácig, Egerig, sőt Miskolcig is. Aki csak tehetett, a legközelebbi erődített helyre, jó esetben várba futott. A kevésbé szerencsések hirtelen állított székervárakban sáncolták el magukat, s ott küzdöttek gyermekeikért, asszonyaikért, önmagukért, ahogy Marótnál – a mai Pilismarótnál – is tették.

Ez idő alatt történt az a szomorú esemény, melynek színhelye településünkhez köthető. A Királyok könyve I. kötetének 111. lapján olvasható az alábbi adományozási irat: „1528. február 1. Buda. I. Ferdinánd (k.) [király] a néhai Byró Orbán és Mihály kőházát, kik a múlt években feleségeikkel és gyermekeikkel megölettek, Cheek birtokban, Pilis megyében ns. (Ziódi Kozár) Miklós volt visegrádi alvárnagynak adja.”

E pársoros adománylevél valószínűleg szorosan kapcsolódik egy alig valamivel korábban kelt okirathoz, mely 1527. október 3-án megnyitott országgyűlésen kelteződött, s amely ugyancsak a Királyok könyve I. kötetében a 130. lapon olvasható, s így szól: „1527. Buda, okt. 13. I. Ferdinánd (király) a magtalanul elhunyt Hydegh Orbán, Kanya Gergely, Zomory János, Segesdi Máté nemesek birtokát Felkezy-n Pilis megyében Mykolai Gergelynek adja.”

A két, Ferdinánd pártján álló ember az elhunytak neveiből ítélve helyben élő, a török portyázások ellenére helyben maradt köznemesi család, illetve nőtlen ifjú nemesemberek birtokait nyerte el hűsége jutalmául.

Nevükből ítélve a Csik falubeli Byró család valamely őse e hivatalt viselhette, s így sikerült a jobbágyorsból köznemességre kapaszkodniuk. Az irat szerint valószínűleg két testvért és azok családját érte 1526

14. Magyar jobbágyparaszt bosszú ingben és bocskorban az 1500-as évekből

szeptemberében a tragédia. Jómódúak lehettek, hiszen az olvashatóan, külön kiemelt kőház kitétel e korban rangot jelentett.

Vajon hány embert takar az oklevélben rögzített esemény? Ha csupán a két testvért és családjukat, talán tíz főt. Ha a helyi ellenállást és a falu népét is hozzászámítjuk, a szám ennél jóval magasabb. Elérheti az ötven, vagy akár a száz főt is. Lesből törtek rájuk, vagy bízva a falak védelmében önként sáncolták el magukat a nemesi udvarházban? Ma már nem állapítható meg.

Az oklevél szövege szerint helyben maradva várták a rájuk zúduló csapást. Talán az öt felkeszi nemes és a környék bemenekült népe együtt néztek szembe a szpáhikkal és az akindzsikkal.

Hogy történhetett?! Csupán a száraz tények árulkodnak a tragédiáról. A Huszonnégyökrös-hegy máig őrzi titkát. Ma ugyanott gomba módra szaporodó házak épülnek, szép utcaneveket viselve. Akad közöttük Hold, Tárogató, Meredek, sőt még Sóska utca is. A hely szellemétől őrizve egyszer talán sétálhatunk majd a Byró Orbán vagy a Byró Mihály utcában is.

A török korban

Csik falut 1546-ban pusztaként írták össze. Az összeírás befejezése után, amikor a törökök megkezdték a birtokok kiosztását, lakói hirtelen előkerültek, így bár először 100 akcse jövedelmű faluként adták oda haszonélvezetre, utólag mégis 3800 akcse jövedelmű faluként jegyezték be. A felvirágzás azonban rövid életű volt, mert három év múlva ugyan még szép számmal tudtak itt összeírni adózó lakosokat, de Csik falu a későbbiekben az összeírások szerint lakott helyként többé nem szerepelt. Átmeneti pusztulása 1566-ban következett be, amikor dúló tatár hordák – török segédcsapatok – portyáztak a környéken. Ekkor vált lakatlanná a környéken Vácrév, Torda, Bolgárfalu és Várad is.

Újabb írásos adatra Csikra vonatkozóan a Budai szandzsák 1633. március 11. és 1634. február 27. között készült fejadó-összeírásában találhatunk, ahol mint Csik (Csecsin) falu 3 fő adófizető lakossal újra szerepel. A török korban többé nem említik.

Ezek után nézzük meg, hogy milyen adatok szerepelnek Csik falura vonatkozóan a török összeírásokban.

A Budai szandzsák 1559. évi összeírását tartalmazó kötetben a következők olvashatók a 65. oldalon: „*Csik pusztja nevezetthez tartozik. Ráják nélkül. A jövedelem tizedekből ... Búza tized kile ..., kevert tized kile ..., széna tized szekér ... A nevezett pusztja felvirágzott és most faluként iratott össze.*”

Ugyanebben a kötetben a 75. oldalon már a következőket olvashatjuk Csik faluról: „*Csik falu, Ibrahim a (budai) mirmirán csauszai kethudája (tímár-birtoka). Latos János nős, fia György nőtlen; Sas Petre nős, fia Dimitre, testvére Mihál nős, Darabos Petre nős, fia Balázs nőtlen; Mendegél Benedek nős; Simon György nős, fia Balázs nőtlen, fia Márton nőtlen; Rác Miklós nős; Pál Mihál nős; Tar Miklós nős, fia Tomás nőtlen; Darabos István nős, Rác Petre nős, Nagy Jakab nős; Polbár Pál nős, fia Simon nőtlen; Tód Ferenc nős, fia Petre nőtlen; Balik Tomás nős, fia János nőtlen, fia György nőtlen, fia István nőtlen; Balik Gergel nős, testvére Tomás nőtlen; Nagy Petre nős, fia Lőrinc nőtlen; Telek Balázs nős; Csik István nős. A dzsizje-adót fizetők száma 10. Az újonnan összeírtak száma: 32.*”

Népességi adatai

	1559	1562
Családfők száma	19	18
Nőtlen fiaik száma	12	3
Családfők nőtlen testvérei száma	1	1
Egyéb nőtlenek száma	–	–
Összeírtak száma	32	22
Dzsizje-fizetők száma	10	19

Gazdaságtörténeti adatok 1562-ből

Búzatized	140 kile
Musttized	600 pint
Kendertized és káposzta tized	25 akcse
Sertések száma	50 db

Menyasszonyadó, hordóadó és bírságpénz	250 akcse
Kevert tized	95 kile
Kincstári szőlő jövedelme	200 akcse
Méhkasok száma	25 db
Tűzifa- és szénaadó	380 akcse

Az 1562. évi összeírás szerint tehát egy család gabonából 130 kilét és borból 333 pintet termelt, ami közepes életkörülményekre utal.

A földesúri jövedelmek és azok haszonélvezői Csik faluban

1540-ben 3 800 akcse Ibrahim tímár-birtokos, a budai beglerbég egyik csausza;

1559-ben 2 284 akcse szultáni hász-birtok;

1562-ben 5 705 akcse szultáni hász-birtok.

A királyi Magyarország részére történt adózásra nincs adat.

A falu templomának története

Csik falu temploma kora Árpád-kori, királyi alapítású kápolna volt. Mint a Buda-környéki szőlőtermelő falvak egyike, temploma papjának neve végig szerepelt a „Sasadi tizedper” elsárgult lapjain.

A templom építésének ideje jóval korábbi a rá vonatkozó első oklevél 1296. augusztus 1-jei dátumánál, hiszen ekkor plébánosa már a kápolna régi jogainak visszaszerzéséért folyamodik Pál örsi és Mikó sasadi plébánosokkal együtt.

A középkori csiki római katolikus templom helye a romjaiban ma is fellelhető régi Csiki-csárda közelében keresendő a Huszonnégyökrös-hegy oldalában. Szerepelt az 1725. évben készült templomösszeírásban. Akkor alapfalai még láthatók voltak. A szöveg szerint köveit a törökök Budára szállították. Névadó szentje Szűz Mária volt. 1566-ban Csik falu elnéptelenedik, ettől kezdve templomát nem használják.

A csiki templom név szerint ismert papjai: 1296. augusztus 1. Miklós, 1320. szeptember 29. Miklós, 1321. november 17. Miklós, 1321. december 1. előtt János (?), 1332–1337 (Pápai tizedjegyzék) Miklós, 1352. április 18. Jakab.

Horhi falu neve a magyar szakadék, mélyút jelentésű „horh” szóból származik. Annak „i” képzős változata. A régi Magyarországon több ilyen nevű helység létezett. Maga a szó a horzsol, harzsol, harcol, horhol stb. igék családjába tartozik.

Első említése a szónak 1055-ből származik: „*inde uero ad burbu hinc ufque ad aliam uiam*”. 1138-ból és 1329-ből Hurch helységnévvel találkozunk. 1255-ből Hwrk, 1268-ból Horhfw alakban maradt ránk. 1275-ből Hurhuswt alak maradt fenn, míg 1448-ból Horoh alakja ismert.

Neve minden valószínűség szerint a középkori település területén lévő mesterséges bronzkori erődtítmény 100 m hosszú, 7,5 m mély 20-25 m széles árkából származik, mely a kora középkorban, Horhi falu kialakulásának idején még e jelentős méretű „mélyútnál” is terjedelmesebb lehetett.

A falu története

A törökbálinti Hosszúrétí-árok déli oldalán egy három oldalról meredek lejtővel határolt 30-40 m magas domb emelkedik. Egy 1766-ban készült térkép (Henricus Jager munkája) ezen a dombon — Budaörs és Csik határán — egy négyzet alakú Rudera Castelli (kastélyrom) felirattal jelzett épületmaradványt ábrázol. Ez, vagy a szintén ezen a térképen ábrázolt Rudera (rom) feliratú épületmaradvány azonosítható a 14. század elején említett horhi nemesi kúriával. E két épületrom eredetileg a szakemberek véleménye szerint két római őrtorony alapjaira épült.

A falu helyének pontos meghatározását többek között a török adóösszeírások tették lehetővé. 1546-ban és 1559-ben Buda nevénel írták össze Korcholás Péter és a budai papok majorságát, amelynek egy oldala „...*a város külső részével egy-egy oldal Kánya-pusztá és Csun-pusztá határával és egy oldala Eben nevű pusztá – a mai Törökbálint – határával szomszédos.*” Az 1562-es összeírásból derül ki, hogy ez a majorság Horhi-pusztán volt. A középkori Kána és Csőt – a mai Budapest

XI. és XXII. kerülete – helyén fekvő puszták, valamint Eben egyértelművé teszik Horhi helyét, amelyről az 1580. évi defterből azt is meg tudjuk, hogy Örs falu közelében feküdt.

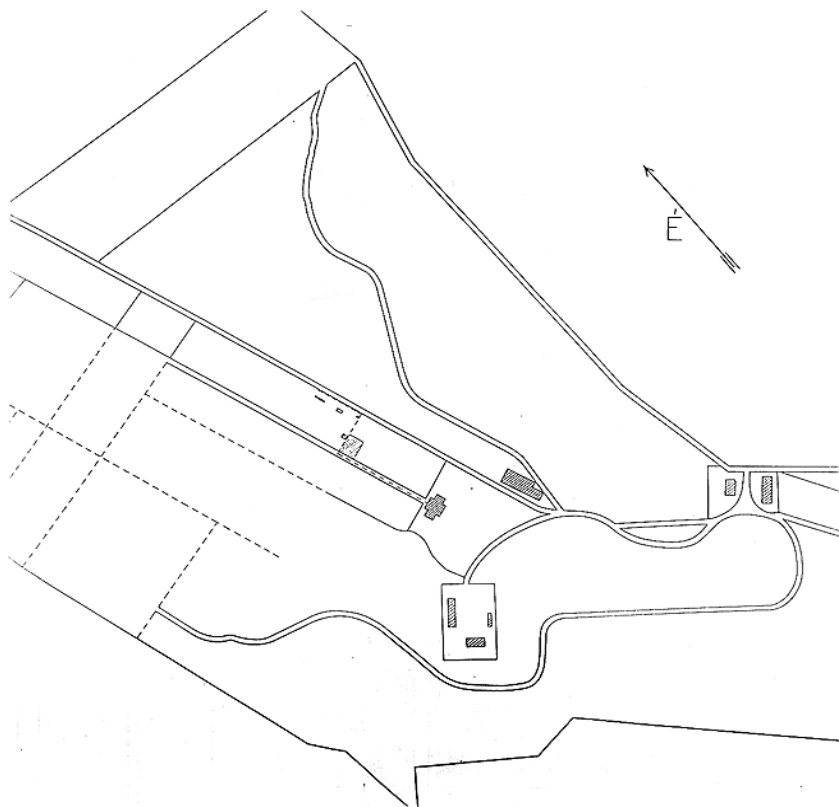
Története — mint utaltam rá Örs és Csik esetében is — jóval régebbi a rá vonatkozó első írásos emléknél. A honfoglalók előszeretettel települtek az itt talált római romokra. Miután Horhi környéke igencsak gazdag volt ezekben, szinte kizárt, hogy ne használták volna fel őseink letelepedésükkor a félig-meddig még álló római kori épületek nyújtotta előnyöket. Gazdag régészeti anyag (sarkantyú, kulcs, tálak, kések, épületmaradványok stb.) bizonyítja a falu folyamatos lakottságát a honfoglalás korától a 16. századig. Ezeket sikerült bemutatnunk a budaörsi városi könyvtárban 1993 májusában, valamint az 1997-ben megnyitott állandó kiállításon.

Schreiber Rózsa és Gyürky Katalin végzett ezen a területen leletmentést 1958-ban. Épületmaradványokat találtak tört kőből, melyek körül összesen 12 sír került elő 11. századi mellékletekkel.

Az első, Horhira vonatkozó oklevél 1300-ból származik, amikor az erdélyi káptalan sikerrel perelte el „Hurhy”-t Rudolf budai polgár fiától. Mint a kötet oklevéltárában olvasható: 1200-tól Rodolph fia Miklós budavári polgár bírta 1/3 részét csere, 1/3 részét vásárlás, 1/3 részét pedig IV. László és a királyné adományából, de mivel ezt bizonyítani nem tudta, III. Endre visszaadta azt korábbi tulajdonosának, az erdélyi káptalannak. Ugyancsak a kötet oklevéltárában szereplő, 1335-ben kelt irat szerint a király megengedte Wlwing comes budai polgárnak, hogy Tárnokot, Horhit és szent-erzsébeti birtokát lányára és unokáira hagyja.

Birtoklásával kapcsolatos oklevelek kerültek elő többek között 1335-ből, 1421-ből, 1466-ból, 1487-ből, 1507-ből és 1519-ből is.

A falu birtokosai között jeles, a magyar történelemből jól ismert személyeket találunk. Példaként említem Gyulai Istvánt, a Somi-famíliát, Pelsőci Bebek Jánost, Várdai István kalocsai érseket, Héderváry Istvánt, Ákosházy Sárkány Ambrust, Batthány Benedeket és Bakyt Pált.

15. Gyürky Katalin ásatásának helyszínrajza Horbi falu területén
(Budaörs–Kamaraerdő)

A török hódoltság alatt

Míg Örs a török hódoltság első felében lakott hely volt – bár gyakran megfogyatkozott lélekszámú lakossággal – addig a település mai közigazgatási határán belül fekvő másik három község kihalt. A kora és késő középkorban virágzó Horhi falu emléke például a 18. századra szinte teljesen elenyészett. Csupán gondos régészeti és levéltári kutatómunkával sikerült megővni emlékét az utókor számára.

Ezek után lássuk Horhiról a török összeírásokban fennmaradt adatokat. „A Budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai” című kötetben a következők lettek közreadva:

1546-ban: Horhi puszta, ráják nélkül. A jövedelem tizedekből: búza tized 10 kile, kevert tized 10 kile és széna tized 50 akcse.

1559-ben: Horhi puszta, ráják nélkül. Halil bég 1554. július 16-án kelt tapu-levele szerint Sabán csausz kezén van. A jövedelem tizedekből: búza tized 11 kile, kevert tized 4 kile és a széna tized 36 szekér.

1562-ben: Horhi puszta, ráják nélkül. A jövedelem tizedekből: búza tized 80 kile, kevert tized 35 kile, kender és len tized 30 akcse és széna tized 300 akcse.

1580-ban: Csak a tímár-defterben fordul elő: jövedelme 300 akcse.

16. Fémeszközök Horbi faluból, a 13–15. századból

1590-ben: Horhi puszta. Jövedelme tizedekből és legelőadóból: búza tized 5 kile, kevert tized 5 kile és legelőadó 175 akcse.

A földesúri jövedelmek teljes összege és azok haszonélvezői

1546-ban	200 akcse Veli tímár-birtokos;
1559-ben	516 akcse Juszuf Bajraktár ziámet birtokos;
1562-ben	1500 akcse Berber Karagöz tímár-birtokos;
1580-ban	300 akcse Hasszán tímár-birtokos;
1590-ben	300 akcse haszonélvezőjére nincs adatunk.

A falu templomának története

Horhi falu temploma az eddigiektől eltérően nem királyi alapítású. Emlékét az 1332–1337. között készült pápai tizedjegyzék tartotta fenn. Papját ekkor Pálnak hívták és 4 garas pápai tizedet fizetett. A jegyzékben a veszprémi püspökséghez tartozó egyházak között szerepelt. 1478-ban János horhi plébánost említik.

BOBALD

Neve Boba Árpád-kori személynévből ered. Ennek alapja a bolgár bob szó, melynek magyar jelentése bab. Ebből alakult ki a Bobád helység-név – Árpá-Árpád stb. mintára –, majd rövidüléssel a többi helynévhez hasonlóan – Miskóc–Miskolc, Szónok–Szolnok lett belőle – a hosszú magánhangzó megrövidülésével, egy lágyító „l”-hang betoldásával Bobald.

A falu története

Bobald Árpád-kori település volt a mai Budaörs közigazgatási határain belül. 1541 után elnéptelenedett. Emlékét az 1559. évi és az 1562. évi török adóösszeírások tartották fenn.

Történetéről más adatot nem ismerek, csupán annyi sejthető, hogy a falu a mai Törökugrató környékén terült el. A Pest Megyei Múzeum

régészei a lakótelep mellett megépült Auchan és IKEA áruházak alatti területen középkori település nyomaira bukkantak az 1990-es évek elején. Ez azonosítható Bobalddal.

Bobald a mai közigazgatási határokon belül elterülő négy középkori falu közül az egyetlen, melynek templomára vonatkozó adat ezidáig nem került elő.

A török korban

„A Budai szandzsák 1559. évi összeírása” című kötet 76. oldalán az olvasható: *„Bobald puszta nevezettbe tartozik. Jövedelme 302 akcse. Búza tized 15 kile, 180 akcse, kevert tized 2 kile 12 akcse, széna tized 11 szekér 110 akcse. Az 1559. évi tímár-defter szerint Ahmed Herszek tímár-birtoka volt.”*

1562-ben a következőket olvashatjuk Bobaldról: *„Bobald puszta, Csik falu közelében, ráják nélkül, a jövedelem tizedekből 200 akcse.”*

A MAGYAROK KITELEPÍTÉSE ÖRSRŐL

1596. április 6.

Városunk történelmének jelentős évfordulójára emlékeztünk – emlékezhettünk volna – 1996-ban, egy kevésbé tudott, kerekén 400 éve lezajlott szomorú eseményre, a magyarok kitelepítésére az akkori Örs faluból. Ahogy Battyáni Orbán, a kor jelentős költője írta: *„Reánk szállott ez világon az bújdosás, Egyik helről másik helre nagy futosás...”*

1596. április 6-án, egyetlen éjszaka került sor erre a kegyetlen eseményre, melynek következtében az akkor már hétszáz éve folyamatosan helyben lakó magyarság kénytelen-kelletlen útnak indult az ismeretlenbe. A bizonytalan jövőbe indulásnak természetesen megvolt a maga miértje, megvoltak a jól körvonalazható okai. Ezekről kívánok írni könyvem e fejezetében azzal a szándékkal, hogy Örs akkori lakóinak emlékét megmentsem az enyészettől.

Talán egyszer méltó helyükre kerülve Budaörs történetében, emléküket – ha más nem is – egy rájuk emlékező kereszt vagy kopjafa hirdeti majd az emlékező utókornak.

A KITELEPÍTÉS ELŐZMÉNYEI ÉS OKAI

Történészek megállapítása szerint a tatárdúlás óta népünk életében a „tizenöt éves háborúnak” nevezett hadiállapotnál nagyobb pusztulást semmi nem okozott. A hadak vonulásai nyomán az addig úgy-ahogy létező falvaink jó része elnéptelenedett, lakói menekültek, ahová lehetett: barlangokba, nádasokba, a túlélés halvány reményét nyújtó népe-sebb mezővárosokba.

A „tizenöt éves” háború kirobbanását a történészek 1593. június 22-re teszik. 1591-ben Szinán pasa, nagyvezír utasítására Hasszán boszniai pasa betört Horvátországba, de hadjárata a kezdeti eredmények után megtört Sziszek várának ellenállásán.

1593-ban Hasszán – akkor már mintegy harmincezer fővel – újra Sziszek elfoglalására indult, de a vár fölmentésére érkező mintegy nyolcezer főnyi magyar–német hadtól 1593. június 22-én súlyos vereséget szenvedett. A sziszeki vereség hírére Murad szultán Szinan pasa vezetésével százötvenezer főnyi sereget indított Magyarország ellen. Ezzel kezdetét vette a tizenötéves háború.

A háború egyik fő célkitűzése Habsburg–magyar részről Buda visszafoglalása volt. Három, jelentősnek nevezhető kísérlet történt erre, az 1598., az 1602., valamint az 1603. évi, melyek azonban mind sikertelenek maradtak.

17. Pálffy Miklós
1552. december 7. – 1600. április 23., 1599-től gróf

Buda visszafoglalásának előkészítéseként az osztrák–magyar seregek 1595-ben visszafoglalták a töröktől Esztergom és Visegrád várait. 1595 decemberében Pálffy Miklós vette át az esztergomi vár parancsnokságát. Ő volt korának leghíresebb, legtehetségesebb hadvezére, nevéhez sok dicső haditett fűződik, például Győr visszafoglalása.

Esztergom visszafoglalása rengeteg pénz- és emberáldozatnak volt az eredménye. A város a keresztény hadaktól összelőtt, kirabolt rommá vált. A körülötte lévő falvak és puszták népe koldusbotra jutva menekült a keresztény hadak elől, hogy ha már mindenét elrabolták, legalább a pusztta életét mentse.

A császári udvar úgy gondolkodott, hogy rövidesen az esztergomi, majd a nem sokkal későbbi visegrádi diadalt – melynek eredményeként a török Vácról is megfutott – Pest és Buda visszafoglalása követi.

Rudolf császár tömegesen adta ki rendeleteit Esztergom érdekében. A romok helyébe hatalmas végvárat akart építtetni, mely nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztény Európának védőbástyája lett volna (1596. január 5. Prága). A terv keresztülviteléhez két dolog szükségeltetett – mely két dolognak igencsak híján volt az udvar –, tudniillik a pénz és az ingyen munkaerő.

Esztergom környékén nem volt munkás, nem volt adófizető, nem volt birtokos, akitől valamit is még elvehettek volna.

Rudolf mégis elhatározta, hogy a „török véreb” ellen Esztergomot felépítteti és hatalmasan megerősítteti. Az 1596. év elején három parancsot is adott ki ez ügyben, s április 20-án Prágában kelt rendeletével Claudius Cogonaro mérnököt (obrister ingegniri) és építőmestert küldte Esztergomba. Az építéshez szükséges eszközöket, továbbá vasneműket már jóval előbb megrendelte Steyr városából. Augsburgból kútmostert és vízvezeték-készítőt rendelt Esztergomba.

Rudolf a telepítést is Pálffy Miklóstra bízta. Mikor az Esztergom és Nándorfehérvár közt elterülő vidék meghódolásáról Mátyás főherceg jelentést írt az uralkodónak, 1595. január 5-én Rudolf Prágából így válaszolt: *„Vettük az alattvalók meghódolásáról írt jelentést. Esztergom megvédése igen hasznos és üdvös eredmény, mivel a bódoltságokat oda le-*

het telepíteni. E dolgokat senki jobban el nem tudja intézni és nyélbe ütni, mint Pálffy Miklós az ő hadi népével. Ezért részére a magyar kancellária útján pátenst állíttattunk ki. A települőkkel eleinte csínján kell bánni, hogy uralmunknak és a meghódolásnak örvendezzenek. De később a többi alattvalókkal egyformán minden terbet viselniök kell...”

Ugyanezen a napon Pálffy Miklóshoz is két rendelet ment. „Esztergomot – írja a király – meg kell védenünk. Nemcsak a Komárom és Esztergom közt fekvő bódoltsági falvakat, hanem a Nándorfehérvárig terjedő részeket is hatalmunk alá óhajtjuk hajtani, ha lehet békés, ha pedig nem, úgy fegyveres erővel. A telepések a régi mód szerint mindazt fizessék, amit a török alatt fizettek. Tebetséged szerint mindent meg kell tenned a te édes hazád javára.”

A KITELEPÍTÉS

Ezek után elevenítsük fel a kitelepítés lefolyását a rendelkezésünkre álló adatok alapján.

Mint már többször utaltam rá, az akkori Örs lakói viszonylagos jólétben éltek a többi környékbeli, még létező falvak lakóihoz képest. A tizenöt éves háború viharának kellett ahhoz eljőnnie, hogy elinduljanak az ismeretlenbe, a teljes létbizonytalanság felé.

Az 1596-ban Nürnbergben kiadott „Etliche froeliche unterschiedliche Christliche Victorien wider den Erbfeind” című nyomtatvány többek között Pálffy Miklós 1596 áprilisában kelt levelét közli, mely a következőket tartalmazta: „Április 6-án Buda alá küldötte katonáit azon rendeltetéssel, hogy Budaörs és Budakeszi (die 2 Märckt Buda zetsche und Buda kesz) lakosságát ingó vagyonukkal és marháikkal egyetemben átköltöztessék, ami az éj folyamán meg is történt, s ily módon 755 keresztény lelket költöztettek át 80 jól megrakott szekéren, amelyek elé 12-14-16 ökör volt fogva, s ezen felül nagy mennyiségű állatot is elhajtottak (dergleichen noch ein grosse Summa Hauptviehes dieses Tages bisher gebracht). Az átköltöztetett kereszté-

nyek között jobbmódúak is voltak, akik jelentős mennyiségű készpénzt hoztak magukkal. Mindezeket az Esztergom és Érsekújvár között területen (inn die oeden Flecken) telepítette le, hogy a földet műveljék (damit das Landt erbautet werde). Ámbár a török tudott minderről, látta is a Buda alatt elvonulókat, mégsem támadott rájuk.”

Álljunk meg egy pillanatra, szakadjunk el a tudós Gárdonyi Albert soraitól. Egy, a korban mindennapos jobbágyszöktetés leírását olvashattuk a korabeli pontos adatokkal. Ennek okairól írásom korábbi részében már írtam. Az egész falura, falvakra kiterjedő át- és kitelepítések között a különbség úgy fogalmazható meg, hogy míg az áttelepítés önkéntes, a kitelepítés erőszakos volt.

Az áttelepítésre jó példa Óbuda esete. Könnyebb megértés végett idézzük Pálffy Miklós esztergomi várkapitányt, a Buda alatti kitelepítések végrehajtóját, aki 1596. január 22-én a következőket jelentette Mátyás főhercegnek: *„Az óbudaiaiak már Esztergom első ostroma idején szabadulni akartak a török rabigától, akkor azonban lehetetlen volt segítségükre lenni. Esztergom visszafoglalása után megújították kérésüket, aminek teljesítése elől nem lehetett kitérni.”* Az áttelepülési szándék itt nyilvánvaló. Budaörs és Budakeszi kitelepítése során azonban ilyen szándékról nem tudunk, s miután részletes leírása maradt fenn, nemcsak az óbudaiai, hanem az utóbbi eseménynek is, joggal feltételezzük, hogy erőszakos, a lakosság részéről nem szándékolt tettről, kitelepítésről volt szó.

Hogyan zajlott le e korban ez a kétségtelenül jól szervezett, nagy stratégiai pontosságot igénylő, előre megtervezett esemény?

A kitelepítés előtt Pálffy által a két faluba (Örsre és Keszire) küldött katonák, hírelők mentek, akik a falu előljárójához érkezve közölték a döntést. Hogy az esetleges ellenkezést elkerüljék, a kor szokásos érveit hangoztathatták: a dülást, a rablást, az öldöklést, így téve nyilvánvalóvá, hogy a falu lakóinak sorsa magas helyen már eldöntetett. Az idézet alapján időt engedtek a felkészülésre. Közölték a kitelepítés időpontját, április 6-a éjelét. Addigra készen kellett hogy álljanak, jönnek értük Pálffy katonái. Málházzanak, emberek, állatok indulásra ké-

szen álljanak. Úticélként az ott élők számára – akik jó része életében a faluja határát sem lépte át –, bizonyára nem sokat mondott, hogy Érsekújvár és Esztergom közé telepítik őket.

Az időpontot jelképesnek is tekinthették, hisz húsvét előtti szerda éjjelen indították útnak őket. Húsvét – a feltámadás ünnepe – körül, talán éppen akkorra érkeztek kijelölt, új lakóhelyükre.

Mint korábban már említettem, az Örsön élők a kor viszonyaihoz képest jómódban éltek, a lehetőségeken belül megvolt mindejük. Ezért nem volt véletlen, hogy javaikkal együtt estek áldozatul a kitelepítésnek.

Milyen volt 1596. április 6-a éjszakája? Ma már nem tudjuk. Meleg volt vagy hideg eső esett? Estére mindenesetre készen állt a falu lakossága a költözésre. Az asszonyok, a gyerekek, az öregek a felmálházott szekerek tetejére ültetve, a férfiak a szekerek oldalát fogva lépkedtek azon az éjszakán. Bizonyára voltak, akik háttal ültek a szekéren, hogy minél tovább búcsúzhassanak a biztos kenyeret adó szülőhelytől. Bár jól megrakott szekerekről szól az írás, a földet, a házat, a jól jövedelmező szőlőt nem vihették magukkal. A malacok, az aprójóságok ketrechen a saroglyába téve, a lovak, a tehenek a saroglya után kötve vonultak a Mészárosok útján Buda felé.

Valószínűleg a kesziekkel együtt, kiket ekkorra már áttereltek Örsre, hogy a katonák által nyújtott fedezet biztosabb legyen.

Voltak-e, akik elszöktek a kitelepítés elől? Voltak-e, akik megbújtva április 7-én visszatértek otthonukba? Nem valószínű, a középkori faluközösségek összetartó erejére gondolva. Az írások erről nem beszélnek: halott falunak, jobb esetben pusztának írják Örsöt az 1720-as újratelepítésig.

Hogy a 755 keresztény lélekből hány volt örsi és hányan voltak Kesziről, mára már megválaszolhatatlan. Az összeírások alapján a többség bizonyosan örsi volt. Emlékezzünk meg hát gondolatban a 400 örsi kitelepítettéről: asszonyokról, gyerekekről, férfiakra, akik életükben valószínűleg utoljára látták 1596. április 6-a éjjelen szülőföldjüket.

Még egy adat a kitelepítésről

Az eseményről megemlékezik Martinus Zeiler (1589–1661) német író is a Lipcsében, 1664-ben megjelent „Neue Beschreinburg des Königre-ichs Ungarn” című könyvében. Itt a következők olvashatók:

„Budacossi (Budakeszi) és Budaorsi (Budaörs)

Két hódoltsági mezőváros (?), Buda alatt, melyeket a mieink 1596-ban kifosztottak, sok keresztényt kiszabadítottak és Esztergomba vittek.”

A KITELEPÍTÉSBEN

Az 1596. április 6-a éjjelén az Esztergom és Érsekújvár közé kitelepített 400 örsi nem hullt a semmibe, még nem oldódott fel az említett hely kitelepítettjeinek nagy kohójában. A pusztá földre ültetett őrsieket még összetartotta a közös szülőföld tudata, az elhagyott falu közösségének megtartó ereje. Valószínű, hogy az érkezést követően elsőként fedelet kellett húzniuk maguk és a családjuk feje fölé. Művelték a magyar uraik által részükre juttatott (kijelölt) földeket és végezték legfontosabb tevékenységüket, robotoltak Esztergom várának újjáépítésén, éltek, ahogy tudtak.

A hétköznapi megismeréséhez idézzük fel újra Rudolf császár 1595-ben kiadott rendelkezésének egy részletét: *„A települőkkel eleinte csínján kell bánni, hogy uralmunknak és a meghódolásnak örven-dezzenek. De később a többi alattvalókkal egyformán minden terhet viselniök kell.”*

Feltételezhetjük, hogy az otthonaikból kimozdított új, ismeretlen földre ültetett kitelepítettek nehezen viselték ezeket a terheket. Állíthatjuk, hogy az 1607. év végi visszatérésükben e rendelet rész nagy szerepet játszott.

Az 1607. évi visszatérés okai között feltétlenül meg kell említenünk azt, hogy akkorra – de minden valószínűség szerint már 1596 előtt is – Örs falu lakói áttértek a katolikus vallásról a református hitre, melyet az ország akkori lakosságának 75–80%-a követett. Míg azonban a török

uralom alatt ezt minden megkötöttség nélkül teheték, új lakóhelyükön, új hitük gyakorlása nehézségbe ütközött. Egyrészről hírek Gyalui Torda Zsigmond tanár, tiszttviselő levelei, amelyek szinte lelkendezve jelentik Wittenbergbe, milyen eredményesen lehet a török között a reformációt terjeszteni. Másrészről a kitelepítettek vallásgyakorlásának akadályozására álljon itt egy példa: Kutassy János esztergomi érsek 1599. június 4-én kelt levelében kérte Miksa főherceget, hogy mozdítsa el Esztergomból az eretnek prédikátorokat.

A kitelepítettek istentiszteleti helye az esztergomi Vízivárosban a nyitott ég alatt, egy fából készült szőszékből és egy haranglábból állt, melyen két harang függött. Althán Mihály várparancsnok utasítására Schuszleder Mátyás hídmester bontatta le jóval Pálffy Miklós halála után – de még a kitelepítettek hazatérése előtt – 1603 decemberében.

Harmadik okként említhetjük, hogy 1605. október 3-án a törökök visszafoglalták a császáriaktól Esztergomot, ezáltal okafogyottá vált a kitelepítettek helyben tartása.

Minden bizonnyal siettette az örsiek hódoltságba való visszatérését a két további tényező is. Az egyik, hogy a török földesúr részére teljesített jobbágyszolgáltatások között nem szerepelt sem a kilenced, sem pedig a robot. A földesúr nem tette rá a kezét a regále-jövedelmekre, a lakosok tehát maguk használhatták fel a kisebb királyi haszonélvezetekből származó jövedelmeket, korlátozás nélkül mérhettek bort, tarthattak fenn malmokat, mészárszékeket, használhatták az erdőt, a halászó vizeket.

Egy másik tényező, amely minden bizonnyal kedvezően hatott a hódoltság idején a lakosok életére, a földesúrnak és gazdatisztjeinek távolléte volt. Ez mentesítette a jobbágyokat a földesúri hatalom mindennapi közvetlen beavatkozásaitól, gazdasági és egyéb tevékenységük szoros ellenőrzésétől.

A visszatérést elősegítette, hogy a budai törökök a kitelepítetteket már régóta bíztatták hazatérésre. 1597-ben Michaledzsali Ahmed budai pasa a következőket írta Örsy Péter naszádos kapitánynak: *„Az váczinak dolgát az mi illeti, mi abban ellentartók nem vagyunk, hogy haza*

ne szállíttassanak. Ha valami házacskájuk vagyon, hol megmaradhatnak, csak szálljanak haza. De minthogy három basa és tíz szomszéd bég vagyon itt, kiket a csatázástól meg nem tarthatunk, azoktól féltek szegények, hogy vagy önmagukban, vagy gyermekökben valami kár ne legyen, és mi is attól féltettük szegényeket, azért nem akartak hazaszállni. Mi azt akarnánk, hogy faluk, városok épülnének. Az óbudaiakat bízassa haza kegyelmed.”

VISSZATÉRÉS ÓBUDÁRA

A zsitvatoroki békekötés után, 1607-ben a ki- és áttelepítettek, keresztény uraik engedelmével „hazaszálltak”. Mindenesetre azonnal újra kellett kezdeniök a gazdálkodást és nyilván házaik helyreállítását, legtöbb esetben építését.

Az őrsiek az 1607. év végén – az óbudaiakkal tartva – azok városában telepedtek meg. A remélhető jobb életkörülmények voltak azok,

18. Óbuda látképe 1595-ben (W. P. Zimmermann rézkarca)

melyek tíz évi távollét után hazatérő őrsiek számára Óbudát kedvező lakhellyé tették.

Mindenképpen figyelembe kell venni azt, hogy Óbudán a török uralom alatt – az elköltözés éveit leszámítva – folyamatosan fennállott a keresztény egyház, amely az 1570-es évektől kezdve protestáns volt. A 17. században az óbudai református egyház nagy jelentőségre emelkedett: az óbudai seniorátushoz tartozott a Buda és Pest környéki összes református egyház.

Az őrsiek visszatéréséről és Óbudán való megtelepüléséről az 1608. évi szeptember 26-i panaszos levélből értesülünk, melyet az óbudaiaiak, szentendreiek, tordaiaiak, tótfalusiak, bogdániaiak, budakesziek és a budaörsi visszatelepültek írtak alá. Ebben tiltakoztak az akkorra már megszokottá vált kettős adóztatás mellett rájuk kirótt újabb teher ellen, melynek értelmében a váci kapitány is különadót vetett ki rájuk. Ezen kötelességüknek 1620-ig kellett eleget tenniük, mikor Vác újra török kézre került. Olvassunk bele a levélbe!

„Régente ezek a heliek, mikor Budában kereztien feidelmek laktak, az király w felsége hivei és zabadosi voltanak mindenkoron, de minek utánna idegen nemzetre szállott, immár, az török rendire, mindenkor az budai passa szamara voltak, az kereztieneknek penig rendekre veszven ismeglen mint régenten ugian ez utánnis király w felsége számára voltanak.” A váci kapitány követeléseivel szemben kijelentették a nevezett levélben, hogy „ha ez ig leze, hogy Vácza is fognak birnia, oda is adót, tizedet zolgálatall egietemben raitunk kezdenek tenni, mi semmiképen azt el nem szenvedhettiük, hanem ismeglen nekiünk el kell pusztulnunk.”

Az óbudaiai lakosokról név szerinti összeírás nem maradt fenn a visszatelepülést követően. Maradtak fenn azonban magisztrátusi névsorok, melyek megőrizték néhány olyan személy nevét, mely nevek a korábbi őrsi és csiki összeírásokban szerepeltek: Csiki, Darabos, Domokos.

Bizonyos vagyok abban, hogy a négyszáz budaörsi lakos 1596-ban történt kitelepítésének emlékére a város lakossága emlékművet avat majd, ahol az emlékező utókor minden év április 6-án leróhatja kegyeletét a kitelepített elődök emléke előtt.

A FELSZABADÍTÁS ÉS AZ ÚJ TELEPESEK

1684 – 1719

A következő jelentős esemény városunk történetének lapjain a Buda visszafoglalására irányuló kísérlet 1684-ben, mely sikertelen maradt.

A TÖRÖK IGA ALÓLI FELSZABADÍTÁS

Az egyesült Habsburg-seregeket Lotharingiai Károly vezette. Kezdeti sikerek után a vár felmentésére mintegy 20 ezer fős török sereg érkezett. Ezek vezére szeptemberben Budaörs felől vezette csapatait. E hó 22-én a felmentő csapatok és a várból kitörő törökök teljesen tönkretették az ostromlók nehezen kiépített állásait. Szeptember 25-én, egy újabb török támadáskor 600 főt sikerült a felmentő csapatoknak bejuttatniuk a várba. A létszámukban megerősödött védők, valamint a felmentő csapatok közé szorult ostromlók fővezére több mint három és fél hónapi ostrom után elrendelte a visszavonulást. A sikertelen harcok hevességére jellemző adat, hogy az osztrák oldalon 23 ezer halottat számláltak össze.

Sikerrel zárult Buda várának következő ostroma 1686-ban. A város felmentésére ekkor mintegy 30 ezer fős török sereg érkezett a térségbe. A török had fővezére, a szeraskir ismét Örs felől látta legalkalmasabbnak a védők megerősítésére szánt csapatok bejuttatását az ostromlott várba.

Nyolcezer janicsár és szpáhi 8 löveggel igyekezett kerülő úton Buda felé, míg a főerők színlelt támadást hajtottak végre. A 8000 fős sereg valahol a Törökugrató és a Schwarzer Morast (Fekete-mocsár) tájékán Budakeszi felé vette útját. Így remélt bejutni a várba. A törököknek ezt a csapatrészt azonban véres harcokban felőrölték. Ez 1686. augusztus 14-én történt. E harcok képezhették alapját a Törökugrató, valamint a Huszonnégyökrös-hegy máig élő legendáinak.

20. Buda visszafoglalása 1686-ban

Ezeket a legendákat Hauser József tanár úr szerint a budaörsiek így mesélték: „Amikor 1686-ban, Buda visszafoglalásáért az ostrom folyt, a törökök a várbeliek megsegítésére nagy felmentő sereget küldtek. A felmentő sereg egy részét Szolimán pasa, a török sereg vezére, a hegyeken keresztül a várbeliek megsegítésére be akarta juttatni a várba úgy, hogy az ostromlók gyűrűjét áttörje. Ezzel a felmentő sereggel ütközött meg községünk batárában a mai Törökugrató-hegytől a Bia felé nyúló síkon, a Fekete-mocsár környékén, melyet ma Morast Ackernek hívnak. Nagy és véres harc után a miénk lett a győzelem. A törökök menekültek, amerre láttak.

A török vezér ismerte a terepet, tudta, hogy merre fekszik a vár és csak nyargalt fel a hegyre, remélve, hogy áttörhet majd a várhoz. Egyszerre megtorpant a ló, magasra ágaskodott. Hatalmas szakadék táton-gott előttük. Függőlegesen meredő sziklaszakadék tetején voltak. Se előre, se hátra, semerre nem volt út a menekülésre. Előttük a mélység, hátul és oldalt a diadalmas üldözők. A török vezér nem akart fogságba esni. Látta, a túlérővel nem szállhat szembe. Gyorsan bekötötte lóva sze-

mét, sarkantyúzva nekiugratott a mélységnek. Repült a lovas a mélységbe. Összezúzva, boltan találtak rá. Az üldözők ámulva, megrökönyödve nézték a török halált nem ismerő bátorságát, elszántságát. Ettől kezdve nevezik ezt a hegyet, mely régen Hatvantulkos-hegy volt, Törökugratónak.”

A Huszonnégyökrös-hegy mondatöredéke eképpen hangzik: *„Amikor a törököket kiűzték, azok utolsó nagy ágyújukat huszonnégy ökrrel húzták fel a hegyre, hogy onnan védekezzenek. Így kapta a hegy a Huszonnégyökrös-hegy nevet.”*

BUDAÖRS RÖVID TÖRTÉNETE 1686-TÓL 1719-IG

1686-ban, Buda visszafoglalásakor (I.) Zichy István volt Budaörs birtokosa egészen, 1693-ban bekövetkezett haláláig. Ő volt, aki 1659-ben 57 518 forintért megszerezte a visegrádi váruradalom nagy részét és benne városunk területét is, fiúágon örökjogon, leányágon visszaválthatóan.

1691-ben a Zichy-család képviselője, Mészáros István nemes Pest megye közgyűlése előtt tiltakozott, mert a szomszédos községek lakói el akarták foglalni Csik, Keszi és Örs pusztákat.

1693-tól 1700-ban bekövetkezett haláláig (II.) Zichy István Budaörs birtokosa. 1695-ben ő kötött szerződést a tabáni rácokkal a területről.

1701-ben gróf Zichy Péter lett a terület birtokosa, aki a rácokkal kötött bérletet felmondta és az újonnan telepített budakeszi németeknek adta azt, három évre 125 forintért.

1708. július 12-én Szabó Ferenc tiszttartó értesíti a grófot, hogy *„a biai tiszttartó tilalmazza a bérlőt egy darab föld használatában”*.

Gróf Zichy Péter rossz anyagi helyzetére utal az alábbi fennmaradt írásos emlék, mely Szabó István tiszttartóhoz íródott: *„Álgya Isten mind szerencsés jókkal kelmedet. Mindenről tudósítottam voltaképpen mitévő légyen. Eörmöst kívánnám tudni a pusztákra mennyit, és kitül szerezhetne pénzt kelmed.”*

1711-től Georg Christoh Zenegg, a budai körzet kamarai felügyelője bérli Örs és Csik pusztákat, valamint Budakeszit 3000 forintért.

1719-ben lejárt a Zeneggel kötött szerződés. A területet ekkor immár saját nevére váltja vissza gróf Zichy Péterné gróf Bercsényi Zsuzsanna, akinek egészen haláláig, 1745-ig tulajdonában is marad. Ez az oka annak, hogy nem gróf Zichy Péter, hanem felesége gróf Bercsényi Zsuzsanna köti meg a szerződést, mint telepítettő tulajdonos 1721. április 21-én a zsámbéki várkastélyban az újonnan érkezett német telepeseikkel.

A RÁCOK BUDAÖRSÖN

Városunk történetének egyik legérdekesebb, ugyanakkor mindmáig kellőképpen fel nem tárt fejezete az 1686-tól 1720-ig terjedő időszak.

Buda török uralom alól való felszabadulása mérőöldkö Budaörs történetében. Mivel a hadjárások útjába esett, lakói – ha voltak is – elmenekültek vagy meghaltak. Annyi bizonyos, hogy településünk 1686-ban lakatlan volt. Eltűnt az életnek minden nyoma. Elhagyott, feldúlt porták váltak a földdel egyenlővé.

A középkori falvak templomainak romjai a földből alig kiemelkedve meredeztek. Örs és Csik faluk templomának köveit a török a védelem megerősítése végett Budára hordatta. Horhi falu templomát meg sem említi az 1725-ben készült egyházi templomösszeírás.

Örsön állhattak még a régi királyi udvarháznak földből alig kiálló falai, valamint a mai Kamaraerdő területén lévő horhi nemesi udvarház romjai. A korabeli összeírások pusztaként említik a falut. 1690-ben a megyei összeírások összesen 85 lakott települést említenek Pest–Pilis–Solt vármegye területén.

A kor adatait kutatva az írásos emlékek közül azonban kiderül, hogy korántsem volt a két dátum között (1686–1720) lakatlan a település. Ha állandó lakossággal nem is rendelkezett, az élet megindulásának jelei már mutatkoztak településünk területén ezen időszak alatt is.

Az adatok szerint a budai határban lévő szántóföldekhez a tabáni katolikus rációk 1695. március 21-én Zichy Istvántól árendába vették a Buda melletti Örs és Csik pusztákat, évi 500 tallérért. A budai városi tanács a bérleti szerződés megkötése után azonnal tiltakozott a kamarai „administratio”-nál, s magának követelte az árendálás jogát.

A tanács fellépésének az lett az eredménye, hogy a rációktól elvették a bérletet és a városnak adták át. A budai tanács viszont a földesúrnak fizetendő összeg és a városnak adandó kilenced fejében átadta a pusztákat a rációknak, s ezek a terület $\frac{1}{4}$ részét szántóföldnek művelték, a többit parlagon hagyták.

1696-ban 113 mérő búzát, 653 mérő rozsot, 68 mérő árpát és 5 mérő zabot vetettek itt el. (OL Kamarai LT. CL. et C7-42.) 1701-ben azonban a Zichyek felmondták a bérletet az árenda rendetlen fizetése miatt.

Érdekes adat, hogy ebben az időben kezdődik meg az elpusztult szőlők úratelepítése. Gál Éva történész szerint a török hódoltság megszűnte után *„A Budát félkörben övező dombok, hegyek szőlőművelésre alkalmas lejtőin a város és a környék szaporodó lakossága igen gyorsan felújította a régi szőlőket és hatalmasan kiterjesztette a szőlőterületet. A tabáni rációk az akkor még pusztá Budaörsöt és Csikot is bérbe vették a Zichyektől és beültették szőlővel.”* A török hódoltság utáni pusztulást követően ekkortól számíthatjuk azt az időt, amikortól újra a szőlőtermesztés lett településünk megélhetésének gazdasági alapja.

Végiggondolva a korra vonatkozó ismereteinket elmondhatjuk, hogy Budaörs területének kultúrtájja való visszahódítása ekkor vette kezdetét. Láttuk, hogy a terület bérlői, a rációk intenzív művelés alá vonták az árendált területet. Mindezen tevékenységek természetesen maguk után vonták feltehetően bizonyos alapvető kommunális létesítmények kialakítását is. Gondoskodniuk kellett az itt gabonát termelő, szőlőt művelő embereknek elsősorban vízről, kutakról. Itt kell megemlítenünk a minimális közlekedőutak kialakítását. Valami hajlékfélével is kellett rendelkezniük az itt dolgozóknak. Itt elsősorban az egyszerűen, gyorsan kialakítható, földbe vájt kunyhókra, az úgy-

nevezett „tururia sub terre”-ra gondolok, a tabáni rácok lakásaként szolgáló földbevájt üregekre, a hurubákra.

Nem feledkezhetünk meg a legfontosabb – a szőlőtermesztést, borkészítést alapvetően befolyásoló – létesítményekről, a pincékről sem. Budaörsön mint tudjuk, először a rómaiakat megelőző eravisz-kuszok foglalkoztak szőlőtelepítéssel. Eddigi adataim alapján borospincék meglétére először az 1241/42. évi tatárjárás után következhetünk. Településünkön az egész középkor folyamán a szőlő volt a meghatározó gazdasági termék. Ezek a pincék, ha romjaikban is, de túléltek a hódoltságot, és az újonnan erőre kapó szőlőtermesztést könnyítették, tették lehetővé a rácok, majd a terület későbbi bérloői számára.

A török hódoltságot követő pusztulás után a településünk határát elsőként mezőgazdasági művelés alá vonó rácok tehát jelentős mértékben járultak hozzá a későbbi német telepések által kialakított kultúrtáj létrejöttéhez.

TEPLOS ÉS EGYHÁZ ÖRSÖN

SZENT MÁRTON, A KÖZÉPKORI ÖRSI TEMPLON VÉDŐSZENTJE

Városunk történetének utolsó ezer esztendejében a jelenlegi helyen mindig állt katolikus templom. Kezdetben fából, esetleg paticsból, majd fehér kőből, azt követően romosan, később romjaiból újjáépítve nyerte el jelenlegi formáját.

Első templomunk minden valószínűség szerint egyike volt a „*Tíz falu építsen egy templomot*” Szent István királyunk által kiadott törvény következtében állított egyháznak, majd királyi kápolna épült, mely 1596-ig, a középkori község magyar lakosságának kitelepítéséig töltötte be feladatát. E korai templomunk védőszentje Szent Márton volt, aki 317(?)–397 között élt.

A középkor talán legnépszerűbb nyugati szentjének életét Sulpicus Severus (360 – 425) öröközte meg. Az életrajzot még Szent Márton életében írta, és 397-ben, annak halálakor tette közzé .

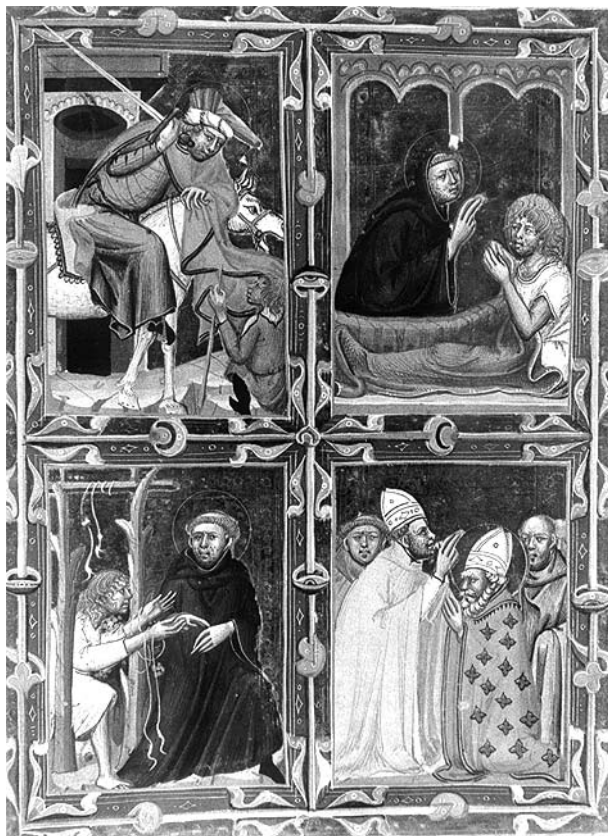
Védőszent: azon szent vagy szent titok, amelynek tiszteletére a templomot, a kápolnát felszentelték. Erre utal a főoltár képe, amely a szentet vagy a szent titok kialakulását ábrázolja. A kiválasztását az egyház a hívőkre, illetve a kegyurakra bízta.

A Római Birodalomhoz tartozó Pannoniában, pontosabban Savariában – a mai Szombathely –, egyes feltevések szerint Pannonhalmán született 317 táján. Szülei pogányok voltak, apja légios katona, később tribunus. Szent Márton fiatalon, 15 éves korában letette a katonai esküt.

Az evangélium tanítását komolyan vette, zsoldjából a szegényeket támogatta. A legenda szerint, amikor már katonaruháján és fegyverein kívül más tulajdona nem volt, a tél kellős közepén Amiens város kapujánál szembetalálkozott egy ruhátlan koldussal, aki a mellette elhaladóktól kérte, hogy könyörüljenek rajta. Azonban mindenki csak elment mellette. Márton oldaláról leoldva kardját, köpenyét középen kettévágta, egyik felét odanyújtotta a koldusnak.

Márton a pannóniai Sabariában született. Apja katona volt, és mikor megöregedett, a császár parancsára tizenöt éves fia veszi át a szolgálatát. Egy téli napon Márton Amiens kapuja előtt egy mezítelen koldussal

találkozik. Kardjával kettészeli köpenyét, és betakarja a didergő koldust – magát Krisztust. Márton megkeresztelkedik. Poitiers-ban kolostort alapít. Egy embernek visszaadja az életét.

Egy másik ember felakasztja magát. Márton őt is megmenti az életnek.

Mártont Tours püspökévé választják.

21. Szent Márton élete (Részletek a Magyar Anjou-legendáriumból)

A következő éjszaka, álmában Krisztussal találkozott és látta, hogy az Úr vállát az ő köpenyének fele borítja. Majd Krisztus megszólalt: „*Márton, a hittanuló nekem adta köpenyének felét!*”

Márton 18 évesen megkeresztelkedett. A katonaságot otthagyva remetének állt, előbb Milánó közelében, majd a Genovai-öböl egyik szigetén élt. Később felhagyott a magánnyal és Poitiers mellett telepedett meg. A tanításra szomjas, őt követni akaró emberek kunyhókat építettek cellája köré. Ebből született Ligugé híres monostora.

Később a Loire folyó partján, szemben Tours város falaival szervezett szerzetesi közösséget. Tours városa, mikor az ottani püspök meghalt, 371-ben meghívta Mártont a tisztségbe.

Életének 81. évében, a Jeromos-féle mártírológium szerint november 11-én halt meg 397-ben. Sírja fölé hamarosan bazilikát emeltek. Ez Európa-szerte híres zarándokhely lett.

Hazánkban is – nem utolsó sorban életének magyar vonatkozásai miatt – tisztelték a kereszténység kezdete óta. 996-ban Géza fejedelem Pannónia hegyén (Győrszentmárton, Szent Márton-hegye) alapított monostort Szent Márton tiszteletére, és azt a szent védnöksége alá helyezte (Pannonhalma).

Később államalapító István királyunk Szent Mártont és Szent Györgyöt ábrázoló zászlók alatt indult harcba a lázadó Koppány ellen, s őt legyőzve annak somogyi birtokait a Szent Márton monostor használatába adta, lévén a birtokadományok igazi tulajdonosa a középkor fel-fogása szerint maga a szent, aki jelen esetben Márton volt.

A BUDÖRSI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM TÖRTÉNETE 1719-IG

A római katolikus templom városunk legbecsesebb műemléke. Története ezer éven ível át, és az ezredfordulótól jórészt megegyezik településünk történetével. Mind a mai napig egy 1236-ból származó, IV. Béla királyunk által elrendelt, Róbert esztergomi érsek által kiadott oklevél az első írásos dokumentum, amely bizonyítja a falu és a templom létét.

Levéltári kutatásaim során azonban érdekes adatokra bukkantam, amelyek kétségtelenné teszik, hogy városunk a templom az írott emléknél jóval korábbi múltra tekinthet vissza.

Első adatunk a templom történetére vonatkozóan bármily hihetetlenül hangzik is, az Örs kabar törzsnév. Mint korábban már írtam, a Géza nagyfejedelem és Szent István király által letelepített harcos jobbágyréteg a helyi és más törzsbeli lakosság elnyomására, valamint az új rend, a kereszténység bevezetésére és védelmére szolgált az ezredfordulón.

Ebből a szerepből két következtetés vonható le régészeti szempontból: egyrészt a harcos jobbágyok — mint a köznéptől idegen elnyomók — nem temetkezhetek a helyi közösség pogány rítusokat őrző temetőjébe; másrészt mint a keresztény rend bevezetésének őrei, igen korán keresztény módon kellett temetkezniük. Velük kezdődött a templom köré történő, ló nélküli temetkezési szokás kialakulása.

A korabeli egyházak többsége még a 11. században is fából, vályogból épült. Mint róluk feljegyezték: *„Az egyházak azonban, melyek István alatt épültek, alig voltak jobbak a faluk viskóinál és rendszerint fából készülhettek.”*

A mi településünk egyháza is — mint azt későbbi adatokból látni fogjuk — először egy ilyen fatemplom volt. Védőszentje a kor legnépszerűbb európai szentje, Márton volt. Szent István már 1000. előtt létrehozta a veszprémi egyház-megyét, amelyhez

22. „A budaörsi kő” a 11-12. század fordulójáról

az örsi egyház is tartozott. Templomunk — mint kitűnik —, igen korai alapítású, s minden körülmények között egyike volt Szent István-kori „*Tíz falu építsen egy templomot!*” rendelkezés előtt épült egyházi építményeknek.

Sokan sokféleképpen próbálták már meghatározni a korabeli egyház helyét. Volt, aki a római romok alapján Kamaraerdőbe helyezte, volt aki földrajzilag magasabb helyen vélte valószínűbbnek.

Nagy valószínűséggel azonban a jelenlegi templom helyén állt már a korai Áprád-korban is. Miért valószínű ez? Azért, mert a templom a középkori falu középpontjában állott, a városon áthaladó főút előtt haladt el, s ez jóval régebbi a tárgyalt időpontnál, továbbá jól valószínűsíthetően vele szemben helyezkedett el a királyi udvarház, a mai postahivatal helyén.

Írásos nyom e korból településünk életére vonatkozóan ezidáig nem került elő. Az egyik legfontosabb adat az örsi egyház létrejöttéhez mégis e korból származik.

Gerevich Tibor 1938-ban jelentette meg a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdánál a „Magyarország román kori emlékei” című munkáját. Ennek egyik ábráján látható a „budaörsi kő”, amely a 11–12. század fordulójáról való, és annak idején — 1880-tól 1945-ig — a Magyar Nemzeti Múzeum középkori kőtárában volt látható. A II. világháború utáni első leltározáskor azonban ott már nem találták. Valószínűleg elkeveredett, esetleg tévedésből más lelőhelyhez kapcsolva lett újra leltározva.

Zolnay László régész így írt erről az oszlopfőről: „*A budaörsi 11–12. századi oszlóptöredék erős rokonságban áll azzal a korai oszlopfővel, amelyet a múlt században Esztergom-szigeten a hajdani 11. századi alapítású bencés apácakolostor területén találtak. ...A budaörsi kő telteleves motívuma és a csavar körszalagdíszre rokon egy esztergomi, kosfejekkel díszített oszlopfő faragásával.*”

Vajon, hogyan kerülhetett ez a súlyos oszlopfő az ekkorra már rogyadozó, összedőlőfélben lévő örsi egyházba? Nyilvánvalóan sehogy. Akkor hát mi történhetett?

Szent László törvényei

A magyarázatot Szent László királyunk törvényeiben kell keresnünk. Ezek a törvények 1092. május 20-án, a szabolcsi zsinaton születtek, a Tisza partján. A zsinat a dőlőfélben lévő, valamint a belháborúk során lerombolt és felégetett egyházak helyreállításáról így rendelkezett:

„7. § *A hívek kötelesek újjáépíteni: kelybekkel, ruhákkal a király, könyvekkel pedig a püspök látja el őket.*

8. § *A régiség miatt romba dőlt templomok újjáépítését a püspök végzi.*

19. § *A zsinat nem engedi, hogy a falu átköltözzék a templom mellől más helyre.*

25. § *Aki nem a templom mellé temeti az ő halottjait, tizenkét napon át vezekeljen kenyéren és vízen, kalodába zárva. Ugyanígy vezekel az az úr vagy falubíró, aki a helybeli szegény vagy jövevény halottat nem a templom mellé temeti.”*

Az addigi örsi templom az ezt követő években, tehát a 11–12. század fordulóján épült újjá román stílusban, immár kőből, s ekkortól királyi egyház — capella régia —, kikerülve a veszprémi püspökség joghatósága alól, közvetlenül az esztergomi érsekséghez tartozott.

Nézzük hát meg, milyenek is voltak ezek a királyi egyházak?

Királyi kápolnának azokat az egyházakat nevezték, melyeket királyok alapítottak. Szűkebb értelemben pedig azokat, melyeket saját maguk, családtagjaik és udvartartásuk számára építettek. A királyi kápolnák exemptus egyházak voltak. Ez azt jelenti, hogy kánonjogilag nem tartoztak a közvetlen felettes egyházi hatóság jogköre alá, hanem egy magasabb egyházi hatóság alá voltak rendelve.

Maga a kápolna kifejezés a következőket jelenti: A kápolna istentiszteletekre szolgáló kisebb helyiség volt, neve eredetileg annak a köpenynek (capella) a felét jelentette, amely Szent Mártoné volt, s amelyet megosztott a koldussal. A frank uralkodók ezt ereklüként tisztelték, s már a 7. században külön épületben őrizték, amelynek neve a köpenyről maga is capella volt.

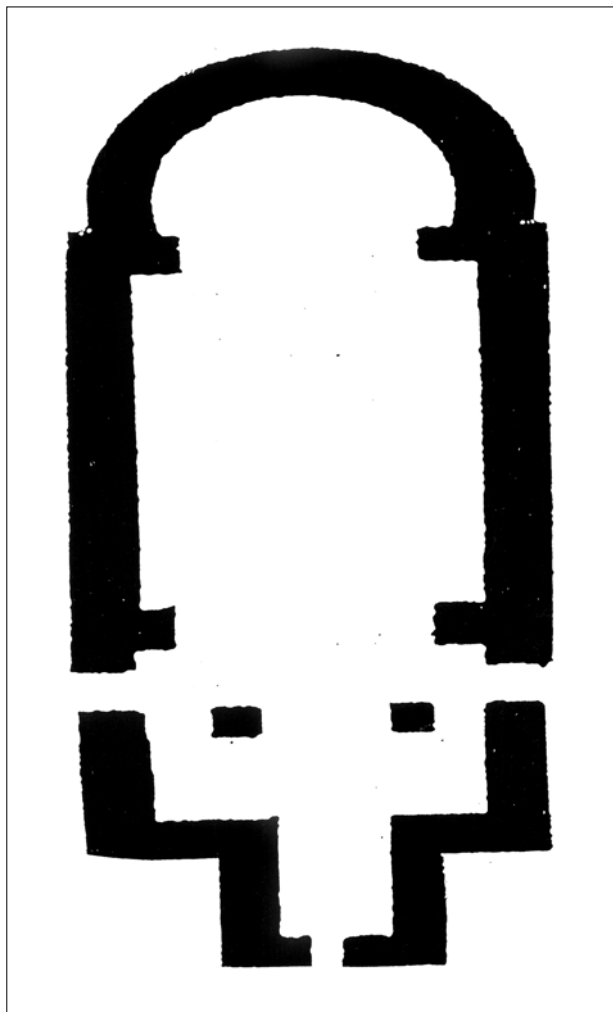
A keresztény magyar királyság első évszázadának építészetét ma már csak a templomok őrzik. Ezen belül a királyi kápolnák a körtemplomokon kívül, kőből épült ún. egyhajós „ fehéregyházak” voltak. A korai és későbbi román szobrászatunk stílusát vizsgálva az olasz, a lombard és az ezzel összefüggő dalmata, bajor, francia kőfaragás elemeit látjuk vegyülni. Ehhez járult valamelyest a pogánykori formahagyomány — például az örsi egyház oszlopfője esetében —, a nagy számban itt talált és másodlagosan sokszor felhasznált római faragott kövek stílusa. E templomok belső falfestése során főleg Jézust és Szent Mártont ábrázolták. A 11–12. század fordulóján épült örsi kőtemplomot így lehet hitelesen rekonstruálni; azét a templomét, amelyből a fent említett oszloptöredék származik.

Kálmán törvényei

Kálmán király az 1096-ban tartott tarcali zsinaton megismételte a számunkra fontos 25. §-t. Ez kötelez mindenkit a templom köré történő temetkezésre. Tehát rögzítette a templom, ezáltal a temető és a köréje települt falu egy helyben maradását, mintegy röghözkötését a korábbi vándorló életmóddal szemben.

Ebben a korban már túlhaladott a „minden tíz falu építsen templomot” igény. A kereszténység stabilizálódott, konszolidálódott. A falvakban sorra épültek a templomok, melyek egy-egy anyaszentegyház filiái, leányegyházai. A kereszténység elterjedése, államvallássá válása mellett gyakorlati tényezők is kényszerítették a folyamat felgyorsulását. Télen járhatatlanok voltak az utak, így a keresztelés, az utolsó kenet feladása, a temetés és még sok más, a papok által végzett tevékenység esetenként azonnal szükségessé vált. Ez idő tájt épültek fel a Budaörs jelenlegi közigazgatási határán belül lévő két másik községnek, Csiknak és Horhinak a templomai is.

A templomok, valamint a bennük működő plébánosok szerepe meghatározóvá vált egy-egy falu életében. A magyarok régi, pogány vallása egyre inkább visszaszorult, és a belső hatalmi villongások sem veszélyeztették már az egyház létét.

23. A középkori örsi templom alaprajza

ELSŐ OKLEVELES EMLÉKÜNK

A következő fontos esemény az örsi katolikus templom életében egy 1236. augusztus 29-én, IV. Béla királyunk rendelkezésére Róbert esztergomi érsek által kiadott oklevél, amely egy 1504. január 15-i átiratban fennmaradt. Ezen irattal Örs egyháza belépett az írásos adattal rendelkező, immár ily módon is hitelesített egyházak sorába. Ezen oklevélben a király az 1235-ben felépült bélakúti cisztercita apátságnak ajándékozta többek között az örsi királyi kápolna jövedelmeit. Bakács István fordításában a következőképpen hangzik e nagyon fontos oklevelünk magyar nyelvre fordított szövege:

„1236. augusztus 29. Esztergom.

Róbert esztergomi érsek IV. Béla király kérésére a bélakúti egyháznak adja a Sasad-i Szent András és az Eurs-i Szent Márton kápolnát, Kelenföld dézsmájával együtt.”

Az örsi királyi kápolna a kelenföldi – ma tabáni – Szent Gellért egyház kápolnája volt. IV. Béla mindkettő kegyuraságát a bélakúti cisztercita apátságnak adta. 1243-ban azzal erősítette meg az adományt, hogy a Szent Márton egyház egyház quartája a Szent Gellért egyházat illeti meg. Mint oklevéltárunkban olvasható, 1265-ben a pápa is megerősítette a bélakúti monostor itteni kegyuraságát.

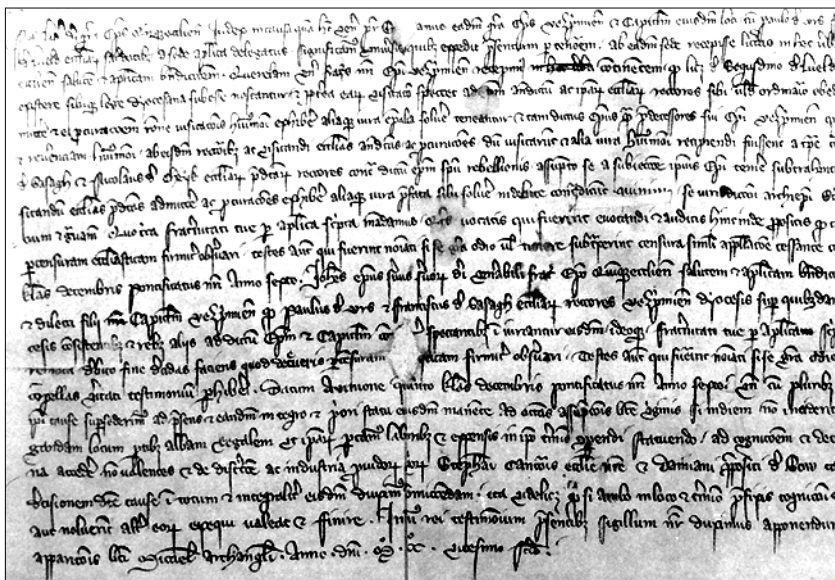
A „Sasadi tizedper”

E korból a község templomára vonatkozóan oklevelek sokasága maradt fenn, mely az úgynevezett „Sasadi tizedperben” játszott szerepének köszönhető. Ez a per a középkori Magyarország leghosszabb ideig tartó jogi pere volt. A veszprémi püspök és a Vác egyházmegyei pesti plébános között kezdődött 1225-ben a Buda környéki lakosok dézsmafizetése miatt, majd a bélakúti cisztercita monostor és a veszprémi püspök között folytatódott IV. Béla király adományozása nyomán.

A per az időben előrehaladva a veszprémi püspök és az esztergomi érsek között zajlott, többek között az örsi egyház fölötti joghatóság, valamint ebből kifolyólag annak jövedelmei miatt. A veszprémi püs-

pökök, akinek egyházmegyéjében volt található akkoriban településünk is, vissza akarta szerezni az esztergomi érsektől, később az esztergomi káptalantól – akik azt ténylegesen birtokolták –, s miután mint királyi kápolna, jogilag a közvetlen egyházi felettes szervezetet kihagyva az érsek alá tartozott.

A per során meglehetősen elfajultak az események. Többek között ezt mutatja, hogy 1319. november 25-én a veszprémi püspök Pál örsi plébánost nyilvánosan kiközösítette. A királyi kápolna kiváltságos helyzetét erősítette meg II. Pius pápa 1464-ben. A mai templomunk főoltárán lévő felirat még ma is annak kiváltságos helyzetére utal. Minden bizonnyal érdekes feladat lesz a jövőben a „Sasadi tizedper” adatainak összegzése Örs korai története szempontjából. Egy 1464. évi irat szerint Örsön akkoriban az esztergomi érsek Chudar nevű praediális nemesei éltek.

-24. Irat a „Sasadi tizedperből”-ből (Országos Levéltár)

A TEMPLOM TÖRTÉNETE 1526-TÓL AZ ÚJRATELEPÍTÉSIG

Az e korból fennmaradt írásos emlékek 1562-ben említik Örs templomát, majd 1580-ban újra van róla adat. Az 1562-es török összeírás szerint a templom szőlője után 500 akcse adó, az 1580-ban készült összeírás szerint ugyanezért 400 akcse adó illette meg Örs akkori tulajdonosát. 1562-ben a templom után 50 akcse adót fizetett a község. A falu egyháza minden bizonnyal római katolikus templomként működött a 16. század második feléig, amikor is a reformáció hívéül szegődött az ország lakosságának több mint háromnegyede.

Miután 1596. április 6-án, egy szerdai nap éjszakáján Pálffy Miklós esztergomi várkapitány Budakeszi és Budaörs teljes lakosságát, mintegy 755 embert kitelepített Esztergom és Érsekújvár közé, a lakatlan községben a templom feladat nélkül maradt, és mint elhagyott épületnek, melyet a már az említett földrengés is tönkretelhetett, állaga romlani kezdett. Mint az 1725-ös templomösszeírásból kitűnik, az omladozófélben lévő középkori templom köveit a törökök Budára szállították. „Lapides ejusdem Budam veeti dicuntur tempore turcarum.”

A templom alapfalai tehát túléltek a török hódoltságot, mint a fenti adat megerősíti ezt. Miután más egyházi létesítményről Örsön nincs tudomásunk, kétségtelen, hogy a középkori egyház falai voltak ezek, a mélyen a földben húzódó alapokkal együtt.

Az Örsön működött papok névjegyzéke a 13–14. századból

A 13–14. századból fennmaradt oklevelek szövegeiből összeállítható az ez időben Örsön működött plébánosok névjegyzéke:

1296. augusztus 1. Pál, 1298. május 9. Pál, 1319. november 25. Pál, 1321. november 17. Pál, 1322. május 10. Pál, 1322–1337 (Pápai tizedjegyzék) Mihály, 1347. december 1. Mihály, 1349. május 6. Mihály, 1349. június 2. Mihály, 1349. július 3. Mihály, 1350. május 6. Mihály, 1352. április 10. Mihály, 1354. május 13. Mihály, 1357. augusztus 11. Mihály. Valószínűsíthető, hogy ugyanazokról a személyekről van szó, tehát egy-egy plébános szolgálata évtizedekig is tarthatott.

Úrnapi körmenet a középkori Örsön

Az Úrnapi körmenet egyike azon pogány szokásoknak, amelyet megszélidítve átvett a római katolikus egyház. Úrnapiját a pünkösd után következő második hét csütörtökjén ünnepeljük. Úrnapja — CORPUS CHRISTI — annyi mint Krisztus teste. Az az ünnep, melyen az Oltári Szentséget mennyezet alatt körülhordozzák, s a négy világtájnak megfelelően négy oltárnál az egész világ elé állítják imádás végett.

Kötelező ünneppé a keresztény hívek számára IV. Orbán pápa tette 1246-ban. A körülhordozásnak a népi hitvilág a gonoszt, a betegséget és a természeti csapásokat elűző erőt tulajdonított.

Főként Németországban terjedt el a szokás – a 13–14. században –, hogy a négy oltár fölé sátrakat emeltek. Ezeket a sátrakat nálunk gallyakkal díszítették, a földre pedig virágot hintettek. A néphit ezeknek a növényeknek gyógyító erőt tulajdonított.

Az Úrnapja megünneplésére hazánkban 1292-ből és 1299-ből maradt fenn írásos emlék. Az 1501-ben Budán megtartott körmeneten II. Ulászló királyunk is résztvett. Azon a tömeg a török hatalmi jelképeket, többek között Mohamed koporsójának jelképes mását is összetörte. Tudjuk továbbá, hogy II. Lajos királyunk udvarában az Úrnapiját virághintéssel ünnepelte az egybegyűlt sokaság.

Településünk — mint azt írásos és tárgyi emlékek bizonyítják — már az Árpád-korban templomos hely volt. Mint ilyen, minden kétséget kizáróan megünnepezték a hívek az Úrnapiját, a pápa által kiadott rendelet előírásai szerint.

Oktatás a falusi plébániákon

Nem lenne teljes a kép a középkori falusi plébánosokról, ha nem szólnék egy igen fontos tevékenységükről, az oktatásról. Mint korábban már írtam az egész középkoron keresztül, a katolikus vallás meggyökeresedése óta a falu szellemi vezetője a templomos helyeken a pap volt. Nemcsak a szorosan vett egyházi feladatokra kell itt gondolnunk – úgymint a keresztesítés, az esketés, a temetés és a többi, szolgálatából

fakadó elfoglaltság – hanem látnunk kell vezető szerepét a helybeli ifjúság oktatásában is.

István király törvényeiben a püspökök feladatává tette a papok képzését, felszentelését is. Ez nem csupán a kolostori és káptalani iskolákban történt, hanem a templomos helyeken is. A falu papja egy-egy, vagy akár egyszerre több fiút képzett e hivatásra. A falusi papok továbbadták saját olvasás- és énektudásukat, a fiúkat bevezették az egyházi szertartások ismeretébe, megtanították nekik az alapvető latin egyházi szókincset, a kötelező liturgikus szövegeket és énekeket.

Amikor már az előírt ismereteket elsajátították a plébánosi, azaz plébániai oktatás eredményeként a püspök székhelyének székesegyházában e fiúkat is pappá szentelte, saját káptalani iskolájának növendékeivel együtt. E fiatalok a tanulás ideje alatt fontos szerepet töltöttek be a szertartások bemutatásában is.

E szép feladatot a templomos helyek plébánosai, így Örs, Csik és Horhi falu papjai is az egész középkoron keresztül felvállalták és végezték, mint erről a korabeli egyházi zsinatok és káptalani határozatok tudósítanak bennünket.

A MEGÉLHETÉS FORRÁSAI ÖRSÖN

Az emberek megélhetése minden korban fontos tényező volt, amelynek egy-egy település a pusztta létét köszönhetette. A középkori Budaörs – helyszínrajzi adottságai folytán is – az adott korban jó színvonalú megélhetést biztosított lakóinak. Ebből adunk közre egy csokorra valót.

A SZŐLŐ- ÉS BORKULTÚRA A RÉGI BUDAÖRSÖN

Visszatekintve településünk korai történetére, előbb-utóbb találkozunk az itt élt elődeink mindennapjait meghatározó szőlőtermesztéssel és borászattal. Ez a nézőpont mint egy múltba néző távcső deríti fel, igazolja városunk történetének homályos foltjait, segít eligazodni azokban a dolgokban, amelyeket eddig az idő eltakart.

Az eraviszkuszok idején

Sokan még ma is úgy gondolják, hogy a szőlőtermesztés kezdetei csupán a római korig nyúlnak vissza hazánkban. Az első idevonatkozó adatok a „La Tene – kultúra” korából származnak (i.e. 5. sz.). Strabon és Cassius Dio is szól a pannóniai szőlőkről. A feltárt adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a rómaiakat megelőzően, a területünkön élt kelta eredetű eraviszkusz törzs tagjai már művelték szőlőiket, ha azok minőségükben nem is vehették fel a versenyt az időben utánuk telepített római szőlőkkel. Bizonyító adatként érdemes megjegyezni, hogy a telepítést még a római korban is a kelta eredetű területegységben, carpennesben mérték.

A rómaiak korában

A történészek szerint, ahol a rómaiak megtelepedtek, ott azonnal szőlőt telepítettek, s belőle bort készítettek. Ez a telepítés Pannóniában oly jelentős mértékű volt, hogy Domitianus császár (81–96) az

aquileiai borkereskedők érdekeinek védelmében elrendelte, hogy a művelt szőlők felét ki kell irtani, és helyükbe gabonát kell vetni. Ha békés eszközökkel nem sikerült a rendeletnek érvényt szerezni, akkor sor került a katonaság bevetésére is. Ez az időszak mintegy kétszáz évig tartott, s akkor a pannóniai születésű Probus császár ellenrendelete véget vetett ennek az áldatnak állapotnak.

Településünk területén abban a korban több villatelepülés jött létre. A borkultúra nyomaira következtethetünk Silvanus helyi tiszteletéből, aki kezdetben az erdők és a nyájak, később a gyümölcsfák és a szőlők, végül az egész mezőgazdaság istene lett. Az ebből az időből származó – és Budaörs területén felszínre került – oltárkövek, szarkofágok domborművein úgyszólván a szőlő az egyetlen díszítőelem.

Szőlőtermesztés a népvándorlás korában

A nyugat-római birodalom bukása után az őslakosság és a vele keveredő egyes népcsoportok, – mint például az avarok – ahogy ezt az adatok bizonyítják, átvészelve a népvándorlás korának viharait, folyamatosan lakták vidékünket. Megélhetésük fő forrása minden valószínűség szerint akkor is a szőlő volt.

A szőlőtermesztés a honfoglalástól 1526-ig

A honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott kabarok, köztük elsősorban az Alsó-Volga vidéki kálizok öröklött foglalkozása volt a vincellérség. Ide sorolható még az is, hogy Ibn Rászteh arab író a 10. században keletkezett krónikájában már ír a magyar szőlőművelésről.

A kora Árpád-korban Örs és Csik falu már a Buda-környéki szőlőtermelő falvak közé tartozott. Az itt élők minden valószínűség szerint szőlőműveléssel foglalkozó királyi szolgálonépek voltak. Mint az írás mondja: „*A budai Várhegy területén, tőle nyugatra Sasadig, Budaörsig már réges-régen szőlők és gyümölcsösök virágoztak, mielőtt II. Endre király a mohamedán bolgárokat elűzve németeket telepített.*”

A középkori Magyarország hagyományos kiviteli termékei – nevesfém, szarvasmarha stb. – között jelentős helyet foglalt el a külör-

szági piacokra szállított bor. A kor egyik leghíresebb és legkeresettebb fajtája a tüzes budai fehérbor volt. Az itt nagy mennyiségben termelt bor volt az oka többek között annak a vitának, mely az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között zajlott, s amely a „Sasadi tizedper”-ként vonult be a magyar jogtörténetbe.

Az itteni szőlők értékeire jellemző volt, hogy a Pesten és a Budán lakó polgárok előszeretettel vásároltak itt birtokokat, mint erről oklevelek is gyakorta megemlékeznek.

25. Szőlőtaposás a szüreten

1295-ben Kuncz ispán budai polgár konzorciumot létesített a budai dézsmakerület bérletére. A veszprémi püspök száznegyven márka ezüstöt — körülbelül két falu vételárát — kapta az élelmes bérletől, vagyis az áhított készpénzhez jutott. Míg a tizedbérlet, aki egyben borkereskedő is volt, a budai szőlők dézsmáját szedhette be.

A hódoltság korában

1541. után a hódoltsági lét nehézségei ellenére továbbra is folyamatos Örsön a szőlőtermesztés. Az 1562. évi összeírás szerint az örsi szőlőkben 100 ezer liternyi bor termett, noha a szőlők nagy része ekkor műveletlen volt.

1596. április 6-án vált a község lakatlanná, emiatt a szőlőket sem művelte senki. A magyar lakosság kitelepítése hosszú időre megszüntette a hajdan virágzó szőlőkultúrát.

A rácok szerepe a szőlőművelésben

A török hódoltság után a valamikor virágzó szőlőkultúra szomorú képet mutatott. A kamarai összeírások a települést pusztának tüntették fel. Örsöt 1695-től 1701-ig bérelték a tabáni rácok, akik felújították a terület egykor igen jelentős mezőgazdasági kultúráját.

A MÉHÉSZET TÖRTÉNETE BUDAÖRSÖN

Régi szakácskönyveket lapozgatva előbb-utóbb feltűnik, hogy a mára már természetessé vált édesítőszer, a cukor bizony hiányzik a receptek felsorolásából. Márpedig édesszájú emberek mindig is voltak és mindig is lesznek. Mivel édesítették hát elődeink ételeiket? Nem nehéz kitalálnunk a választ: a gyakran nagy hírnévre, sokszor nemességre emelkedett királyi szakácsok – csakúgy, mint a falvak egyszerű asszonyai – mézet használtak ételeik megédesítésére. Nem volt ez másképp a régi Örsön, Horhiban, Bobaldon és Csik faluban sem, a cukorrépából kivont cukor feltalálásáig.

Tudjuk, hogy Őrs közvetlenül a honfoglalás után is lakott hely volt. A méhek gondozása a magyaroknál önálló ősfoglalkozás volt. Már a legrégebbi kolostori alapítóleveleink is tükrözik ezt. „Apes et ipsarum custodes”, vagyis „a méhecskék és az ő őrzői”, vagy máshol „curatore apiarii”, vagyis „a méhecskék gondviselői” — mondják szemléletes bájjal a korabeli latin nyelvű oklevelek.

Az 1015. évi, a 13. században hamisított pécsváradi alapítólevél ugyanúgy említi ezeket a szolgálónépeket, mint a Szent István által 1018 körül kiadott veszprémvölgyi alapítólevél, vagy az 1055. évi tihamnyi diploma, de említi a kora Árpád-korból a magyar méheseket Abu Hamid al Garnati al Andalusi, korabeli mohamedán utazó is.

Az eddig leírtakat figyelembe véve egyértelművé válik, hogy a négy község lakói is előszeretettel foglalkoztak méhészettel. A honfoglalás után a köpüs, a kasos méhészet vált uralkodóvá, de fennmaradt az ősi zsákmányoló méhészet is. A 10–13. században a kolostorok voltak a méhészet központjai, de korán megjelent a méz a jobbágyság tizedadói között is.

26. Méhészet ábrázolása a középkorban

A kaptárkövek

A méz nélkülözhetetlenségét tudva érdekes adalékra bukkanhatunk Budaörs határában, a Kecse-hegy északi lejtőjén. Itt találhatók a 19. század vége óta ismert kaptárkövek, rajtuk kaptárfülkék, melyekről feltételezik, hogy a kora középkorban méhek tartására szolgáltak. Ezek a fülkék külön munka befektetése nélkül álltak a méhészek rendelkezésére. A fülkék pereme valószínűsíti, hogy azokra zárólapokat helyeztek fából vagy gyékényből. A korból természetesen több méhtartási eljárás is ismert, mint azt korábban írtam.

A méhészkedés írásos nyomai

Tovább haladva az időben immár írásos nyomokra is bukkanhatunk a budaörsi méhészetről. A 16–17. században, a török hódoltság korában Magyarország egyik legkeresettebb kiviteli cikke volt a méz és a viasz. Tudjuk, hogy a bécsi udvar 128 forinttal fizette ki a viasz mázsáját. A falvak népének méhtartásáról a fennmaradt adólajstromok adnak felvilágosítást. Ugyanezek szólnak az erdei vagy vadméz utáni adózásról is. A nevezett lajstromok szerint a méhrajok és a termelt méz után az egész országban tizedet szedtek. Ez a szokás a hódoltságban is járt. Így jutunk el a török kori összeírásokig, melyek az akkor még lakott Csik és Örs falvak méheseinek ékes bizonyítékai.

Első írásos adatunk 1546-ból való, amikor Örs faluban 5 méhkas került összeírásra. A kasok száma 1562-ben már 150-re emelkedett. 1580-ban 100 kas után adóztak az örsiek, 1590-ben pedig már 200 kas képezte az adó alapját. Csik faluban 1562-ben 25 kas került bejegyzésre.

Nyilvánvaló, hogy az örsiek esetében például 200 kas méztermelése jóval meghaladta az akkor összeírt 37 adózó család igényeit, még akkor is, ha hozzászámítjuk a szegényebb, nem adózó személyek számát.

Így bizonyosra vehető, hogy eleink gyakran kerekkeztek be szeke-reikkel a budai vásárra, ahol értékesíthették a fölös mézet és viaszt. A mézet rendszeren máglyákban vitték a piacra. Kedvelt ital volt abban a korban a méhser, valamint a mézes bor is, melynek alapanyaga igencsak bőven állt a középkori Örs falu lakóinak rendelkezésére. A

viaszt kalácsokba fonva árulták. A gyertyaöntés is igen szépen jövedelmezett.

Végigtekintve a koron, a méhészet – még ha a szőlőműveléssel nagyságrendileg nem is versenyezhetett – mindenképpen biztos bevételhez juttatta a négy középkori falu lakóit.

A „MÉSZÁROSOK ÚTJA”

Visszatekintve településünk történetében előbb-utóbb joggal merül fel bennünk a kérdés, mi az oka annak, hogy az elmúlt öt és félezer év alatt a hely mindig megtelepedésre csábította a kor emberét? Ha kénytelen-kelletlen egy időre el is hagyta Örsöt, rövidesen mindig visszatért.

A római kor végét üszkös romok jelezték, a tatárjárás idején a hegyek oltalmazták az itt élőket. A török hódoltság alatt is — rövid időszakot leszámítva — lakott volt e hely, és azóta is folyamatosan települtek itt eleink.

Könyvemben írtam már az egyik okról a szőlőtermesztésről, a borkészítésről. Most egy másik nagyon fontos tényezőről szólnék, mely az egészen korai koroktól befolyásolta e terület lakóinak életét. Ez a tényező pedig az, hogy a kőkor emberétől kezdve mindig az út, a középkorban „Mészárosok útja”-nak nevezett, olykor igen nagy forgalmú út mellé telepedtek eleink. Ez igen nagymértékben befolyásolta az itt élők életét.

A rómaiak korában

A római korban a provincia határa mentén akkor már ősrégi út futott végig a mai főút vonalán Bicskéig és tovább. Ennek egy része lett az említett „Mészárosok útja”.

A középkorban kialakult a végleges útvonala, mely Budáról, a Mészáros utcából indult és Nyugat felé közvetítette, főleg a délnémet városok piacaira a kor Magyarországnak egyik leghíresebb kiviteli termékét, a lábon hajtott magyar szürke szarvasmarhát.

Tegyük egy rövid kitérőt, és kövessük figyelemmel ezen fontos kiviteli termékünk fejlődésének útját.

A bonfoglalás idején

Honfoglaló őseink szarvasmarhája kistermetű, igénytelen, rideg tartású állat volt. Jelentős változás a 13. században következett be, amikor hirtelen jelentősen javult a szarvasmarha minősége. E változást három egymással összefüggő, vagy egymástól független tényezővel magyarázzák a szakemberek: egyrészt keresztezték a Kárpát-medencében őshonos tulokkal, másrészt a tatárok elől hazánkba települt kunok hozták magukkal a sztyeppékről e fajt, harmadrészt pedig a ridegtartás nyomán alakult át a kezdetben kicsiny testű szarvasmarhánk a középkorban híressé vált exportcikké. Érdekes, hogy a faj csak az Alföldön honosodott meg, az ország többi részén nem. Hazánkban egyéb helyeken a kis termetű brahycerus típusú állatot tartották. Ezeket csak jóval később keresztezték más fajtákkal.

Elődeink nagytetű, szürke szarvasmarháját kifejezetten a húzáért tenyésztették. A ridegtartás miatt e faj igénytelen és szívós volt. Színe a középkorban fehér vagy világosszőke volt, elnevezése pedig ordas vagy szőke volt. A 14. századtól sok rőt, barna, szürke egyed is akadt: cibere, fekete, csarna, tompabarna stb. elnevezésekkel.

A középkorban

Az egész középkoron keresztül a szarvasmarha maradt a jobbágyok legértékesebb állata. Végrendeletekben társadalmi osztálytól függetlenül rendszeresen megemlékeznek róluk. E rövid kitérő után térjünk vissza fő témánkhoz, a „Mészárosok útja”-nak ismertetéséhez.

Mint említettem, az út Budáról, a Mészáros utcából indult. Ez a Vár alatti Víziváros egyik utcája volt, merőlegesen a Dunára. Ide a szarvasmarhákat az Alföldről a jeníi vagy a pesti réven át szállították. Rendszerint a három napig tartó országos vásáron kötöttek üzletet a felhajtók és a nagykereskedők. Ekkor fogadták fel a hajtókat, a későbbi hajtókat, általában harminc állatra egy személyt. A hajtás útvonalán és a

vásárhelyeken is kiterjedt legelők, itatók álltak rendelkezésre. Így az úton az állatok nem soványodtak le.

A Mészáros utcából indulva a csorda útja a Gellért-hegyet megkerülve áthaladt az akkori Kelenföldön (vagy más néven Kis-Pesten), következett Sasad, Nádaskút, az Akasztó-hegy, a Kánya-kapu. A Madár-hegy oldalát érintve értek ki Örsre (a későbbi Budaörsre).

Az út Örsön keresztül, a mai 40-es autóbusz vonalát követte, majd a 88-as autóbusz vonalán haladt – kis eltéréssel az új Csiki-csárdánál – tovább Csik faluig. A fent említett útszakasznak a modern korban történt betonalapozásakor rengeteg elhullott állat csontja került elő. A legközelebbi hely Bia volt, majd Bicske, és folytatódott az út a két Galla, Bánhida, Kocs, Nagyigmánd, Bana, Bőny, Győrön keresztül. Ezek voltak az út fő állomásai. Erre hajtották szinte szünet nélkül a csordákat. Átlag napi 20 km-t tettek meg. A mai iránytól eltér az út, de Győrtől kezdve egészen a jelenlegi útvonalat követi, amennyiben innen Abda, Magyaróvár, Rajka, Oroszvár, Köpcsény a további sorrend.

Ez idő tájt a három legfontosabb útirány nyugat felé az országon keresztül a Buda–Bécs, a Buda–Duna jobbpart Eszék–Zimony és az Alföld–Fejérvár–Bécs út (Paksnál révátkeléssel).

A nagybani szarvasmarha-kereskedelem a faj alapvető jellegének kialakulása után a 14. században kezdődött és folytatódott egészen a 18. századig, Mária Terézia hírhedt vámrendeletéig. Ez vetett véget e tevékenységnek.

Az országból kivitt szarvasmarhák száma a 14. század óta növekedett. Ez oly mértékű volt, hogy megváltoztatta Magyarország addigi negatív külkereskedelmi mérlegét is. A 16. század első évtizedében már évente 40-50 ezer állatot hajtottak ki, az 1580. körül tetőző kereskedelem idején pedig ez a szám elérte az évi 150-200 ezret.

A magyar marhakereskedelem Dél-Németország, valamint Velence felé irányult. Mint említettem, elsősorban az alföldi nagytestű szürkemarkhát adták el. Maga Mátyás király is megforgatta tőkéjét a marhakereskedelemben. A budai bíró, Harber Mátyás az ő állatait is kihajtatta Velencébe.

A Mészárosok útjának célállomásai főleg a délnémet városok piacai voltak: Augsburg, Nürnberg, München, Regensburg, Ulm, Bécsen keresztül. Ha e városokban marhát vágtak, mely Magyarországról érkezett, és mely a kor legjobb minőségű terméke volt, tilos volt más húst kimérni. A magyar marha húsa 25-45%-kal drágább volt akkoriban a más helyről érkezett húsnál. Fontja 1602-ben 12 dénár, a helybelié 8-10 dénár volt. Csak Nürnberg városa a Magyarország török megszállásáig terjedő időben átlag 30 ezer marhát fogyasztott el évente, mely adatból következtethetünk a magyar kivitel méreteire. A marhakereskedelem az ország töröktől visszafoglalt részének hosszú időn át szinte egyedüli jövedelemforrása volt.

Az 1542-es adatokból például kitűnik, hogy a török miatt Velencével való kereskedelmi kapcsolatok megcsappanása ellenére is a marhakereskedelem jóvoltából külkereskedelmünk aktív lett. Az állatkivittel ekkor az egész forgalom 55%-át, az export 90%-át alkotta.

27. Marhabajtó bajdúk a 16. században

A háttérszolgáltatásokról

Ezek után gondolom érthető, hogy milyen hatással volt Örsre és Csikra az, hogy a „Mészárosok útja” keresztülhaladt a két településen. Mégis vázlatosan említeném ezeket.

Sem Örs, sem Csik a kor és késő középkorban árumegállító joggal nem rendelkezett, vámhely a községek területén nem volt. E fontos kereskedelmi út mégis biztosította az itt termelt árufelesleg értékesítését, a hajtók és az úton járó utasok részére a zöldséget, a kenyeret, a gyümölcsöt, a bort és így tovább.

Rendszeres bevételt biztosított a helyi bortermelő gazdák részére, akik termékfeleslegüket eladhatták a nem éppen finom lelkükről ismert hajdúknak.

A hajtók rendszeresen teljesítettek bizonyos bérért postaszolgálatot is. Ezek a mészáros céhek messzeföldön híres céhpostái voltak.

A szörnyű középkori útviszonyok közepette mint biztos, ismert, bejárt úton, a Mészárosok útján közlekedtek jónéhányan azok, akiket céljuk Bécs felé vitt.

Vessünk egy pillantást az úton közlekedő személyekre és járművekre! Jártak a Mészárosok útján királyok, kereskedők, követek, áthaladtak Örsön az erre az útra felfűződött falvak láncolatán zarándokok, búcsújárók, diákok, valcolók, de mentek itt muzsikuskok és bujdosó jobbágyok is.

Hogy a kép tarkább legyen, csupán nagy vonalakban tekintsük át a kor járműveit, a szekerek fajtáit. Mérgelődött itt a kátyúkban bukácsoló furmányos szekér — mely hatalmas terheket szállított — kocsi-sa, de láttak az örsiek rudas szekereket, taligásszekereket is elhaladni a falu házai között vezető úton. Ment erre könnyű, két rúd közé fogott ló által húzott ajoncásszekér, és egész ménes által húzott nagy befogadóképességű oláhszekér is.

A falu lakói bizonyára megcsodálták a hintószekereket, melyen uraságok utaztak. Ezek a szekerek átlag 20 km-t tettek meg egy nap alatt. Gyorsabb volt ezeknél a magyarok által feltalált és kifejlesztett, rendszeres utasszállításra is használt kocsi, mely nevét Kocs községről kapta.

Gyorsabban haladtak a lóháton dolguk után igyekvők. Az egykori feljegyzések szerint egy jó lovas átlag napi 50-60 kilométert is maga mögött hagyott.

A Mészárosok útján közlekedők közül bizonyára sokan rászorultak mindazon szolgáltatásokra, melyeket az örsiek és a csikiek biztosítottak számukra. Az örsi és csiki mesterek javították a meghibásodott hintót, szekeret, ugyanott szállásra lelhettek, ha az időjárás viszontagságai fedél alá szorították az úton lévőket.

Mindezen tevékenységek szép jövedelmet biztosíthattak elődeinknek, akik a különféle lehetséges okok mellett ezért is ragaszkodtak eleik sokszor zivataros, mégis áldott földjéhez.

ARCOK A MÚLTBÓL

A középkori Örs, Csik, Horhi és Bobald falvaknak számtalan tulajdonosa volt az 1719-ig terjedő időben. E birtokosok részben vagy egészben bírtak egy-egy falut. Nevüket az oklevelek és más iratok átörökölték az utókorra. Ezekből az életrajzokból nyújtok át olvasóimnak egy csokorral.

A NÁNA-BESZTER NEMZETSÉG

„A Nána-Beszter nemzetség a Pilis megyei Sassad, a mai Sas-hegy vidékén és Budaörsön telepedett meg.” — írja a Magyarország vármegyéi és városai című monográfia Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyét bemutató kötete.

Hauser József: Budaörsi krónika című könyve a következőképpen ír az egykoron itt birtokos nemzetségről, a 13. századot tárgyalva: *„Ebben az időben községünkben a Nána-Beszter nemzetség élt. Vannak akik a Nána-Beszter nemzetséget a Megyer törzsből eredőnek mondják, amely Berkit, Sósikutat, Sasadot és Budaörsöt szállta meg.”*

A Magyarország vármegyéi és városai sorozat Esztergom megyét bemutató kötetében bővebben olvashatunk róluk Nána községnél: *„A Nána-Beszter nemesített várjobbágy nemzetség ősi fészke. Első írásos említése 1157-ben fordul elő az oklevelekben, mely évben vámját II. Géza király az esztergomi egyháznak adományozta.”*

Legbővebben tudósít e valaha Örsön birtokos nemzetségről Karácsanyi Sándor: A magyar nemzetségek története a 14. század közepéig című könyve: *„Előkelő, Esztergom és Buda környékén lakó várjobbágy, de csakhamar nemességet nyert nemzetség. Nevét részben az Esztergom mellett levő Nána helység, részben a Duna-Vecse mellett levő Bösztör-pusztta tartotta fenn.”*

Nos, ezek után nézzük meg, hogy kik közül emelkedett ki e nemzetség? Kik voltak a várjobbágyok? Várjobbágy – latinul *jobagiones castri* – az Árpád-korban királyi katonai szolgálatban álló vitézek – *milites* – alsóbb rangú csoportja. Szabadok voltak, nem terhelte őket termény- és robotkötelezettség, csupán katonáskodni voltak kötelesek. Ennek fejében szolgálati birtokot kaptak. Ezek egy része a 11–12. század folyamán a várnépek sorából szabadult fel. „*Jobagiones de castrensisibus excepti*” – magyarul ők voltak a „*kelt jobbágyfiak*”. Sokuk lesülylyedt a jobbágysorba, más részük szolgálati birtokát öröklődő adománybirtokká szilárdította, így vállalni tudta az új, költségesebb nehézfegyverzet előteremtését, s a királyi szervisekkel felemelkedett a renddé szerveződő köznemességbe.

28. Magyar várjobbágy a 12. században

A nemzetség első ismert tagja I. Nána, majd utódai: II. Nána, Beszter, Csom, Kuka, Joanz, Latizko és Rápol, akik 1228-ban elkülönítették nánai birtokukat az esztergomi egyháznak Nánán lévő földjeitől.

II. Nána 1231-ben a galíciai hadjáratban különösen kitüntette magát. Ezért kapta 1233-ban Sós-kút falut. Ez évben a király lovainak gondviselője (procurator) volt. III. Nána 1266. táján domonkos rendi szerzetes lett. Csom fiai közül Mihály pedig 1243-ban veszprémi ispán.

A nemzetség egyik ága Erdélybe szakadt, s ott a Haranglábi-családot alapította. Ehhez az ághoz tartozott Beszter fia Domokos, aki 1331-ben Küküllő vármegyei szolgabíró volt.

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK PRAEDIÁLIS NEMESEI A KÖZÉPKORI ÖRSÖN

„Községünk területének egy részét – a mai református egyházat és környékét – régen a lakosság Palatinusz-kertnek (Palatinusz Garten) hívta. Erről ma már alig tud valaki.” – írja Hauser József Budaörsi krónika című könyvében.

Az esztergomi érsek praediális nemeseiről, akik közül többen a középkori Örsön éltek, az első adatunk 1464-ből való. II. Pius pápa – az általa kiváltságolt plébániák – jegyzékében Örs falu is szerepelt. Ekkor a faluban az érsek Chudor nevű nemesei laktak.

A következő adatunk az itt élt praediális nemesekről majd száz évvel későbbi. Oláh Miklós esztergomi érsek 1550 és 1554 között összeíratta birtokait. Az összeírásokban Örs is szerepelt. Ekkor a következő egyházi nemések éltek itt: Fitzó, Gyber, Muray, Prágay. Nézzük meg, hogy kik is azok az egyházi nemések. Praedialista: a régi magyar közjogban egyházi nemes. Azaz olyan személy, aki főpaptól kapott katonai szolgálataiért földet, örökhűbérül az egyházi birtokon (praediális, nobiles ecclesiastici).

Az egyházi neméseknek se címerük, se nemesi előnevük nem volt. A templom, az egyház és a főpap védelmére szerveződtek. Háború esetén a főpap – mint zászlósúr – saját zászlaja alatt vezette őket harc-

ba. Gyakran elszegényedett világi nemesek is vállalták e szolgálatot. Az ősi katonai szervezet a 13. században önkormányzati szervezetté fejlődött, pontosabban a tatárjárás utáni és az Anjouk trónralépte előtti időszakban. Ezek voltak az úgynevezett székek, melyeknek élén egy-egy palatinus állott. (Innen a Palatinusz–kert elnevezés.)

Az esztergomi érsek nemesei 45 faluban éltek. Ezek négy székre szerveződtek. Ki voltak véve a vármegyei joghatóság alól és maguk gyakorolták felügyeletüket. A praediális nemesek vagy külön praediális falvakban laktak, vagy az úrbéres falvakban létesített praediális telkeken, mint például Örs esetében.

A négy székek központja, mely területi alapon gyakorolta az irányítást, a következő volt:

- Verebélyi nemesi székek (ide tartozott Bars megye);
- Szentgyörgyi nemesi székek (ide tartozott Nógrád és Hont megye);
- Vajkai nemesi székek (ide tartozott Pozsony megye);
- Érsekleélei nemesi székek (ide tartozott Komárom megye, továbbá ide tartozott Örs, mint a hódolt Pest–Pilis megyében lévő település).

A nemesi székek 1848-ig működtek.

VÁRDAI ISTVÁN KALOCSAI ÉRSEK

Egy 1466-ból származó oklevél tanúsága szerint a mai Budaörs közigazgatási határán belül elterülő Horhi (Borhy) középkori falu birtokosa Várdai István kalocsai érsek volt.

Várdai István az ősi Gutkeled nemzetségből származott. Nevét a Szabolcs megyei Kis-Várdáról vette. Első ismert tagja a családnak Mihály fia Aladár volt, aki V. István (1270–1272) korában élt. Az egri egyház elégett kiváltságlevelei ügyében tanúskodott.

Várdai István jeles humanista, korának kiemelkedő személyisége volt. Apja, Pelbárt Olaszországban taníttatta. 1454-ben erdélyi prépost, utóbb kalocsai érsek lett, majd 1468-ban bíbornok. Végzettsége szerint többek között kánonjogi doktor, mely igen magas méltóságokra képesítette.

Mátyás király főkancellárja volt. 1463-ban jelölték ki a tolnai országgyűlésen azt a magyar delegációt, amely ratifikálta a békét Mátyás és III. Frigyes császár között, és a Szent Koronát magával hozta Magyarországra, mely delegációnak Várdai István is tagja volt.

Ugyancsak Mátyás hajtotta végre a kancellária reformját. Egyesítette az addigi kettőt, és élükre két fő- és titkos kancellárt nevezett ki. Vitéz János váradi püspököt – a későbbi esztergomi érseket – és Várdai István kalocsai érseket. Az új hivatal tényleges vezetője az utóbbi lett, ő őrizte a három fontos pecsétet is: az aranybullát, a felség- és a titkos pecsétet.

Meg kell emlékeznünk Várdai Istvánról, az építetőről is. Kisvárda, mely a család birtok központja, a 13. század utolsó évtizedeitől mocsaras területből kiemelkedő kisebb dombon épült. Zsigmond király 1400-ban adott engedélyt, hogy itt családi vár épüljön. 1451-ben kelt oklevél tanúsítja, hogy a vár fel is épült. Ez azonban nem azonos a ma romjaiban is impozáns építménnyel. Az új vár felépítését 1465-ben a „híres és nagy tudású” Várdai István rendelte el. Az építkezés első szakasza 1475-ig tartott. Halála után (1470 körül) annyira elhanyagolták a munkálatokat, hogy azokat még 1526-ban sem fejezték be.

Várdai István kalocsai érsek egyike múltunk méltatlanul elfeledett nagy alakjainak. Élete egy szakasza a mai Budaörs egyik elődtelepüléséhez kötődik, s így kötelességünk emlékezni rá is.

SOMI JÓZSA

Somi Józsa a 15. század végén, a 16. század elején élt. „Született báró”, kiváló hadvezér volt. Nevét a család (Wagner szerint) a Somogy megyei Som helységről vette. Az első ismert ősök – Somi János és Somi Mihály az 1400-as évek közepén éltek. A családot azonban Somi Józsa emelte fel, kit Kinizsi Pál neveltetett, s kinek később jeles hadvezértársa lett.

Pethő Gergely az 1738-ban Kassán kiadott Magyar Krónika című művének 228-229. oldalán így emlékezik rá: „*Kinizsi Pál halála után*

a király – II. Ulászló – tömösvári tiszttartóvá teszi Somi Józstát, avagy Józsefet, kit Kinizsi Pál felnevelt és vitézségre oktatott vala.”

1485-ben temesi bán lett. Kinevezték bihari és bácsi főispánnak is, de ezeket a tisztségeket nem töltötte be. 1495-ben ő fékezte meg Ujlaki Lőrinczet Német-Újvárnál. Szapolyai István nádor gyermekeinek gyámja volt. 1502-ben a török ellen diadallal harcolt. Részt vett több fontos békekötésben, például 1505-ben Farkashidán, ahol az ország 25 „született bárója” II. Ulászlóval kötött egyezséget. 1505-ben ő is ott volt a rákosi országgyűlésen. 1508-ban szintén sikerrel harcolt a török ellen.

Imreffy Mártával kötött házassága révén jelentős birtokokhoz jutott, például Erdélyben is, többek között Almás (Váralmás, vagy más néven Dezső vára) is a tulajdonába került.

Fia, Gáspár szintén birtokos volt Horhiban. Neje Perényi Margit. Miután csupán lányaik születtek, velük a család férfiágon kihalt.

HÉDERVÁRY FERENC

A középkori Horhi faluban lévő udvarház birtokosa az 1520-as évek elején Héderváry Ferenc volt.

A család, amely a magyar történelemben nagy szerepet játszott, II. Géza (1142–1162) uralkodása alatt jött be hazánkba. Németek voltak, a hennenbergi vagy homburgi grófoktól vették eredetüket. Az első, akik 300 nyilassal magyar földre érkeztek, két testvér, Volfer és Hedrik voltak. Az uralkodótól a kisceni (németújvári) hegyet és Győr alatt a Duna egy szigetét kapták ajándékba. Tőlük eredt a Héderváry nemzetség. Nevük a Hedrik által alapított Héderváráról származik.

Héderváry Ferencnek – aki e néven a családban a harmadik – atyja Héderváry Osvald volt. Bizonyítja a család előkelő helyét a korabeli magyar társadalomban, hogy a 16. század elején a „született bárói” rendbe tartoztak. Ferenc hatalmas birtokok fölött rendelkezett és belgrádi (nándorfejérvári) várkapitány volt.

1521-ben a törökök háborút indítottak Magyarország ellen. A támadás hírére Héderváry Ferenc személyesen ment Budára, hogy a vár védelmének költségeit megszerezze. Sikertelen tárgyalások után vissza sem tért Nándorfejérvárra. Távollétében a védelmet Móré Mihály vezette mindaddig, míg árulóként a törökhöz át nem állt. Ekkor Oláh Balázs hadnagy vette át az irányítást.

A Szulejmán szultán által vezetett török hadak 66 napi ostrom után elfoglalták az ország legfontosabb déli végvárát 1521. augusztus 29-én. Az ostromlott magyarok létszáma ekkorra a kezdeti 700 főről 72 főre apadt. Bár kegyelemre adták meg magukat, a megmaradtakat a török felkoncolta.

A vár eleste után Héderváry Ferencet „a vár hűtlen elhagyása” miatt II. Lajos minden vagyonától megfosztotta, és Hédervárát minden tartozékával együtt Laki Bakics Pálnak adományozta. A birtokaitól megfosztott nagynak utódai nem maradtak. 1538 előtt halt meg.

BAKICS (BAKYTH) PÁL

Bakics Pál (Bakich, Bakyth, Bakytt) szerb nemesi családból származott. II. Lajos királyunk alatt, 1522-ben a Szerbiában táborozó Tomori Pál seregéhez csatlakozott, a török iga alól menekülve. Ekkor hat testvér jött át: Bakics Pál, Péter, Kelemen, Manó, Demeter és Mihály. Vitézségükért nemsokára II. Lajostól magyar nemességet és a Somogy megyei Lak nevű birtokot kapták. Innen ered Laki előnevük. Hősünk, Pál 1526-ban a Nándorfejérvár feladása miatt árulásba esett Héderváry Ferencnek minden szigetközi birtokát elnyerte, nevezetesen Ettevényt a vámmal együtt, Ásván a két Medve, Ráró, Szigeth, Dunaszeg, Oltava stb. birtokokat.

A mohácsi csatában vitézül harcolt. Annak utána a tokaji ütközetig testvéreivel együtt Szapolyai János pártján állt. 1526-ban elfoglalta Szapolyai számára Székesfehérvárt. 1527-ben I. Ferdinándnak hódolt, s miután a királyi testőrhuszárok kapitányává nevezték ki, mindvégig hí-

ve maradt. Átállását a győri várnagyság elnyeréséhez kötötte. Ezt elnyerve a győri püspökség jövedelmeit is bitorolta.

A mohácsi vész után, ahol sok püspök elesett, a püspöki birtokok egy része a királyi kapitányok kezére jutott. Ilyen sors érte a győri püspökséget is, melynek 1527 és 1554 között részben hiányzott a jogos birtokosa; részben, amikor legalább névleg volt győri püspök, az nem tudott javadalmaival rendelkezni. 1533-ig a szerb ortodox származású Bakics Pál a tulajdonosa, akit ezért püspöknek is neveztek. Birtokai között szerepel Máré vára, melyet Várady Istvánné kérésére fegyverrel foglalt el annak sógorától, Várady Mihálytól. Itt jelentős építkezések fűződnek nevéhez. Címerét is megtalálták a faragott kőkeretek maradványain.

Városunk történetében 1528-ban tűnik fel alakja, amikor I. Ferdinánd a már említett Héderváry Ferenc horhi nemesi udvarházát szolgálatait (árulását?) jutalmazva Bakics Pálnak adta.

Pál a szerencsétlen kimenetelű eszéki hadjáratban vesztette életét. Levágott fejét értékes zsákmányként vitték Isztambulba, a szultáni udvarba.

Alapvető jellemvonását, e kétségtelenül vitéz férfinak legalálábbban Bárdossy mutatja meg a Magyar politika a mohácsi vész után című könyvében: *„Az egri püspök megmondta aperte. Egy eszköz van, amelylyel a rendekre hatni lehet: pénz és jutalom: ígéretekre kevesen hajlanak.”*

KORCHOLÁS PÉTER

1546-ban és 1559-ben a török adóösszeírások Budánál említik Korcholás Péter és a budai papok majorságát, amelynek egyik oldala a *„város külső részével, egy-egy oldala Kánya pusztja és Csun pusztja határával és egy oldala Eben (Törökbálint) pusztja határával szomszédos”*.

1541-ben Ferdinánd hadai erősen ostromolták az akkor Zápolya kezén levő Budát. Bent a védőket Török Bálint és Fráter György irányította.

Az akkori budai városi tanács tagjai két pártra oszlottak. Egyfelől voltak, akik a németeket, másfelől voltak, akik a törököket látták vol-

na szívesebben a falakon belül. A németpártiakat az akkori városbíró, Palczan Péter vezette. A hozzá húzó tanácsnokok a következők voltak: Báchy Benedek, Bornemissza Tamás, Bornemissza Gergely, Drailling Tamás, Korcholás Péter.

1541. június 13-án éjjel Bornemissza Gergely és Korcholás Péter kiszöktek az ostromló német sereg táborába. 600 magyar puskást és két zászlóalj németet kértek, akiket majd titkon beeresztenek a városba. Azért kértek magyar hadat is, hogy ha a németek dúlást kezdenének a falak között a magyarok ellen, azt ők ne hagyják.

Palczan városbíró a Boldogasszony templom melletti kiskapun bocsátotta be a kért hadakat. Itt ezen a ponton a felfegyverzett polgárság tartott őrséget. Miután a beözönlők között magyar katonaság nem volt, a németek magyarul nem beszéltek, az árulás hamar nyilvánvalóvá vált. A betolakodott ellenséget a védők kiverték, s megkezdődött a számonkérés. Ettől menekültek meg a fent említett budai tanácsnokok, akik a nyitva lévő kiskapun a német táborba szöktek. Báchy Ferenc deákot, Báchy Benedek testvérét, ki maga is az összeesküvőkkel tartott, felnégyelték.

Palczan Péter városbíró összes atyafia börtönbe került. A többi tanácsos családja több-kevesebb szenvedéssel megúsza az esetet. A kimenekült tanácsurak valamennyien Pozsonyban telepedtek le. További életükről, tevékenységükről sok adat áll rendelkezésünkre. Korcholás Péter az egyedüli, kinek útja az adatok hiányában követhetetlen.

ÜVEJSZ PASA

Örsöt 1579-ben Üvejsz pasa birtokaként említi az írás. A falu ekkor 48 118 akcse adót fizetett török földesurának.

Üvejsz Konstantinápolyban született, az akkori hatalmas török birodalom fővárosában, ahol az udvar közvetlen közelében nőtt fel. Nyitott szemmel járt, megtanulta a politikai élet minden fortélyát. Kortársai zsarnok, hazug, ravasz, de főként fősvény udvaroncnak írták le.

Becsületes neve Kara (fekete) Oveysz volt, de ő maga minden magyar levélben csak Veysz (Vejsz) basának írta magát. III. Murád szultán idejében a török birodalom első kincsszámlálója, fődefterdárja volt, s mint ilyen az udvarnál nagy befolyással bírt.

Mikor Budán bekövetkezett a nagy lőporrobbanás, mely a Dunai-hajóhídtól a Csonka-toronyig mindent romba döntött, és megölt rengeteg embert, az akkori pasát, Musztafát megfojtották. III. Murad Üveysz szemelte ki budai beglerbégnek. Ő, aki katona soha nem volt, félt a megbízatástól, de kitérni előre nem tudott. A szultán 1578. szeptember 20-án nevezte ki.

Joachim Sinzendorf követ már 1578. október 25-én jelentette Bécsbe, hogy a volt nagy fődefterdár, aki most budai basa, a szandzsák-zászlóval és kísérelével ma indult Budára.

Üveysz azonban még december elején sem volt új székhelyén. Csak 1579-ben kezdte meg az ügyek intézését. Amikor elfoglalta állomáselyét „derék magyar diákot” (tyatót) és katonai tanácsadót rendelték mellé.

Alattvalóira súlyos adókat vetett ki. Fösvénységére jellemző, hogy 359 olyan falut is összeíratott megadóztatás céljából, melyek nem is tartoztak a hódoltságához.

1580-ban vezérbasaságra jelölték, a konstantinápolyi udvar cselvései azonban megakadályozták e terv végrehajtását. Ezek miatt a szultán elvette tőle a budai helytartói tiszteletet. A vádaskodások ellen azonban olyan ügyesen védekezett, hogy 1582-ben aleppói, majd damaszkuszi basává lett, később pedig Egyiptom élére került. 1589-ben a vezéri méltóságot is elnyerte.

KALAJKILOZ ALI PASA

Vezir Kalajkiloz, azaz Piperés Ali pasa a Budai szandzsák élén 1580 májusától 1587 márciusáig állt. Egyike lehetne a sok basának, akik ugyanezt a feladatot látták el a majd százötven évig tartó török uralom alatt. Hogy nevét mégis megörökítjük, annak igen nyomós oka van.

A Budaörs történetét kutató érdekes adalékra bukkanhat Takáts Sándor: A budai basák emlékezete című munkájában. Egy vers olvasható itt, vélhetően a nagyurat jól ismerő szerző tollából. Kiderül továbbá a költeményből, hogy a mai kor fogalmait használva egy szabadtéri tornapályát alakított ki a pasa a Budaörsről Budakeszire vezető úton. Ezek után lássuk a verset.

Icon Vicissitudinis

Ali pasa igen jámbor vala,
Szép, temérdek veres szakállá vala,
Jó nyilas és pályafuttató vala,
Szép játékja hozzá illendő vala.

Budaörs felől is lám csináltatott,
Budakeszi útnál is ásatott,
Vassal hosszan lám összefogaltatott,
Tetejében fellőtt nyilát ott látod.

Ali pasát láttam Óbuda felől,
Egy magas fát ásatott föl az mezőn,
Egy gombot csináltatott az tetején
Ló-futtában meglövi azt az mezőn.

Az Ali egy gyantáros szép sima fát,
Felállatott egy nagy magas fenyőfát,
Az hegyében feltépett egy kupát,
Annak adja, ki föl mássza az nagy fát.

ZICHY PÉTER GRÓF

Jelentős szerepet töltött be Budaörs életében Zichy Péter. Ő volt az, akinek földesurasága idején sor került a község németek által való újraterelvényezésére. Családjá ősi magyar nemesi család (Zichy és Vásonkeői).

Zala megyében fekszik Zajk (Szajk) helység, Somogy megyében Zich helység. Ezekről neveztettek el legelőször a Zichy-család ősei. A 13. század második felében, 1270 körül élt Zichi Gál – aki mint harmadik unokája is – Zsigmond, de Zajknak íratott. Hatalmas vagyonukat Zichy István (1616–1693) koronaőr és tárnokmester alapozta meg, aki 1679-ben grófi rangot kapott.

Hősünk, I. Péter 1674-ben született Zichy István és Melith Mária fiaként. Még atyja életében I. József császár tanácsosa, 1694-ben Zsám-

29. Gróf Zichy Péter

bék várának főkapitánya, 1695-ben szabolcsi főispán, 1699-ben kamarás és tanácsos, 1707-ben főasztalnokmester, 1724-ben a hétszemélyes tábla közbírája. Többnyire Zsámbékon élt. Első felesége Homonnai Drugeth Klára. Tőle született gyermekei Ferenc, a püspök és László. Második felesége 1708-tól Bercsényi Zsuzsanna. Tőle született Sára és Miklós. Bercsényi Zsuzsannával Óbudán, 1724-ben Kis-Czell néven, a híres Maria-Czellhez hasonló búcsújáró helyet alapítottak.

Zichy Péter 1701-től 1726-ig volt az óbudai uradalom földesura. Benne a kor magyar főurainak minden jó és rossz tulajdonsága fellelhető volt. Ő is, mint közülük a legtöbben, jóval többet költött, mint amennyi jövedelme volt. Gyakran vett fel kölcsönöket, birtokait rendszeresen elzálogosította. Halálakor adóssága több mint 300 000 forint volt. 1700-ban zálogosította el Budakeszit, az akkor még pusztá Buda-

örssel és Csik pusztával együtt. 1719-ben felesége, gróf Bercsényi Zsuzsanna váltotta vissza a maga nevére, s ezt követően Budakeszi, Budaörs és Csik pusztá egészen a haláláig, 1745-ig az ő kezén maradt.

A fennmaradt írárok szerint Zichy Péter másik jellemvonása az erőszakossága volt. 1714-ben Óbuda városa középkori jogállására hivatkozva a szabad királyi városi kiváltságok visszaadását kérte. A per során a négy főkolompost a zsámbéki vár tömlőcébe záratta.

Más tevékenysége éppen ellenkezőleg, finom iskolázott főúrnak mutatja. Az irodalomtörténet az első feleségéhez írt költői levelei alapján és dalai kapcsán emlékezik meg róla. Zichy Péter 1726. január 25-én hunyt el. Az óbudai egyházban temették el.

GRÓF BERCSÉNYI ZSUZSANNA

1721. április 21-én Zsámbékon a Zichyek várkastélyában az akkor újonnan érkezett német telepesek előljárói: Senn Sebestyén, Dintzl Keresztély, Singer András, Freu Simon és Kessler Ádám a falu földesúrnőjével, gróf Zichy Péternével gróf Bercsényi Zsuzsannával 15 pontból álló szerződést kötöttek, mely szerződés alapjaiban határozta meg elkövetkező életük mindennapjait.

Bercsényi Zsuzsanna családjá régi magyar nemesi család (gróf Székési Bercsényi). Eredete szerint székelyföldi, marosszéki. Az előnevét adó Székes nevű helység ugyancsak Marosszékből van. Első ismert ősiük Bercsényi Imre volt, a Bethlen Gábor korában élt nógrádi főkapitány, majd pozsonyi főkamrás, aranysarkantyús vitéz. Később bárói rangra emelkedett. 1638-ban halt meg.

Más források szerint a család a nevét a Veszprém megyei Bercheyről eredezteti. Itt első ismert ősként Lászlót említik, aki II. Lajosnak volt udvarnoka. Adományul kapta Hont és Bars vármegyékben Eicsewdet egészen, Nagymalonyán és Kalachnán részbirtokokat. Fia, Imre Erdélybe költözött, hol a Báthoryak kedvenc híveként szerepelt. 1577-ben Báthory Kristóftól kapta Székest — ahonnan előnevük eredt — és Kendeőt.

29. Gróf Bercsényi Zsuzsanna

A család leghíresebb tagja Bercsényi II. Miklós, Rákóczi hadvezére. 1711 után, bár kegyelmet kapott, a fejedelemmel együtt bújdosott. 1725. november 6-án halt meg Rodostóban. Első nejétől, Homonnai Drugeth Krisztinától született fia, László és leánya, Zsuzsanna.

Bercsényi Zsuzsanna 1708-ban kötött házasságot Zichy Péterrel, Budaörs földesurával. Településünk életében akkor jutott jelentős szerephez, amikor 1719-ben – mivel férje, aki adósságot adósságra halmozva elzálogosította Budaörsöt – a maga nevére visszaváltotta Georg Christoph Zeneggtől, aki budai kamarai felügyelő, majd elnök volt. Ily módon a helységnek haláláig, 1745-ig földesúrnője volt. 1726–1733-ig, Zichy Péter halálától fia, Miklós nagykorúságáig a hatalmas óbudai uradalmat is kezében tartotta. Jó gazdaként 1726-tól fokozatosan visszaváltotta a korábban elzálogosított helységeket is.

Férje halálát követően hosszas családi pereskedések után Óbudát kapta özvegyi rezidenciául. A kegyes, istenfélő úrnő itt Kis-Czell néven búcsújáró helyet alapított. Templomok építése fűződik nevéhez.

Gyakran tartózkodott Budaörsön, a mai Templom tér 12. szám alatt lévő „váracszerű kastélyában”. Ma a városi könyvtár viseli Budaörs újratelepítőjének nevét.

UTÓSZÓ

Mintha a sors igazolni akarta volna állításomat, melyet a könyvem elején tettem, vagyis azt, hogy egy település, egy hely történetének megírását sohasem lehet befejezettnek tekinteni. A kötet írása közben kerestek meg, hogy Molnár Mihály sírokra bukkant a Ló-hegy oldalában lévő hétvégi telkén. Felkértem Mester Edit régészt, a Budapesti Történeti Múzeum munkatársát, hogy menjen ki a helyszínre. Rövid szakvéleményét idézve búcsúzom az olvasótól. Remélem könyvemmel sikerült bemutatni városunk méltatlanul feledésbe merült korszakait és felkelteni az érdeklődést a korai évszázadok eddig jórészt ismeretlen története iránt.

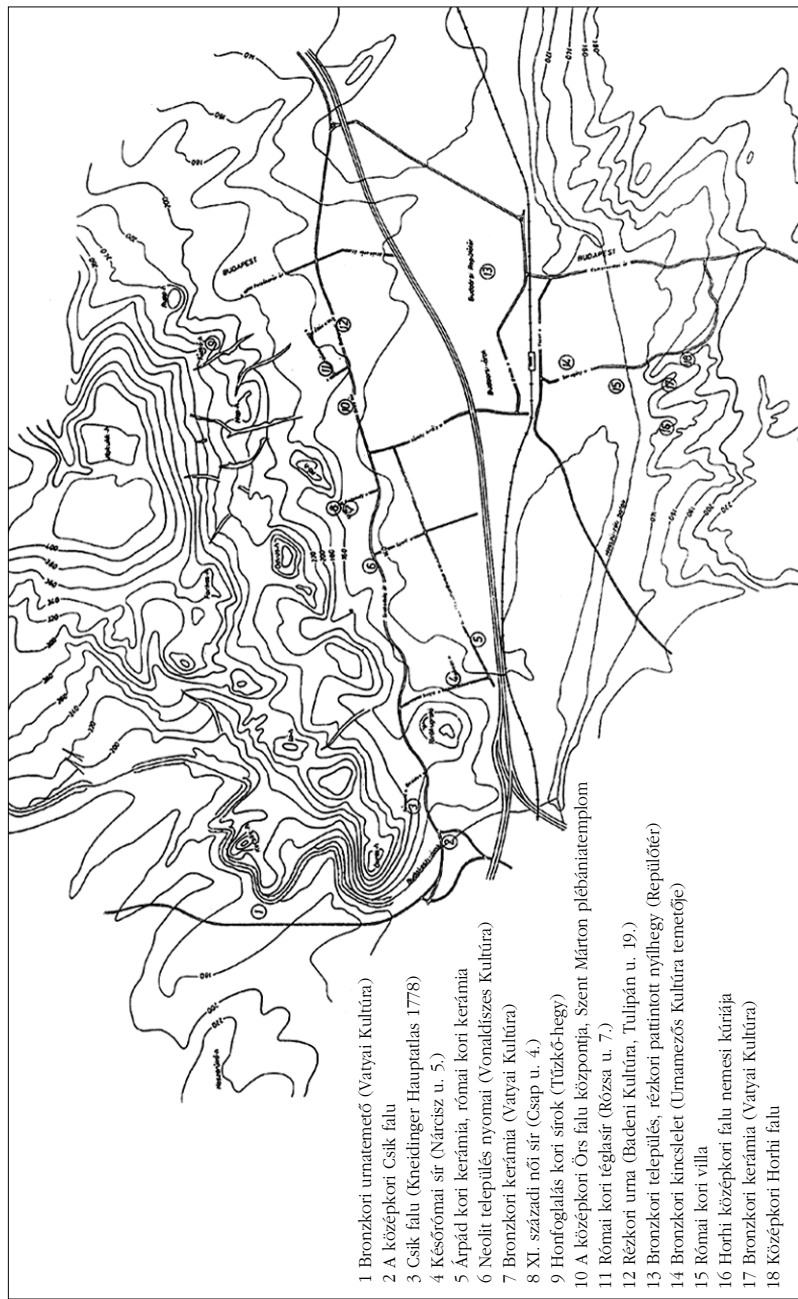
„Budaörsön a Ló-hegy oldalában faültetés és pinceásás közben a telektulajdonosok számos esetben találtak sírokat. Molnár Mihálynak köszönhetően három sír feltárása is megtörtént.

A sírok kelet-nyugati tájolásúak és koporsó nélküli, egyszerű csontvázas temetkezések. Viszonylag kis mélységben voltak, és szerezcsésen megmenekültek az újkori bolygatástól. Az egyik csontváz antropológiai vizsgálata szerint egy húsz év körüli nőt temettek itt el. A sírok feltételezhetően a középkori Csik falu temetőjéhez tartozhattak.”

MELLÉKLET

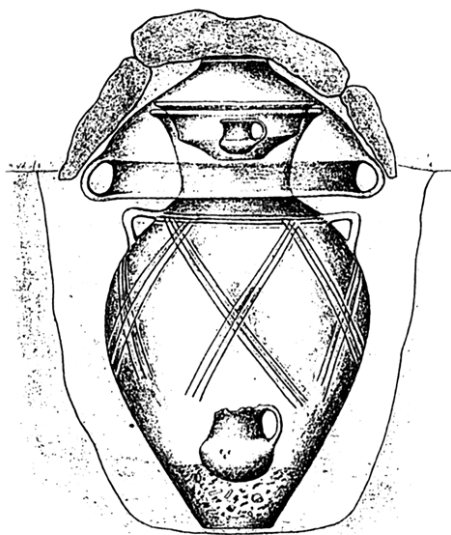
BUDAÖRS TÖRTÉNETÉNEK KRONOLÓGIÁJA

Tárgyi emlékek		i.e. 3500 - i.e. 2500 Újkőkor Vonaldiszes kerámiák népe Zselizi kultúra népe
Tárgyi emlékek		i.e. 2500 - i.e. 1900 Rézkor
Tárgyi emlékek		i.e. 1900 - i.e. 900 Bronzkor Vatyai kultúra népe Urmasíros kultúra népe
Tárgyi emlékek		i.e. 900 - i.e. 100 Késő vaskor. Kelták
Tárgyi emlékek		i.e. 100 - i.sz. 9 Eraviszkuszok
Tárgyi és írásos emlékek		9 - 430 Rómaiak
Tárgyi emlékek		430 - 568 Hunok, langobárdok, gepidák
Tárgyi emlékek		568-796 Avarok
Tárgyi emlékek		796 - 900 Frankok, szlávok
Tárgyi emlékek 1236-tól írásos emlékek		900-1596 Magyarok
Tárgyi és írásos emlékek		1596 - 1719 Lakatlan (?)

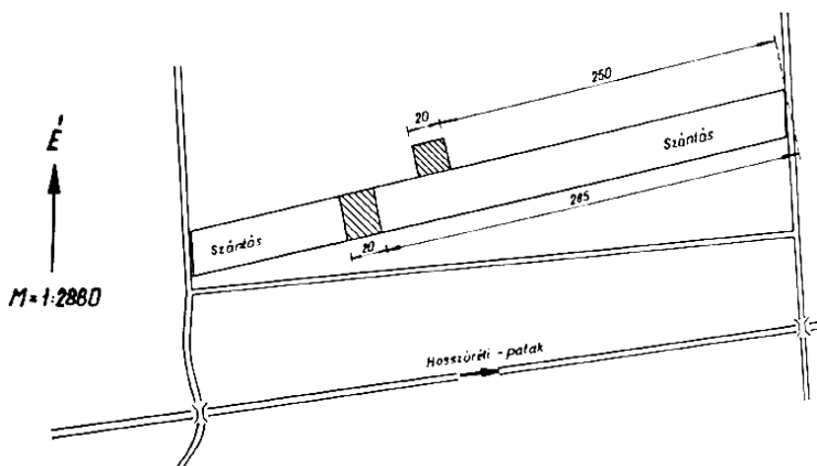

33. Kora bronzkori bögre és fazék (makói kultúra, budaörsi repülőtér)

34. Bronzkori urnasír rekonstrukciója

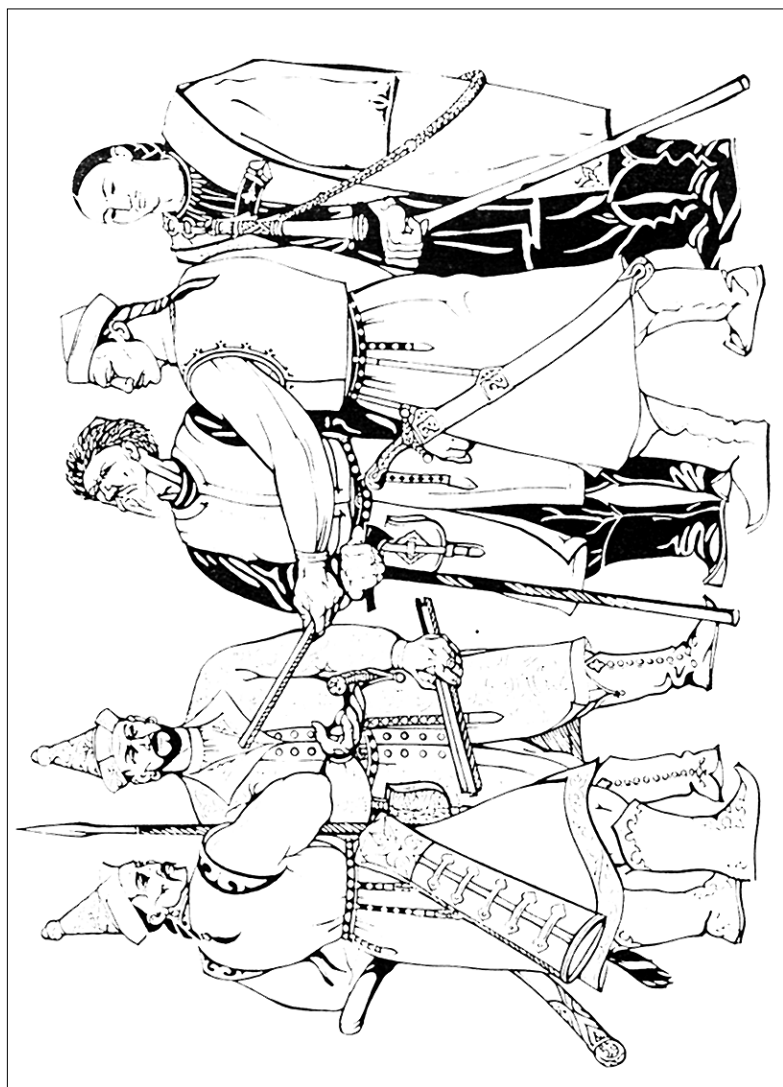
35. Kaba Melinda 1963–1965-ben végzett leletmentésének helyszínrajza
(Kamaraerdei római emlékek feltárása)

36. A Mithras-szentélyhez tartozó bikaölési jelenet
(Budaörs, Szőlőhegy u. 3.)

37. Római kori oltár a Mithras-szentélyből (3. század)

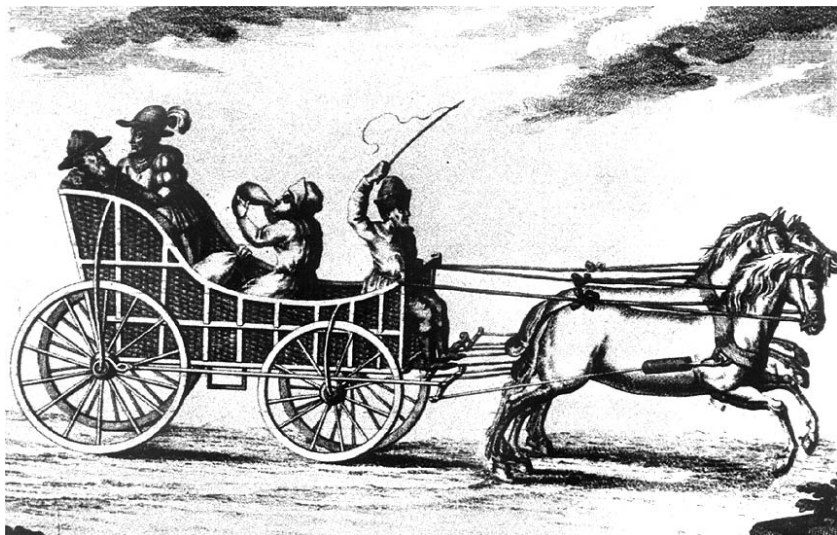
38. Honfoglalás kori férfi viseletek (László Gyula nyomán)

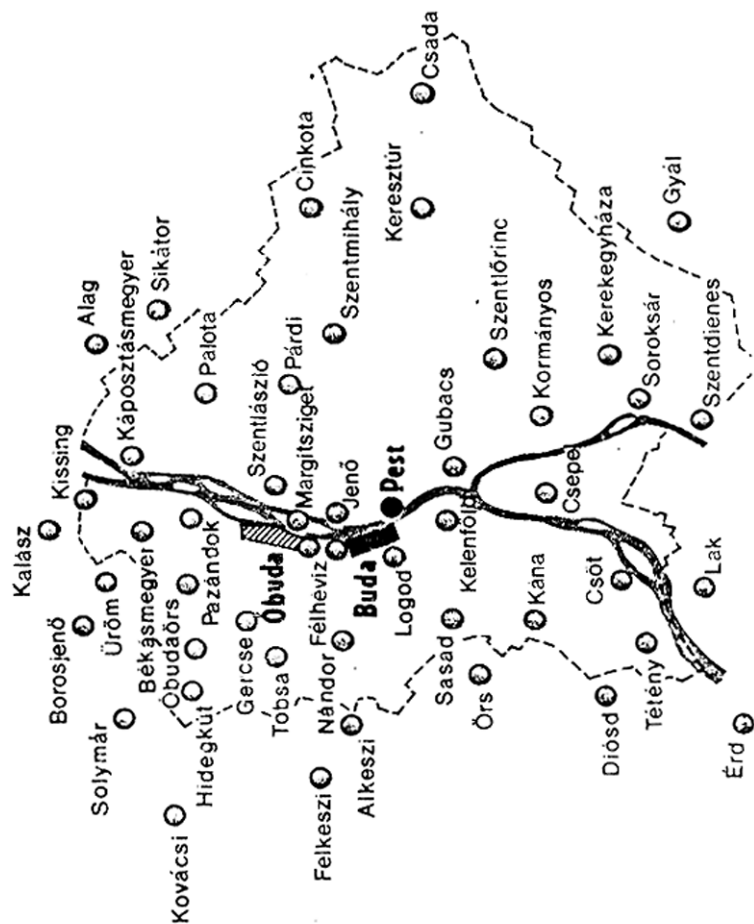
39. IV. Béla magyar király

40. Magyar paraszt és parasztasszony a 16. században

41. Kocsin utazó kereskedők szolgálkkal a középkorban

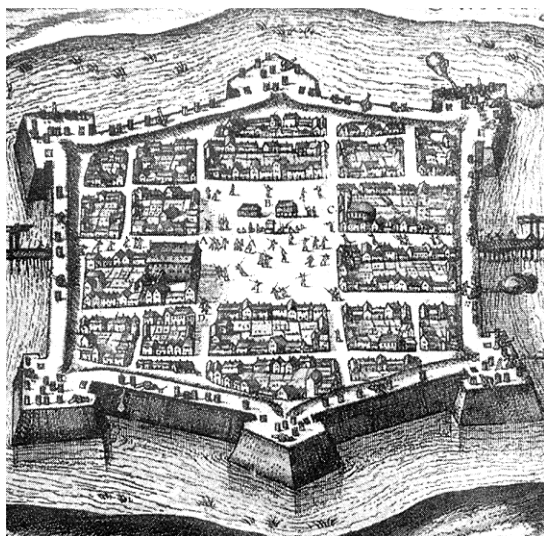
43. Középkori településhálózat Budapest mai területén (Kubinyi András nyomán)

44. Id. Zichy István arcképe

45. Esztergom 1595. évi ostroma

46. Érsekújvár látképe 1596-ban

BUDAÖRS MÚLTJA

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS A KEZDETEKTŐL 1719-IG

GRÓF BERCSÉNYI ZSUZSANNA
VÁROSI KÖNYVTÁR
2040 BUDAÖRS, KÁROLY KIRÁLY U. 20.

FÜGGELÉK

ÖRS FALURA VONATKOZÓ IRATOK

1236. augusztus 29., Esztergom

Róbert esztergomi érsek IV. Béla király kérésére a bélakúti egyháznak adja a Sasad-i Szt. András és az Ewrs-i Szent Márton kápolnát, Kelenföld dézsmájával együtt.

1243. augusztus 15. körül

IV. Béla király a bélakúti apátságnak adott birtokok között felsorolja az Ewrs-i Szt. Márton és a Sasad-i Szt. András egyház tizedét.

1265. szeptember 13., Perugia

IV. Kelemen pápa megerősíti IV. Béla király és Benedek esztergomi érsek rendelkezéseit, köztük azt, hogy Wrs Szt. Márton egyházának kegyúri és beiktatási joga a bélakúti apátságot illeti.

1265. szeptember 17., Perugia

Bertalan pápai káplán átírja IV. Kelemen pápa 1265. szeptember 12-i oklevelét, amelyben többek között Wrs Szt. Márton egyházának kegyúri jogában a bélakúti apátságot megerősíti.

1282.

Erzsébet királyné megerősíti, hogy a Telky-i Szent István monostor apátja, János Kechkekyvrs falu területén lévő Peslev-hegyen egy szőlőt, amely határos Izsép fiainak, Fabiannak és Demeternek, valamint Perk fia Jakabnak szőlőjével – a buda-alsóvárosi Sink fia Pálnak 3 és fél márkáért eladja. Az eladásnál jelen volt Lampert kurialista, Krachyn, Mogh és Lőrinc fia Péter jobbágyok.

1290., Buda

A felhévízi konvent előtt Vrsegh-i Gybed János fiai: György, Miklós, Mihály és János a Thusman-hegyen levő szőlőjük fele részét, mely határos Gerlakkal és Kelenfölddel, András buda-alsóvárosi polgárnak 20 márkáért eladják.

1295. június 15., Buda

Buda város hatósága előtt Benedek veszprémi püspök a S. Andreas és S. Jacobus, a budai tizedkésből pedig Kezu, Vrsy, Neek és Thaten 1295. évi valamennyi dézsmáját Prenner Kunch mesternek és Morthan Hermannak 140 márkáért bérbeadja. Az összeget három részletben tartozik fizetni: Márton, Mária tisztulása és György nap nyolcadán (november 18., február 9., május 1.).

1296. augusztus 1.

A veszprémi káptalan előtt egyfelől a veszprémi püspök, másfelől Pál Vrs-i, Myko Sasad-i, Miklós Cek-i és János Kezu-i plébánosok meg egyeznek, hogy a tizedet az esztergomi káptalannak fogják beszolgáltatni, s így a püspök a felsoroltakkal szembeni perében visszalép.

1298. május 9., Esztergom, Domus pro memoria

Benedek veszprémi püspök és a bélakúti apátság között a tizedszedés joga miatt Lodomér esztergomi érsek rendelkezésének megfelelően kijelölik az eskütársakat: P. Wrs-i pap, Pál és Gyán Echy-i polgárok, Kezeu Hench, Neweeg-i Tomás és Sámuel.

1319. november 25., Veszprém

István veszprémi püspök többek között Ferenc Sasag-i és Pál Vrs-i plébánosokat kiközösíti, minthogy az esztergomi érseknek vetették magukat alá, s a Vrs-i tizedkerület püspöki és káptalani tizedét lefoglalták.

1319. december 6.

Benche, a veszprémi püspökség procuratora átírja István veszprémi püspök 1319. november 25-i oklevelét a Sasag-i és Vrs-i plébánosok kiközösítéséről. Minthogy az említettek az esztergomi érseknek vetették magukat alá, aki támogatta a plébánosok elszakadási törekvéseit, a Szentszék elé terjeszti az ügyet.

1320. szeptember 29., Veszprém

István veszprémi püspök többek között Cheyk és Wrs plébánosait kiközösíti, mert magukat az esztergomi érseknek vetették alá és a tizedet sem szolgáltatták be.

1321. november 17., Avignon

XXII. János pápa utasítja a pécsi püspököt, folytasson le vizsgálatot, vajon a veszprémi püspök panasza Pál Wrs-i, Ferenc Sasag-i, János Cheyke-i és más plébánosok ellen helytálló-e.

1322. május 10., Pécs

László pécsi püspök Pál Wrs-i és Ferenc Sasag-i plébánosokat XXII. János pápa 1321. november 17. és 27-i parancsára megidézi, mert István veszprémi püspökkel szembeszegültek.

1325. március 14.

A budai káptalan I. Károly király február 17-én kelt parancsára a pécsváradi konvent és Neuuygh-i András fia Miklós közötti birtokperben elvégzi Neuuygh és Sasad határjárását. A határ keletről kezdődik út melletti kőnél, amely Neuuygh és Sasad között határjel, majd dél felől a Budáról jövő útig halad, s azon átkelve nagy távolságban dél felé három szöglethatárjelig megy, amelytől keletre van Sasad, délre Aronfewlde, nyugatra Neuuygh. Ezután az Arukhoz jut, s azon át nyugat felé fordulva jó távolságra egy földhatárjelig megy, amely délről a Kana-i egyházat, északról Neuuygh-től választja el, ezután ugyanarra haladva a Zek nevű tóhoz vagy mocsárhoz közel Neuuygh és Kána közti föld-

határjelig halad, majd bemegy a Zekbe, s az abban levő szeg kőhatárjelig, amelytől keletre van Neuylgh, délre Kana, nyugatra Kemeche, ezután észak fél az Azou nevű völgybe jut, amelynek keleti felerésze Neuylgh-hez, a nyugati fele Kemechehez tartozik. Ezután észak felé az Aruk-ba jut, s azon át a szőlők között a Wrs-ről jövő úthoz, s azon átkelve a Kesw-ről jövő útig megy, s azon is átmenve a Kemechehegye tövéhez ér, s emelett levő régi földhatárjelekhez, amelyektől délre Kemeche, keletre van Neuylgh, innen kelet felé fordul a Kezmezew mezőnél levő földhatárjelig jut, majd él felé a Kalachwelgy nevű völgyhöz, egy igen nagy földhatárjelhez jut, amelytől keletre van Sasad, nyugatra Neuylgh, majd felmegy Mehhegh-re s azon egy határjelül szolgáló kőhöz, majd erről lejön a Sasadra vezető úthoz a sasadi Szt. András apostol temploma előtt, amely útnak keleti fele Sasad, nyugati Neuylgh, s innen a határ visszatér a kezdő kőhatárjelhez.

1327. február 4., Visegrád

Miklós győri, Csanád egri és László pécsi püspökök bizonyítják, hogy többek között Wysegrad, Wrs, Cheyk, valamint a Nagyszigeten lévő egyházakat az esztergomi érsek jogtalanul foglalta el, s ezért a veszpéri püspök perbe hívta, az érsek azonban a fogott bírák összehívását halogatja.

1332–1337 Pápai tizedjegyzék

A tizedszedők feljegyezték a templommal bíró községnek vagy a templomok védőszentjének, valamint a plébánosoknak a nevét azzal, hogy ezek vallomása szerint mennyi volt a jövedelme, amely után a pápának tizedet kellett adniok.

Esztergomi főegyházmegye

S. Martini in insula magna (Szigetszentmárton) – András plébános jövedelme 5 márka;

Loren (Lórév) – Tódor plébános jövedelme 2 ½ márka;

- S. Nicolai in insula magna (Szigetszentmiklós) – Péter plébános jövedelme 5 márka;
 S. Michaelis in insula magna (Szigetszentmihály) – Antal plébános jövedelme 2 márka;
 Tucul eccl. b. Marie virg. (Tököl) – jövedelme 2 ½ márka;
 S. Andreas (Szentendre) – Pál plébános jövedelme 3 márka;
 Vrs (Örs) – Mihály plébános jövedelme 20 márka;
 Morosio (Nagymaros) – Henrik plébános jövedelme 15 márka;
 Vetisza (Verőce) – Máté plébános jövedelme 13 márka;
 Vac (Vác) – István plébános fizet 2 márkát.

Honti főesperesség

- S. Ladislai de Curló (Szob) – A pap jövedelme több mint 1 márka és 1 fertó;
 S. Laurentii de Michala (Mikola) – Miklós plébános fizetett 3 garast;
 Bersen (Börzsöny) – Péter plébános jövedelme 2 ½ márka;
 Villa cruciferorum (Kemence) – Pál plébános jövedelme 2 márka;
 Bernecha (Bernece) – Benedek plébános jövedelme 1 ½ márka.

Váci püspökség Szolnoki főesperesség

- Nova (Újfalu) – Pál plébános jövedelme 1 márka;
 Sac (Ság) – Bertalan plébános jövedelme 1 ½ márka;
 Zeux (Sződ) – Márton plébános jövedelme 2 márka;
 Botuna (Battyány) – János plébános jövedelme 1 ½ márka;
 Magna Toca (Káta) – P. plébános jövedelme 3 márka;
 Tuca (Duka) – Pál plébános jövedelme 2 márka;
 Chor (Püspökszilág) – János plébános jövedelme 4 márka;
 Wosian (Verseg) – András plébános jövedelme 4 márka.

Szigetfői főesperesség

- Woyssa (Varsány) – Pál plébános fizet 5 garast és 4 dénárt;
 Rady (Rada) – Miklós plébános fizet 5 garast és 4 dénárt;

Gunchev (Dömsöd) – Pál plébános fizet 16 garast és 4 dénárt;
Peret (Pereg) – János plébános fizet 7 garast.

Pesti főesperesség

Minor Otoy (Abony) – Pál plébános fizetett 10 garast;
Saglar (Cegléd) – M. plébános jövedelme 8 márka.

Veszprémi püspökség Budai főesperesség

Chic (Csik) – Miklós plébános fizet 5 garast;
Telky (Telki) – Péter plébános fizet 5 garast;
Erd (Érd) – Miklós plébános fizet 2 garast;
Horky (Horhi) – Pál plébános fizet 4 garast;
Berky – Berky (Berki) Miklós plébános fizet 4 garast;
Yeney (Jenő) – Jakab plébános fizet 3 garast;
Gerche (Gercse) – Pál plébános fizet 3 garast;
Kezin (Keszi) – János plébános fizet 16 garast;
Probor (Perbál) – István plébános fizet 16 garast;
Kaluz (Kalász) – a plébánosi állás üresedésben, Ferenc 1 márka
25 garast fizetett be;
Gyod (Diósd) – Domokos plébános fizet 4 garast;
Curbag (Torbágy) – János plébános fizet 4 garast;
Sambok (Zsámbék) – Tamás plébános fizet 3 garast.

1340. május 15., Avignon

XII. Benedek pápa meghagyja a császári prépostnak, hogy a veszprémi püspöknek Wrs, Sasag és Chek plébánosai elleni perében a fellebbezés kizárásával hozzon ítéletet.

1347. december 1., Buda

János gömöri főesperes, esztergomi helynök János veszprémi püspöknek Mihály Vrs-i és Benedek Sasad-i plébánosok elleni perét a király visszatérte utáni tizenötödik napra (május 28.) halasztja.

1349. június 2., Esztergom

János gömöri főesperes, vicarius, János veszprémi püspöknek Mihály Wrs-i és Benedek Sasad-i plébánosok elleni perét Márton nyolcadára (november 18.) halasztja.

1349. július 3.

Az esztergomi káptalan előtt János veszprémi püspök tiltakozik az ellen, hogy Mihály Wrs-i és Benedek Sasad-i plébánosok elleni perében a csalfa prókátorok mesterkedései következményeképpen oktalan halasztások történnek.

1350. május 6., Esztergom

Miklós esztergomi érsek János veszprémi püspöknek Mihály Wrs-i és Benedek Sasad-i plébánosok elleni perét János nap nyolcadára (július 1.) halasztja.

1352. április 18.

A budai káptalan Ádám Kezu-i és Lökös Alba-i, Mihály Wrs-i, Jakab Cheek-i, valamint a szentjakabfalvi és a sasadi plébános kérésére átírja a veszprémi káptalan 1296. augusztus 1-i oklevelét, amely szerint Kezu, Wrs, Cheek, Fejéregyház, Szentjakabfalva és Sasad tizede az esztergomi káptalant illeti meg, s a veszprémi püspök a nevezett plébánosok elleni pertől visszalép.

1354. május 13., Avignon

Ylkanoi Péter pápai káplán és ügyhallgató János veszprémi püspök panaszára a veszprémi, fehérvári és pozsonyi prépostot utasítja, hogy Mihály Wrs-i és Benedek Sasad-i plébánosokat a Szentszék elé idézzék.

1357. augusztus 11., Buda

Seyfryd pannonhalmi és Henrik Pylis-i apát felszólítja a fehérvári káptalant, hogy János veszprémi püspöknek Mihály Vrs-i és Benedek Sasad-i plébánosok elleni perében tanúkat idézzon meg és hallgasson ki.

1375. augusztus 24.

A fehérvári káptalan Seyfryd pannonhalmi és Henrik Pylis-i apát 1357. augusztus 11-én kelt felkérésére a veszprémi püspöknek Wrs és Sasad plébánosai elleni perében István Kezy-i, János Pechel-i, Pál Newegh-i Szt. Jakab egyház plébánosát és másokat, mint tanúkat augusztus 25-re, Tatára megidézte.

1390. szeptember 11., Várad

Zsigmond király Sasad és Vrs egyházát az esztergomi káptalannak adja.

1391. szeptember 14., Róma

IX. Bonifác pápa hozzájárul, hogy a gyér lakosságú Sasad és Vrs kegyűri jogát Zsigmond király az esztergomi érsekségtől elvéve az esztergomi káptalannak adja.

1395. április 29., Buda

Zsigmond király meghagyja az esztergomi káptalannak, hogy Wrs és Chyk népeitől ősi kiváltságai alapján ne merjen tizedet követelni.

1396. február 28., Esztergom

De Ponto Antal vicarius, sebenicói püspök az esztergomi káptalannak Weres János, Swcz Demeter, Pathkan Miklós, Cheyk-i Nikus és Buda-i Mészáros Demeter Wrs-i hospesek ellen a Vrs-i hegyen lévő szőlők dézsmájának megtagadása miatt indított perében, habár az alperesek Zsigmond király 1395. április 29-i oklevelét mutatták be, a dézsma további fizetését írja elő.

1397.

Az esztergomi káptalan ez évi Canonica visitatióban lévő Pest megyére vonatkozó adatok: Dunántúli falvak: Damas, Barathy, Saagh nevű föld, Sasad és Ewrs bortizede Zsigmond király rendelkezéséből az esztergomi káptalané, amelyből bizonyos részt kap a plébános. Szabályozott prépostságok: Sambok, Chewth. Apátságok: Thelky, Wyssegrad mellett Szt. Andreas.

1400. május 1., Róma

IX. Bonifác pápa megerősíti Zsigmond király ama rendelkezését, amely szerint Sasad és Wrs plébániáinak kegyuraságát az esztergomi káptalannak adta.

1420. január 13.

Buda város Jakab deák esztergomi várnagy birtokaiból 1985 forint értékű hitelezőjének, Capi Miklós fia András özvegye részére kihalás, így a vár piacán két házat, Örs faluban pedig Erd-i László és Bernhard Gáspár szőleje felé vezető út szomszédságában egy szőlőt.

1424. december 30., Róma

V. Márton pápa utasítja a bécsi és a pannonhalmi apátot, hogy erősítse meg Zsigmond király ama intézkedését, amely szerint Wrs, és Sasad plébániák területén a tizedet az esztergomi káptalannak kell fizetni.

1425. augusztus 20., Róma

V. Márton pápa IX. Bonifác pápa engedélyére hivatkozva megerősíti Zsigmond király ama rendelkezését, amely szerint Wrs és Sasad területéről a tized az esztergomi káptalant illeti.

1435. április 24., Buda

Miklós budaalsóvárosi plébános felszólítja Ágoston pesti plébánost, hogy a sasadi dézsmaper ügyében hallgasson ki tanúkat — többek kö-

zött — Thekelről István Lőrincet, Wrsről Lőrinc fia Györgyöt, Zenthe Imrét és Bethes Mátyást, Sambokról Balázst.

1453. április 26., Buda

Sáry János fia Mihály pápai közjegyző átírta Miklós budaalsóvárosi plébános április 24-én kelt, és a pesti plébánosnak szóló felszólítását bizonyítja, hogy a sasadi dézsmaper ügyében lefolytatott tanúkihallgatáson, amelyen a plébános helyett, aki beteg volt és magyarul nem tudott, Pál káplán jelent meg és a tanúk között Thekelről István Lőrinc, Wrsről Lőrinc fia Gáspár és Bethes Mátyás, Sambokról pedig Balázs vallott.

1435. április 27., Buda

Ferenc budavári és Ágoston pesti plébánosok a bázeli zsinat részére átírják V. Márton pápa 1424. december 30-i oklevelét Vrs és Sasad tizedjөvedelmének az esztergomi káptalan részére történt megerősítéséről.

1435. június 4.

A váci káptalan az esztergomi káptalan kérésére átírja V. Márton pápa 1425. augusztus 20-i oklevelét, amelyben IX. Bonifác pápa engedélyére hivatkozva hozzájárul, hogy Zsigmond király Wrs és Sasad határai közötti dézsmálási jogot az esztergomi káptalannak adta.

1527. december 5., Esztergom

I. Ferdinánd király Szapolyai János Zelyna várát Szlavóniában, továbbá az ő általa Kaly Jánosnak adott budai zsidóházakat, és a néhai Ádám diák (notarius maioris candcellariae suae) két örsi szőlejét Myhalewyth Péter, János és Andrásnak adja.

1592. Komáromi vár urbariuma

Ez a falu (Örs) közel fekszik Budakeszihez, valamikor ez is a budai uradalomnak tartozott szolgálattal, most azonban a komáromi uradalomnak tartozik 2 nappal: György napkor 16 ft, Mihálykor ugyanannyit és egy török szőnyeget kb. 10 vagy 12 ft.

CSIK FALURA VONATKOZÓ IRATOK

1436. június 16.

Buda város hatósága előtt Töttös Wyssegrad várnagya, ajtónálló mester, minthogy fia Miklós Veydner Hanus leányát, Katalint feleségül vette, 400 forint értékű nászajándékot ad, Hanus pedig házat, Cheek faluban két, Kereked szőlőhegyen pedig egy szőlőt.

1404. április 4.

Buda város előljárósága előtt Keszői (Kezew, Kezzew) Péter polgár adósságai fejében az örmény (Armenus) Mártonnak adja szüret idejéig Chek-i szőlőjét azzal a kötelezettséggel, hogy az ott termett borát s esetlegesen magát a szőlőt is csak neki adhatja el.

(Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez 1002–1437 című kötetében a középkori Csik faluhoz kapcsolhatóan 13 oklevelet közöl, ám ezek közül 11 közös Örs faluéval. Ezeket lásd ott!)

1528. február 1., Buda

I. Ferdinánd király a néhai Byró Orbán és Mihály kőházát, kik a múlt években feleségeikkel és gyermekeikkel együtt megölettek Cheek birtokban Pilis megyében ns. (Ziódy Kozár) Miklós volt Wyssegrad-i alvárnagynak adja.

HORHI FALURA VONATKOZÓ IRATOK

1300. október 13., Buda

István comes alországbíró, a király által kirendelt Tamás nyitrai és Borsy-i ispán, Bolug nemzetségbeli Oth fia, Herricus magister ülnökkel és más bárókkal, illetve nemesekkel egyetértésben, a János magister Kukullev-i és Lőrinc magister Ozd-i főesperes által képviselt erdélyi Szt. Mihály egyház káptalanának visszaítéli a Pest megyei Hurhy

birtokot, melyet néhai Rodolphus magister budavári (de castro Budensi) polgár 22 esztendőn át, egészen élete végéig bitorolt és jelenleg fia, Miklós tart kezében, miután ez háromszori felszólításra sem tudta oklevelekkel igazolni azt az állítását, hogy apja Hurhy harmadát csere, harmadát vétel, harmadát pedig (IV.) László király és felesége, Erzsébet királyné adományából jogosan birtokolta, a pervesztes Miklóst pedig örök hallgatással sújtja.

1300. október 17., Buda

István comes alországbíró a budai káptalannak: Küldje ki tanúbizonyosságát, kinek jelenlétében Chepan comes fia, János magister királyi ember, határjárás kíséretében, iktassa be az erdélyi káptalant a Rodolphus magister fia: Miklóstól visszaszerzett Hurhy nevű birtokába.

1300. október 19., Buda

A budai káptalan jelenti (III.) András királynak, hogy István comes alországbíró 1300. október 17-i kérésére Chepan comes fia, János magister tanúbizonyossága, János dékánkanonok jelenlétében beiktatta a (gyula)fehérvári káptalant Hurhy birtokába és annak határát is megjárta.

1300. november 7.

(III.) András király Szt. Mihály arkangyal erdélyi egyháza káptalanának Lőrinc magister Ozd-i és János magister Kukuleu-i főesperes útján előadott kérésére megerősítve átírja István alországbírónak 1300. október 13-án és a budai káptalannak 1300. október 19-én az erdélyi káptalan Hurhy nevű birtokával kapcsolatosan kiadott oklevelét. Az oklevél István magister (gyula)fehérvári (Alba Iule) főesperes, alkancellár keze által kelt.

1335. július 6.

I. Károly király jóváhagyja, hogy Wlweng budai polgár leányára, Polyan fia Péter feleségére hagyományozta Hwrhy, Tarnok és Scenersebet (Scenelsebeth, Zenthelsebeth) birtokát.

1421. augusztus 17.

A fehérvári káptalan előtt Gyulai István fia, Mihály — többek között — Horhy és Tarnok felerészét testvéri szeretetből átengedi nővérének, Dwschow-nak, Somi András fia Tamás feleségének.

1467. március 21.

Pest mellett – Mátyás király előtt – Pest megye közgyűlésén Inárci István, Serkei Lóránt fia György, fia János, fia Mihály nevében bejelenti, hogy Szapolyai Imre szepesi főispán és testvére István öt év előtt elfoglalták a panaszosok Dwnawycz várát Szepes vármegyében és tartozékait: Agárd birtokot Nógrád, Zentfalwa, Horhy, Tharnok brt. Pest m. és kőházat Budán Pilis megyében. Bozynkai Balázs a Szapolyaiak nevében elismeri, hogy a birtokok valóban a kezükön vannak, de erre vonatkozólag okleveles bizonyítékokkal rendelkeznek. Ezek bemutatására a király Szent György nyolcadát tűzi ki.

1507. február 4.

A budai káptalan jelenti Perényi Imre nádornak, hogy meghagyására Gyulai László kanonokot kiküldte, hogy Pernezi Iso István királyi emberrel együtt Hassaghi István özvegye Katalin, akkor Krassófi Orbonáz Györgyné javára Endrédi Somogyi Imre ellen Wal és Wereb birtokait Fejér megyében, Horhy Pilis és Tharnok bt. Pest megyében négy egyenlő részre felossza, s azok egyikébe a panaszoszt bevezesse, de Thersek Gergely váli bíró Somogyi nevében a felosztásnak és beiktatásnak kivont karddal ellentmondván, megidézette.

1513. március

A budai káptalan előtt ns. Runnya-i Soldos Pál Pelsőci Bebek János neje, Katalin (Somi Jósa leánya) és gyermekeik Imre és Ferenc nevében tiltakozik az ellen, hogy a király Almás várát Kolos, Gezthes birtokait Fejér megyében, Csákvár, Szentgyörgy birtokot, Vál birtokrészt, Búza vst., Olah Gorbó birtokot Doboka megyében, Horhy birtokot Pilis megyében, Tharnok birtokot Pest megyében, Som birtokot Somogy

megyében, végül Korothnaszentjános birtokot Valkó megyében Katalin testvérének, Somi Jósza Gáspárnak adja.

1513. április 20.

A budai káptalan előtt Somi Gáspár Fejér megyei főispán Regedei Pemflinger Márktól Szent Miklós napjáig kölcsönöz 1400 forintot, amit ha jelzett határidőre nem tudna visszafizetni, zálogul leköti neki Tárnok birtokot Pest és Horhy birtokrészt Pilis megyében.

1515. április 14., Buda

Szentgyörgyi és Bazini gr. országbíró előtt Pemflinger János özvegye, Orsolya (Galyncser Lénárt felesége) a Somi Józsa fia, Gáspártól zálogba bírt Horhi pilismegyei birtokot a benne lévő udvarházzal és Tharnok Pest megyei birtokot 1400 arany forintért elzálogosítja Perényi Imre nádornak, nejének Dorottyának, Ferenc és Péter fiainak.

1519.

Ákosházi Sárkány Ambrus Horhyban, Pest megyében levő udvarházát 3000 forintért eladja Batthány Benedeknek, feleségének Katalinnak és János, Orbán, Farkas és Mihály fiainak.

1528. február 14., Esztergom

I. Ferdinánd király megerősíti II. Lajos király oklevelét, amely szerint Salmaar várat és falut, amely Thurzó Elek királyi kincstartó a királynak átengedett, továbbá udvarházát Horhy, szintén Pilis megyében és Bánhida vs.-t, vámmal Komárom megyében a Nándorfehérvár elvesztése miatt hűtlennek nyilvánított Héderváry Ferenc többi birtokával együtt Bakyth Pálnak, feleségének Theodórának és leányának Margitnak, továbbá Manoylo, Komlyen, Demeter, Mihály nevű testvéreinek adja.

BIRTOKOSOK BUDAÖRSÖN A RÓMAI KORTÓL 1541-IG

Birtokosok a római korban

Marcus Antonius Victorinus – Sírfelirat. (3. század. első fele)

Marcus Aurelius Fronto – A budaörsi szőlőhegyen talált Mithras-szentély egyik építtetője. (3. század eleje)

Marcus Aurelius Frontinianus – A budaörsi szőlőhegyen talált Mithras szentély másik építtetője. (3. század eleje). [Nagy Tibor véleménye szerint a szentély két építtetője a LEG. II. AD albertfalvai táborában teljesített szolgálatot.]

Caius Iulius Maximianus – Sírfelirat. (3. század)

Birtokosok a középkori Örs faluban 1541-ig

Bélakúti cisztercita apátság – 1236. augusztus 29. után

Nána-Beszter nemzetség – 13. század

János, a telki Szt. István monostor apátja – 1282. előtt

Izsép fiai, Fábián és Demeter szőlőtulajdonosok – 1282

Perk fia Jakab – 1282

Sinka fia Pál budaalsóvárosi polgár – 1282

Örsi Gybed János fiai: György, Miklós, Mihály és János szőlőtulajdonosok – 1290

András budaalsóvárosi polgár – 1290. után

Prenner Kunch mester és Morthan Hermann tizedbérlők – 1295

Weres János, Swcz Demeter, Pathkan Miklós, Cheyk-i Nikus,

Buda-i Mészáros Demeter örsi hospesek – 1396. február 28.

Jakab diák esztergomi várnagy – 1420. január 13. előtt

Erd-i László szőlőtulajdonos – 1420. január 13.

Bernhardt Gáspár szőlőtulajdonos – 1420. január 13.

Cap-i Miklós fia, András özvegye – 1420. január 13. után

Lőrinc fia György, Zenthe Imre és Bethes Mátyás örsi lakosok, itt tanúk – 1435. április 26.

Chudor nevű praediális nemesek – 1464

Ádám diák (notarius maioris cancellariae) szőlőtulajdonos – 1526.
szeptember előtt

Myhalewyth Péter, János és András – 1527. december 15. után

Birtokosok a középkori Csik faluban 1541-ig

Veydner Hanus budai polgár – 1346. június 16. előtt

Becsei Töttös fia Miklós – 1346. június 16. után

Katalin, Veydner Hanus leánya, Töttös fia Miklós felesége – 1346.
június 16. után

Keszői Péter budai polgár – 1404. április 4.

örmény (Armenus) Márton – 1404. április 4.

Byró Orbán – 1526. szeptember előtt

Byró Mihály – 1526. szeptember előtt

Ziódy Kozár Miklós volt visegrádi alvárnagy – 1528. február 1. után

Birtokosok a középkori Horbi faluban 1541. előtt

Rudolf budai polgár – 1278-tól 1300-ig

Rudolf fia Miklós budai polgár – 1300

Gyulafehérvári Szent Mihály arkangyal egyház káptalana – 1300

Wlwing ispán budai polgár – 1335. előtt

Wlwing ispán budai polgár leánya, Polyan fia Péter felesége –
1335

Gyulai István fia Mihály – 1421

Somi András fia Tamás felesége Dwschow – 1421

Várdai István kalocsai érsek – 1466

Serkei Lóránt fia György, fia János, fia Mihály – 1467

Szapolyai Imre szepesi főispán és testvére István – 1467

Szécsi János – 1487

Hassaghi István özvegye Katalin (akkor Krassófüi Orbonáz
Györgyné) – 1507

Endrédi Somogy Imre – 1507

Pelsőci Bebek János neje – 1513

Somi Jósza Gáspár – 1513

Regedei Pemflinger Márk – 1513

Somi Józsa leánya Katalin, Pelsőci Bebek János neje és gyermekeik: Imre és Ferenc – 1513

Perényi Imre nádor, neje Dorottya és fiai: Ferenc és Péter – 1515

Pemflinger János özvegye Orsolya (ekkor Galyncer Lénárt felesége) – 1515

Vasdinnyei Vas Mátyás, Somi Dorottya férje – 1518

Héderváry István (Vas Mátyás veje) – 1518

Batthány Benedek, felesége Katalin és fiai János, Orbán, Farkas és Mihály – 1519

Ákosházy Sárkány Ambrus – 1519

Héderváry Ferenc nándorfehérvári várkapitány – 1521. előtt

Bakyth Pál és felesége Theodóra, leánya Margit, testvérei Manoyló, Péter, Komlyen, Demeter, Mihály – 1528

Batthány Benedek – 1528

Korcholás Péter budai polgár, városi tanácsos – 1541. előtt

Középkori falvak Budaörs környékén

Alkesz – Budakeszi, Felkesz – Budakeszi, Áronfölde – kihalt település, Eben – Törökbálint, Kána – kihalt település, Kemecse – kihalt település, Neveg – kihalt település, Sasad – kihalt település, Torbágy – Biatorbágy.

Azonosítható középkori helynevek Örsön

Kecskekő – Odvas-hegy, Peslő-hegy – örsi Nap-hegy, Szék – Keserűvíz

NÉVMUTATÓK

HELYNÉVMUTATÓ

Abda (hn.) 109

Abony 150

Acsa (Achya) 53

Agárd 157

Akaszto-hegy (Buda) 109

Alba Jule (Gyulafehérvár) 156

Alföld 108, 109

Alkesz (Budakeszi része) 161

Almás vára (Váralmás, Dezső) 118, 157

Alsó-Szállás 50

Amiens 87

Aquincum 22

Aruk 147, 148

Áronfölde (Aronfewlde) 147, 161

Ásván 119

Auchan (Budaörs) 67

Augsburg 71, 110

Avignon 150

Azon 148

Bajna (Bayna) 53

Bajót (Bayoth) 53

Bana 109

Bánhida 109, 158

Baráti (Barathy) 153

Bars (vármegye) 116, 125

Battyány 149

Berki (Berky) 53, 113, 150

Bernece 149

Bécs 39, 109, 110, 111, 122

Berchey 125

Békásmegyer 50, 52, 53

Bélakút (korábban Ökörd) 95, 145, 159

Bia 82, 109

Biatorbágy 26, 161

Bicske (Bychke) 53, 107, 109

Bobald 45, 55, 66, 67, 113

Bogdán (Bogdan) 51, 53

Bolgárfalu 59

Bőny 109

Börzsöny 149

Bösztör puszta 113

Budafok 34

Budai szandzsák 45, 59, 65, 67, 122

Budakeszi 21, 51, 72, 73, 81, 83, 84, 97,
123, 124, 125, 154, 161

Budaörsi szőlőhegy (Frank-hegy) 26, 27,
152

Budapesti út (Budaörs) 36

Búza 157

Cegléd 42, 150

Csákvár 157

Csepel (Chyepel) 53

Csik (falu) 37, 39, 40, 41, 45, 55, 56, 57,
58, 60, 61, 62, 63, 83, 84, 85, 93, 99,
102, 104, 106, 109, 111, 113, 125,
127, 148, 150, 151, 152, 159

Csiki-csárda (rég, Budaörs) 61

Csolnok (Chionok) 53

Csonka torony (Buda) 122

Csőt (alsó), Chwth (alsó) 53

Csőt (felső), Chwth (felső) 53, 62, 153
Csun (Csőt) 120

Damas 153

Dél-Németország 109
Diósd (Dyod, Gyoh, Gyodi) 34, 150
Dömsöd 150
Duka 149
Dunaszeg 119
Duna-Vecse 113
Dwnawycz vára 157

Eben (Törökbálint) 62, 161

Ecseg (Egeis) 50
Egyiptom 122
Eicsewd 125
Eszék 109
Esztergom 42, 57, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
95, 97, 141, 145
Esztergomi főegyházmegye 148
Ettevény 119
Etyek (Ettyek) 52, 53
Érd 9, 52, 53, 150
Érsekleéle 116
Érsekújvár 73, 74, 75, 97, 141

Farkashida 118

Fehérvár (Alba, Székesfehérvár) 34, 109,
119
Fejéregyház 151
Felkesz 57, 58, 161
Felsőszentpéter (Felsew Zentpether) 53
Fischa folyó 28
Frankhegy (Budaörs) 26, 27, 152

Galla 109

Gellért-hegy 19, 21, 34, 35, 109

Gercse 150
Gerlak 146
Gesztes (Gezthes) 157
Gorsium 22
Gyár u. (Budaörs) 55
Győr 71, 109, 118
Gyúró (Gywro) 53

Háros (Haros) 53

Hatvantulkos-hegy (Törökugrató) 56, 83
Hédervár 119
Hold u. (Budaörs) 59
Hont (vármegye) 116, 125
Honti főesperesség 149
Horhi (Hurhy) 23, 34, 37, 41, 45, 55, 62,
63, 64, 65, 84, 93, 99, 104, 113, 116,
118, 150, 155, 156, 157, 158
Horvátország 69
Hosszúréti-árok (Budaörs) 19, 23, 62
Huszonnégycrös-hegy 39, 55, 56, 59,
61, 81, 83

IKEA (Budaörs) 67

Isztambul 120

Jenő (Yenei) 150

Kalachna 125

Kalácsvölgy (Kalachwelgy) 148
Kalász 150
Kamaraerdő 20, 22, 26, 34, 36, 84, 91,
134
Karácsonyszállás 51
Kassa 117
Kálvária-domb (Budaörs) 19, 55
Kána (Kánya/ 62, 120, 147, 148
Káta 149

Károly király út (Budaörs) 34
 Kecskekőörs (Kechkekyvrs) 145
 Kecske-mét 42
 Kecske-hegy (Budaörs) 106
 Kecskekő (Odvas-hegy, Budaörs) 161
 Kelenföld 35, 95, 109, 145, 146
 Kemecse 40, 148, 161
 Kemecsehegye (Kemechehegye) 148
 Kemence 149
 Kendeő 125
 Kereked (szőlőhegy) 39, 155
 Keszi (Kezy, Budakeszi) 53, 146, 150, 151
 Kesztlőc (Ketzteöcz) 53
 Kezmezew mező 148
 Királyi út (Mészárosok útja) 36
 Kis-Czell (Óbuda) 124
 Kisoroszfalu (Kysorozflw) 53
 Kis-Pest (Buda) 109
 Kis-Várda 116, 117
 Kocs 109, 111
 Komárom 51, 72
 Komárom megye 116, 158
 Konstantinápoly 43, 121
 Korotnaszentjános (Korothonaszentjános)
 157
 Kőhegy (Budaörs) 27
 Köpcsény 109
 Kötő utca (Budaörs) 14, 25
 Küküllő (vármegye) 115

Lak 119
 Lágymányos 34
 Ligugé 89
 Lipcse 75
 Ló-hegy (Budaörs) 56, 127
 Loire folyó 89
 Lórév (Loren) 148

Madár-hegy (Budaörs) 109
 Magyaróvár 109
 Máré vára 120
 Marosszék 125
 Marót (Pilismarót) 57
 Martonvásár (Marthonwasara) 53
 Maria-Czell 124
 Mechanikai Művek lakótelepe 11, 14, 25
 Medve 119
 Meredek utca (Budaörs) 59
 Méh-hegy (Mehhegh) 148
 Mészáros utca 107, 108, 109
 Mészárosok útja 26, 35, 36, 39, 56, 107,
 111, 112
 Mikola 149
 Milánó 89
 Miskolc 57
 Mohács 45, 57
 Monostor (Monosthor) 53
 Morast Acker (Fekete mocsár) 81, 82

Nagyigmánd 109
 Nagymalonya 125
 Nagymaros (Morosió) 149
 Nagysziget (Csepel-sziget) 148
 Naphegy utca (Budaörs) 29
 Nádaskút (Buda) 109
 Nána 113
 Nándorfejérvár 71, 72, 119, 158
 Nárcisz u. (Budaörs) 26
 Nevegy (Neuygh) 147, 148
 Németújvár (Kiscen) 118
 Nógrád 116, 157
 Nürnberg 72, 110

OBI áruház (Budaörs) 26
 Óbuda 37, 51, 52, 53, 77, 79

Óbudaörs 27

Odvas-hegy (Budaörs) 14, 25

Ófalu (Budaörs) 21, 26

Olah Gorbó 157

Oltava 119

Oroszvár 109

Paks 109

Palatinusz-kert 115, 116

Pannonhalma (Győrszentmárton, Szent Márton-hegye) 87, 89

Pannónia 87, 101

Perbál 150

Pereg 150

Peslő-hegy (Örsi Nap-hegy) 145, 161

Pesti rév 108

Pesti főesperesség 150

Pest-Pilis-Solt vármegye 84

Pistály-rét 20

Pócsmegyer 51, 53

Poitiers 89

Pozsony 116, 121

Püspökszilágy (Chor) 149

Prága 71

Ráckeve 42

Rada 149

Rajka 109

Ráró 119

Regensburg 110

Rodostó 126

Római birodalom 87

Rózsa utca (Budaörs) 21, 26

Sasad (Sassad) 40, 95, 102, 109, 113,
145, 147, 148, 150, 151, 152, 153,
154, 161

Sas-hegy 35, 113

Savaria (Szombathely) 87

Ság (Saagh) 149, 153

Sáp (Sapph) 54

Solymár (Salmaar) 158

Som 117, 157

Sopiane (Pécs) 22

Sóska utca (Budaörs) 59

Sóskút 51, 52, 53, 113, 115

Steyr 71

Szabadság út (Budaörs) 14, 35, 36

Szabolcs (vármegye) 116

Százhalom (Zazhalom) 53

Szentendre 51, 52, 53, 149

Szenterzsébet (Scenersebeth) 63, 156

Szentfalva (Zentfalwa) 157

Szentgyörgy 116, 157

Szentmiklós 53

Szék (Zeek) 147, 148, 161

Székes 125, 126

Szigetfői főesperesség 149

Szigeth 119

Szigetszentmárton 148

Szigetszentmihály 149

Szigetszentmiklós 149

Sziszek 69, 70

Szlavónia 154

Szob 149

Szolnoki főesperesség 149

Sződ 149

Tabajd (Tabayd) 53

Tabán 35, 95

Tata 51, 52, 57, 152

Tárnok (Tharnok) 63, 156, 157, 158

Tárogató u. (Budaörs) 59

Telki (Telky) 145, 150, 153

Templom tér (Béketér, Budaörs) 126
 Tétény 34, 146
 Thusman-hegy 146
 Tisza 92
 Tokod 53
 Torda (Thorda) 53, 59
 Torbágy 150
 Tótfalu 51, 53
 Tours 89
 Tök 51, 53
 Tőke (Böge) 51
 Tököl (Theokeoly) 53, 149
 Törökbálint (Eben) 19, 120
 Törökugrató (Budaörs) 56, 66, 81, 82
 Tulipán utca (Budaörs) 14, 25, 26
 Tűzkő-hegy (Budaörs) 29, 7. és
 8. ábra

Újfalú 149

Ulm 110
 Uny (Wn) 53
 Út-hegy (Budaörs) 56

Vajka 116

Varsány 149

Vasútállomás (Budaörs) 2. ábra
 Vác 42, 57, 71, 79, 149
 Váci püspökség 149
 Vácrév (Waczrew) 53, 59
 Vál (Wall) 53, 157
 Várad 59
 Várhegy (Buda) 34
 Velence (Olaszország) 109, 110
 Verebélly 116
 Verőce 149
 Verseg 149
 Veszprémi püspökség 150
 Visegrád (Wyssegrad) 71, 148, 153, 155
 Víziváros (Buda) 108
 Víziváros (Esztergom) 76
 Vereb (Wereb) 53, 157
 Wittenberg 76
 WÜRTH (Budaörs) 55

Zelyna vár 154

Zich 123
 Zichy-kastély (Budaörs) 36
 Zimony 109
 Zsámbék (Sambeck) 27, 50, 51, 53, 123,
 125, 150, 153

*Az Örs, Budaörs településnevet annak gyakori előfordulása miatt nem szerepeltettem.
 (A szerző)*

SZEMÉLYNEVEK MUTATÓJA

Abu Hamid al Garnati al Andalusi mohamedán utazó 105

Althan Mihály, esztergomi várparancsnok 76

András buda-alsóvárosi polgár 146, 159

András, Szt. (Sasadi templom védőszentje) 95, 145, 148

András, szigetszentmártoni pap 148

András, versegi pap 149

Anjouk, magyar királyi család 116

Anonymus 28

Antal, szigetszentmihályi pap 149

Ádám diák, örsi szőlőtulajdonos 154, 160

Ádám, keszi pap 151

Ágoston, pesti pap 153, 154

Ákosházy Sárkány Ambrus nemes, birtokos Horhiban 63, 158, 161

Árpád fejedelem 27, 28

Bajraktár, Juszuf, török ziámet-birtokos 65

Bakács István, levéltáros 95, 155

Bakyth (Bakics) Pál nemes, birtokos

Horhiban 63, 119, 120, 158, 161

testvére, Bakyth Péter 119, 158, 161

testvére, Bakyth Demeter 119, 158, 161

testvére, Bakyth Komlyen 119, 158, 161

testvére, Bakyth Manoylo 119, 158, 161

testvére, Bakyth Mihály 119, 158, 161

Balázs, zsámbéki lakos 154

Balik Gergel, csiki jobbággy 60
testvére, Tomás 60

Balik Tomás, csiki jobbággy 60
fia, János 60

fia, György 60

fia, István 60

Batthány Benedek nemes, birtokos
Horhiban 63, 158, 161

fia, Farkas 158, 161

fia, János 158, 161

fia, Mihály 158, 161

fia, Orbán 158, 161

Battyáni Orbán nemes, költő 69

Báchy Benedek, budai tanácsnok 121

Báchy Ferenc deák 121

Báthory Kristóf, erdélyi fejedelem 126

Benche, veszprémi püspökség procuratora 147

Benedek, bemecei pap 149

Benedek, esztergomi érsek 145

Benedek (XII.) pápa 150

Benedek, sasadi pap 150, 151, 152

Benedek, veszprémi püspök 146

Benei Ferenc, örsi szőlőtulajdonos 48

Beneta püspök 34

Bercsényi Imre, a Bercsényi család őse 125

Bercsényi Imre, Bercsényi László fia 125

Bercsényi (II.) Miklós hadvezér 126

Bercsényi Szuszsanna gróf, Budaörs földesúrnője 84, 124, 125, 126

Bernhard Gáspár, örsi szőlősgazda 153, 159

Bertalan, pápai káplán 145

Bertalan, sági pap 149

Beszter, I. Nána fia 115
 Beszter fia Domokos, Küküllő várme-
 gyei szolgabíró 115
 Besztrik püspök 34
 Bethes Mátyás, örsi lakos 154, 159
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 125
 Béla (IV.), magyar király 36, 89, 95, 137,
 145
 Bíró (Byró) Mihály, csiki nemes 57, 58,
 155, 160
 Bíró (Byró) Orbán, csiki nemes 57, 58,
 155, 160
 Bolug nemzetségbeli Oth fia, Henricus
 magister 155
 Bonfini, humanista, történetíró 37
 Bonifác (IX.) pápa 152, 153, 154
 Bornemissza Gergely, budai tanácsnok
 121
 Bornemissza Tamás, budai tanácsnok 121
 Bozynkai Balázs, Szapolyaiak familiárisa
 157
 Buda-i Mészáros Demeter, örsi hospes
 152, 159
 Budli püspök 34

Caius Iulius Maximiánus, római polgár
 159
 Capi Miklós fia András, özvegye örsi
 szőlőtulajdonos 153, 159
 Cassius Dio Cocceianus (Kassziosz Dián
 Kokkeianosz), görög történetíró 101
 Chepán comes fia János, magister, kirá-
 lyi ember 156
 Cheyk-i (Csiki) Nikus, örsi hospes 152,
 159
 Chudar-család, egyházi nemesek 96,
 115, 159

Cogonaro, Claudius mérnök 71
 Csanád, egri püspök 148
 Csanád, esztergomi érsek
 Csemődi András, örsi jobbágy 48
 Csík István, csiki jobbágy 60
 Csiki, családnév (Óbuda) 79
 Csom, I. Nána fia 115
 Csontos Márton, örsi jobbágy 48
 testvére György 48

Darabos István, csiki jobbágy 60
 Darabos Petre, csiki jobbágy 60
 fia Balázs 60
 De Ponto Antal vicarius, sebenicói püs-
 pök 152
 Dinódi Ferenc, örsi jobbágy 48
 Dinódi Matias, örsi jobbágy 48
 fia Gáspár 48
 Dintzl Keresztély, budaörsi telepes 125
 Domitianus, római császár 101
 Domokos, diódsi pap 150
 Domokos családnév, Óbuda 79
 Dorottya, Perényi Imre nádor neje 158,
 161
 Drailing Tamás, budai tanácsnok 121
 Dwskow, Gyulai István fia Mihály nővé-
 re 157, 160

Endre (I.), magyar király 34
 Endre (II.), magyar király 102
 Endre (III.), magyar király 63, 156
 Endrédi Somogy Imre birtokos Horhiban
 157, 160
 Erd-i László, örsi szőlőtulajdonos 153,
 159
 Erzsébet királyné, IV. (Kun) László ma-
 gyar király neje 145, 156

Farkas Mihály, örsi jobbágy 48
 Ferdinánd (I.), osztrák uralkodó 42, 51,
 57, 58, 119, 120, 154, 155, 158
 Ferenc, budavári pap 154
 Ferenc, volt kalászi pap 150
 Ferenc, sasadi pap 146
 Fitzó, örsi egyházi nemes 115
 Forgács Gellérd, örsi jobbágy 48
 Fráter György, államférfi, bíboros 120
 Freu Simon, budaörsi telepes 125
 Frigyes (III.), osztrák császár 117

Gál Éva történész 85
 Gárdonyi Albert, levéltáros, történész 73
 Gellért, Szt., püspök 31, 34, 35
 Gerevich Tibor, régész 91
 Géza nagyfejedelem 89, 90, 113
 Géza (II.), magyar király 113, 118
 Gyber, egyházi nemes Örsön 115
 Gybed János, örsi szőlőtulajdonos 146,
 159
 fia, György 146, 159
 fia, Miklós 146, 159
 fia, Mihály 146, 159
 fia, János 146, 159
 Gonda Anbrus, örsi jobbágy 48
 fia, János 48
 fia, Máté 48
 Gonda István, örsi jobbágy 48
 fia, Gergel 48
 Gordiniánus (III.), római császár 23
 Gutkeled-nemzetiség 116
 Gyalui Torda Zsigmond tanár, tisztviselő
 76
 Gyán, echy-i polgár 146
 Gyöngyösi Gergely pálos szerzetes,
 rendfőnök, író 43

Gyulai István nemes, birtokos Horhiban
 63, 157
 Gyulai István fia Mihály, nemes, birtokos
 Horhiban 157, 160
 Gyulai László, kanonok 157
 Gyürky Katalin régész 63

Halil bég 65
 Haranglábi család 115
 Harber Mátyás, budai bíró 109
 Hasszán, boszniai pasa 69, 70
 Hasszán, tímár-birtokos Horhiban 66
 Háti Orbán, örsi jobbágy 48
 fia, Tamás 48
 Hauser József pedagógus, helytörténész
 82, 113, 115
 Hedrik, Héderváry-család őse 118
 Heltai (Gáspár) nyomdász, író 37
 Henrik, nagymarosi pap 149
 Henrik, pilisi apát 152
 Herszek, Ahmed tímár-birtokos, Bobal-
 don 67
 Héderváry Ferenc, nándorfehérvári kapi-
 tány, birtokos Horhiban 118, 119,
 120, 158, 161
 Héderváry István, birtokos Horhiban 63,
 161
 Héderváry Oswald, főúr 118
 Hydegh Orbán, felkeszi nemes 58
 Hizir bin Ali, budai pasa 50
 Homonnai Drugeth Klára, Zichy Péter
 első felesége 124, 126
 Homonnai Drugeth Krisztina, Bercsényi
 (II.) Miklós első felesége 126

Ibrahim, török császár 60, 61
 Ibrahim, török nagyvezír 57

Imreffy Márta, Somi Józsa felesége 118
 Inárcsi István, nemes 157
 Irásné Melis Katalin régész 29
 István comes, alországbíró 155, 156
 István, keszi pap 152
 István, gyulafehérvári főesperes, magister, alkancellár 156
 István (I., Szt.), magyar király 31, 36, 87, 89, 90, 91, 99, 105, 113, 145
 István (V.), magyar király 116
 István, perbáli pap 150
 István Lőrinc, tőköli lakos 154
 István, váci pap 149
 István, veszprémi püspök 146, 147
 Izsép, örsi szőlőtulajdonos 145, 159
 fia, Fabian 145, 159
 fia, Demeter 145, 159

Jager, Henricus térképész 62
 Jakab, csiki pap 61, 151
 Jakab, budai polgár 39
 Jakab deák, esztergomi várnagy 153, 159
 Jakab, jenői pap 150
 János, battányi pap 149
 János, csiki pap 147
 János, dékánkanonok 156
 János, gömöri főesperes 150, 151
 János, horhi pap 66
 János, keszi pap 146, 150
 János magister, küüllői főesperes 155, 156
 János (XXII.), pápa 147
 János, peregi pap 150
 János, péceli pap 152
 János, püspökszilágyi pap 149
 János, a telki Szt. István monostor apátja 145, 159

János, torbágyi pap 150
 János, veszprémi püspök 151, 152
 Joanz, I. Nána fia 115
 József (I.), osztrák uralkodó 123

Kaba Melinda régész 20, 134
 Kalajkiloz Ali, budai pasa 122
 Kaly János nemes 154
 Kanya Gergely, felkeszi nemes 58
 Karagöz, Berber tímár-birtokos Horhiban 66
 Karácsonyi Sándor, történész 113
 Karos Imre, örsi jobbágy 48
 fia, István 48
 fia, Petre 48
 Kartal-Kurszán nemzetség 28
 Katalin, Batthány Benedek neje 158, 161
 Katalin, Hassaghi István özvegye,
 Krassófi Orbonáz György neje 157, 160
 Katalin, Pelsőci Bebek János neje 157
 Katalin, Somi Józsa Gáspár neje
 Kálmán, magyar király 93
 Károly (I.), magyar király 35, 147, 156
 Káldy-Nagy Gyula történész 48
 Kelemen (IV.), pápa 145
 Kerepes Anbrus, örsi jobbágy 48
 Kerepes Pál, örsi jobbágy 48
 Kerepes Tomás, örsi jobbágy 48
 Kessler Ádám, budaörsi telepes 125
 Kezeu (Keszi) HENCH, keszi polgár 146
 Keszői Péter, budai polgár, csiki szőlőtulajdonos 57, 155, 160
 Kinizsi Pál, hadvezér 117, 118
 Kis Alberd, örsi szőlőtulajdonos 49
 Kis András, örsi jobbágy 48
 Kis Borbás, örsi jobbágy 48

Kis Kerepes Pál, örsi jobbágy 48
 Kis Matias, örsi jobbágy 48
 Kis Pál, örsi jobbágy 48
 fia, Márton 48
 fia, István 48
 Koppány, lázadó pogány vezér 89
 Korcholás Péter, budai tanácsnok 62,
 120, 121, 161
 Körös György, örsi jobbágy 48
 Krachyn, örsi jobbágy 145
 Krisztán János, örsi jobbágy 48
 fia, István 48
 fia, Petre 48
 Kuka, I. Nána fia 115
 Kuncz ispán, budai polgár 104
 Kunclin, budai polgár 39
 Kurszán kende 28
 Kutassy János esztergomi érsek 76

Lacki Antal, örsi jobbágy 48
 Ladamér, esztergomi érsek 146
 Lajos (I.), magyar király 42
 Lajos (II.), magyar király 45, 57, 98, 119,
 125, 158
 Lampert kurialista 145
 Latizko, I. Nána fia 115
 Latos János, csiki jobbágy 60
 fia, György 60
 László, a Bercsényi-család őse 125
 László (IV. Kun) magyar király 63, 156
 László (I., Szt.), magyar király 92
 László, pécsi püspök 147, 148
 László Gyula régész 136
 Levente, Árpád fejedelem fia 27
 Lotharingiai Károly, osztrák főúr, hadve-
 zér 81
 Lökös, albai pap 151

Lőrinc fia Gáspár, örsi jobbágy 154
 Lőrinc fia Péter, örsi jobbágy 145
 Lőrinc magister, ózdi főesperes
 155, 156

Marcus Antonius Victorinus, római pol-
 gár 159
 Marcus Aurelius Frontinianus, római pol-
 gár 159
 Marcus Aurelius Fronto, római polgár
 159
 Margit, Bakyth Pál leánya 158
 Mária Terézia osztrák császárnő 109
 Márton (Armenus, örmény) budai polgár
 57, 155, 160
 Márton (V.), pápa 153, 154
 Márton (Szt.), toursi püspök 87, 89, 90,
 92, 93, 145
 Márton, sződi pap 149
 Máté, verőcei pap 149
 Mátyás, magyar király 43, 109, 117,
 157
 Mátyás, osztrák császár 71
 Melith Mária, II. Zichy István neje 123
 Mendegél Benedek, csiki jobbágy 60
 Mester Edit régész 127
 Mészáros István nemes, a Zichy-család
 képviselője 83
 Michaledzsali Ahmed, budai pasa 76
 Myhalewyth András, I. Ferdinánd párti
 nemes 154, 160
 Myhalewyth János, I. Ferdinánd párti
 nemes 154, 160
 Myhalewyth Péter, I. Ferdinánd párti ne-
 mes 154, 160
 Mihály, Csom fia (Nána-Beszter nemzet-
 ség) 115

Mihály fia Aladár, a Várday-család első ismert tagja 116
 Mihály, örsi pap 97, 149, 150, 151, 152
 Miklós, Becsei Töttös fia, csiki szőlőbirtokos 39, 155, 160
 Miklós, berki pap 150
 Miklós, buda-alsóvárosi pap 153, 154
 Miklós, budai polgár, birtokos Horhiban 63, 156
 Miklós, csiki pap 61, 151
 Miklós, esztergomi érsek 151
 Miklós, érdi pap 150
 Miklós, győri püspök 148
 Miklós, mikolai pap 149
 Miklós, radai pap 149
 Miklós (Ziódi Kozár), volt visegrádi alvárnagy 57, 58, 155, 160
 Myko, sasadi pap 61, 146
 Mykolai Gergely nemes 58
 Miksa, osztrák főherceg 76
 Mogh, örsi jobbággy 145
 Molnár Mihály, budaörsi lakos 127
 Morthan Herman, budai polgár 146, 159
 Móré Mihály, nándorfejevári parancsnok 119
 Murád (III.), török szultán 70, 122
 Muray, egyházi nemes (Örs) 115
 Musztafa, budai pasa 122

Nagy Antal, örsi jobbággy 48
 fia, András 48
 Nagy Balázs, örsi jobbággy 48
 fia, Gál 48
 Nagy Ferenc, örsi jobbággy 48
 fia, János 48
 Nagy Jakab, csiki jobbággy 60

Nagy Petre, csiki jobbággy 60
 fia, Lőrinc 60
 Nagy Tibor régész 159
 Nána (I.), a nemzetség első ismert tagja 115
 Nána (II.), procurator, I. Nána fia 115
 Nána (III.), domonkos rendi szerzetes 115
 Nána-Beszter nemzetség 113, 159
 Neuygh-i (Nevegyi) András fia Miklós, nemes 147
 Neweeg-i (Nevegyi) Sámuel, nemes 146
 Neweeg-i (Nevegyi) Tamás, nemes 146
 Nikos Éliás, örsi jobbággy 48
 fia, Bertalan 48
 fia, János 48

Ohaj Máté, örsi jobbággy 48
 fia, Simon 48
 fia, Petre 48
 Oláh Balázs, nándorfejevári hadnagy 119
 Oláh Miklós, esztergomi érsek 115
 Orbán (IV.), pápa 98
 Orsolya, Pemflinger János özvegye, Galyncer Lénárt felesége 158, 161
 Ödön Tomás, örsi jobbággy 48
 Örsy Péter, naszádos kapitány 76

Palczan Péter, budai városhíró 121
 Pathkan Miklós, örsi hospes 152, 159
 Pál, abonyi pap 150
 Pál, dömsödi pap 150
 Pál, dukai pap 149
 Pál, echy polgár 146
 Pál, gercsei pap 150
 Pál, horhi pap 66, 150

Pál, kemencei pap 149
 Pál Mihál, csiki jobbágy 60
 Pál, nevegyi pap 152
 Pál, örsi pap 61, 96, 97, 146
 Pál, pesti káplán 154
 Pál, szentendrei pap 149
 Pál, újfalusi pap 149
 Pál, varsányi pap 149
 Pálfi Petre, örsi szőlőbirtokos 48
 Pálffy Miklós, esztergomi várkapitány 71,
 72, 73, 76, 97
 Pásztor Mihál, örsi jobbágy 48
 Pelsőci Bebek János, birtokos Horhiban
 63, 157, 160, 161
 fia, Ferenc 157, 161
 fia, Imre 157, 161
 Perényi Imre nádor, birtokos Horhiban
 157, 158, 161
 fia, Ferenc 158, 161
 fia, Péter 158, 161
 Perk fia Jakab, örsi szőlőtulajdonos 145,
 159
 Pernezi Iso István, királyi ember 157
 Pethő Gergely történész 117
 Péter, börzsönyi pap 149
 Péter, szigetszentmiklósi pap 149
 Péter, telki pap 150
 Philippus Arabs, római császár 23
 Pir Mehmed és Musztafa 50
 Pius (II.), pápa 96, 115
 Polbár Pál, csiki jobbágy 60
 fia, Simon 60
 Polyan fia Péter felesége, Ulving budai
 polgár leánya 156, 160
 Prágay, örsi egyházi nemes 115
 Prenner Kunch, budai polgár 146, 159
 Probus, római császár 102

Rác Miklós, csiki jobbágy 60
 Rác Petre, csiki jobbágy 60
 Rákóczi Ferenc (II.), magyar fejedelem 126
 Rápolc, I. Nána fia 115
 Rásztah Ibn, arab író 102
 Regedei Pemflinger Márk, budai polgár
 158, 161
 Róbert, esztergomi érsek 89, 95, 145
 Rosenberger, tatai várkapitány 52
 Rudolf, budai polgár, birtokos Horhiban
 63, 156, 160
 Rudolf, osztrák császár 71, 75
 Runnyi Söldös Pál, nemes 157
 Rusztem, budai pasa 50

Sabán csausz, birtokos Horhiban 65
 Sas Petre, csiki jobbágy 60
 fia, Dimitre 60
 testvére, Mihál 60
 Sáy János fia Mihály, pápai közjegyző
 154
 Schreiber Rózsa régész 63
 Schuszleder Mátyás, esztergomi hídmes-
 ter 76
 Segesdi Máté, felkeszi nemes 58
 Seyfryd, pannonhalmi apát 152
 Senn Sebestyén, budaörsi telepes 125
 Serkei Lóránt, nemes 157, 160
 fia, György 157, 160
 fia, János 157, 160
 fia, Mihály birtokosok Horhiban 157,
 160
 Sulpicus Severus, római író 87
 Sicu, személynév 55
 Simon György 60
 fia, Balázs 60
 fia, Márton 60

Singer András budaörsi telepés 125
 Sink fia Pál, buda-alsóvárosi polgár 39, 145, 159
 Sinzendorf, Joachim osztrák követ 122
 Somi András, nemes 160
 Somi Józsa fia Gáspár, nemes, birtokos Horhiban 118, 158, 160
 Somi János, nemes 117
 Somi Józsa, hadvezér 117, 118
 Somi Mihály, nemes 117
 Strabon, görög történetíró, geográfus 101
 Swcz Demeter, örsi hospes 152, 159
 Szabó Ferenc, tiszttartó 83
 Szabó István, történész 9
 Szalai Gergel, örsi jobbággy 48
 Szalai Tomás, örsi jobbággy 48
 fia, János 48
 Szapolyai Imre, szepesi főispán 157, 160
 Szapolyai István nádor 118, 157, 160
 Szapolyai János, magyar király szentgyörgyi és bazini gróf, országbíró 119, 120, 154, 158
 Székesi Bercsényi, családnév 125
 Szécsi János nemes, birtokos Horhi-ban 160,
 Szinán Bajraktár csausz, örsi birtokos 49
 Szinán pasa, nagyvezér 69, 70
 Szolimán pasa, török hadvezér 82
 Szolimán, török szultán (1526-ban) 45, 57
 Szulejmán, török szultán (1596-ban) 119

Takáts Sándor történész 122
 Tamás, nyitrai és barsi ispán 155
 Tamás, zsámbéki pap 150

Tar Miklós, csiki jobbággy 60
 fia, Tomás 60
 Telek Balázs, csiki jobbággy 60
 Theodóra, Bakyth Pál neje 158, 161
 Thersek Gergely, váli bíró 157
 Thurzó Elek, királyi kincstartó 158
 Tód Ferenc, csiki jobbággy 60
 fia, Petre 60
 Tód György, örsi jobbággy 48
 fia, Anbrus 48
 fia, Benedek 48
 fia, Lukács 48
 Tód János, örsi jobbággy 48
 Tódor, lórévi pap 148
 Tomori Pál, hadvezér 119
 Török Bálint, főúr 50, 120
 Töttös (Becsei), visegrádi várnagy, csiki birtokos 39, 57, 155
 Traianus Decius, római császár 23

Újlaki Lőrincz, főnemes 118
 Ulászló (II.), magyar király 98, 118
 Ulwing (Wlweng), budai polgár, patri-
 cius 63, 156, 160
 Ursi, ótörök személynév 27

Üvejsz (Kara Ovejsz), budai pasa 50, 121, 122

Varga Balázs, örsi jobbággy 48
 Vas András, örsi jobbággy 48
 fia, Benedek 48
 fia, Éliás 48
 Vas Gergel, örsi jobbággy 48
 Vas György, örsi jobbággy 48
 Vas Lőrinc, örsi jobbággy 48
 fia, Márton 48

Vasdinnyei Vas Mátyás, birtokos
 Horhiban 161
 Várady Istvánné 120
 Várady Mihály, nemes 120
 Várdai István kalocsai érsek, birtokos
 Horhiban 63, 116, 117, 160
 Várdai Pelbárt, Várdai István apja 116
 Vásonkeői, családnév 123
 Veli, tímár birtokos Horhiban 67
 Verancsics Antal, egri érsek 42
 Veres Pál, örsi jobbbágy 48
 fia, Anbrus 48
 Vékony Gábor régész 11
 Vitéz János, esztergomi érsek 117
 Vladar (Aladár) 37
 Volfer, a Héderváry család őse 118
 Wagner Károly, teológiai doktor, jezsuita
 szerzetes 117
 Weres János, örsi hospes 152, 159
 Werner, budai polgár, patricius 39, 41
 Weydner Hanus, budai polgár, patricius
 39, 155, 160
 leánya, Katalin 155, 160

Ylkanói Péter, pápai káplán 151

Zeiler, Martinus német író 75
 Zenegg, Georg Christoh, budai kamarai
 igazgató 84, 126
 Zenthe Imre, örsi jobbbágy 154, 159
 Zichy Ferenc, püspök 124
 Zichy Pál, a Zichy-család első ismert tag-
 ja 123
 Zichy István (I.), főnemes 83, 85, 123,
 143
 Zichy István (II.), főnemes 83
 Zichy Péter, főnemes 83, 84, 123, 124,
 126
 fia, László 124, 126
 fia, Miklós 124
 leánya, Sára 124
 Zimmermann W. P., rézmetsző 77
 Zolnay László, régész 91
 Zomory János, felkeszi nemes 58
 Zsigmond magyar király 40, 57, 117,
 152, 153, 154

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alföldi Gábor: Aquincum. Adalék a Kr. u. 268. év történetéhez. Budapest régiségei, 13.
- Alföldi Gábor: Municipiális középirtokok Aquincum környékén. Antik tanulmányok 6. Bp., 1959.
- Árpád-kori legendák és intelmek. Bp., 1987.
- Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez 1002–1437. Bp., 1982.
- Barlay Ö. Szabolcs: Romon virág. Bp., 1986.
- Bartha Antal: A IX–X. századi magyar társadaom. Bp., 1968.
- Barta Gábor: A Sztambulba vezető út (1526–1528). Bp., 1983.
- Bárdossy László: Magyar politika a mohácsi vész után. Bp., 1993.
- Bártfai-Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp., 1938.
- Bogdán István: Régi magyar mértékek. Bp., 1987.
- Bónis György: A sasadi tizedper közjegyzői a XV. sz. derekán. Levéltári közlemények 42. Bp., 1971.
- Borovszky Samu: Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye I-II. kötet. Bp., 1990.
- Budapest története I-V. kötet. Bp., 1975–1980.
- Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978.
- Dedek Crescens Lajos: Szent Gellért vértanú, első csanádi püspök élete. Bp., 1990.
- Ember Győző: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. sz. közepén. Bp., 1988.
- Erdélyi István: Pannoniai húsvét. Bp., 1987.
- Erdélyi okmánytár I. kötet, 1023–1300. Bp., 1997.
- 1592-es urbáriális összeírás. OL Lt. Zichy lt. Fasc. 142. Nr. 64. 469.
- Fehér Géza: Magyarország területe a X. sz. közepén. Századok, 1992.
- Filipszky István–Kiss István Géza: Budaörs – Wudersch. Helytörténeti kislexikon, Budaörs, 1997.
- Filipszky István: A budaörsi római katolikus templom története a kezdetektől napjainkig. Budaörs, 1998.
- Filipszky István: Kamaraerdő története a kezdetektől a századfordulóig. Budaörs, 1998.
- Foerk Ernő: Árpád-kori templomaink típusai. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Bp., 1926.
- Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. Bp., 1986.
- Gál Éva: Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766. Bp., 1988.

- Gárdonyi Albert: Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt. Tanulmányok Budapest múltjából. Bp., 1936.
- Gárdonyi Albert: A budai városi tanács áruháza 1541-ben. Tanulmányok Budapest múltjából, 7. kötet, Bp., 1939.
- Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938.
- Granasztói György: A középkori magyar város. Bp., 1980.
- Guzsik Tamás: A középkori templomok keletkezése. Élet és Tudomány, 1981. április 24.
- Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Bp., 1983.
- Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. kötet. Bp., 1998.
- Győrffy György: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. Történeti Szemle. 1972. 3-4. sz.
- Győrffy György: István király és műve. Bp., 1983.
- Győrffy György: A kabar kérdés. Forrás, 1983.
- Hampel József: Az eraviscus nép és emlékei. Budapest Régiségei, IV. kötet.
- Haueser József: Budaörsi krónika, Bp., 1985, Zrínyi
- Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpádkorban. Bp., 1970.
- Henney Vilmos: Magyar postálkodás. Bp, é.n.
- Hogyan éltek elődeink? Bp., 1980.
- Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. Bp., 1912, Turul.
- Hóman Bálint: Szent István. Bp., 1998.
- Hóman-Szekfű: Magyar történet I-V. kötet. Bp., 1936.
- Horváth Lajos: Pest-Pilis-Solt vármegye kialakulása és működése. Bp., 1995.
- Irásné Melis Katalin: Honfoglalás kori leletek Budaörs-Tűzke-hegyről. Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Bp., 1984.
- Jankovich Miklós: Budakörnyéki plébániák középkori kialakulása és a királyi kápolnák. Tanulmányok Budapest múltjából 1, 19. kötet, Bp., 1959.
- Jedlicska Pál: Erdődy Pálffy Miklós. Századok, Bp., 1882.
- Juhász Árpád-Gál Éva: A budai hegyvidék. Bp., 1988.
- Karácsonyi János: Magyar Nemzetségek I-III. kötet. Bp., 1900-1904.
- Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp., 1977.
- Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Bp., 1985.
- Káldy-Nagy Gyula: Harácsszedők és ráják. Bp., 1970.
- Kalicz Nándor: Agyagistenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon. Bp., 1980.
- Károlyi Árpád: Buda és Pest visszafoglalása 1686-ban. Bp., 1936.

- Kiss Károly: Aquincum elővárosát szántotta ki az eke. Magyar Nemzet, 1963, (242. sz.).
- Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1988.
- Korai magyar történeti lexikon 9-14. Bp., 1994.
- Kovács Tibor: A bronzkor Magyarországon. Bp., 1977.
- Középkori templomaink. Bp., 1990.
- Kristó Gyula: Honfoglaló fejedelmek. Árpád és Kurszán. Szeged, 1983.
- Kubinyi András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. Agrártörténeti Szemle, 1964.
- Kumorovitz Bernát: Veszprémi regeszták. Bp., 1953.
- László Gyula: Hunor és Magyar nyomában. Bp., 1967.
- Magyar művelődéstörténet I-V. kötet. Bp., 1991.
- Magyar Néprajzi Lexikon I-V. kötet. Bp., 1977–1982.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967–1984.
- Magyar Televízió: Limes kongresszus. 1976. augusztus.
- Magyarország története 1-2. kötet. Bp., 1987.
- Marosi Ernő: Magyar falusi templomok. Bp., 1975.
- Mester Edit-Filipcszky István: Budaörs múltja a régészeti leletek tükrében. Budaörs, 1998.
- Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp., 1981.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedéki táblákkal I-XIII. kötet. Pest, 1857–1868.
- Nagy Lajos: Rácok Budán és Pesten 1686–1703. Tanulmányok Budapest múltjából XIII. kötet, 1959.
- Némethy Lajos: Hol állott Szent Gellért vértanú temploma? Archeológiai Értesítő, 1889.
- Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIII. sz. elején I-III. kötet. Bp., 1891–1892.
- Ozorai József: Az esztergomi érsek praediális nemesei. Magyar Sion, 1887. évf.
- Pannonia régészeti kézikönyve. Bp., 1990.
- Pataky Vidor: A péterváradi ciszterciek a középkori Kelenföldön. Bp., 1942.
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története I-II. kötet. Bp., 1899.
- Pauler Gyula: Szent Gellért. Századok, 1888.
- Pest megye műemlékei I-II. kötet. Bp., 1958.
- Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás, (XIII/1) Bp., 1986.
- Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék I-II. kötet. Bp., 1880.

- Pető Mária: A Gellért-hegy története az őskortól napjainkig. Bp., 1997.
- Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon I. kötet. Bp., 1962.
- Révay József: Séták a római Magyarországon. Bp., 1965.
- Rupp Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története, Pest, 1868.
- Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története I-III. kötet. Pest, 1870.
- Salamon Ferenc: A rómaiság elenyészte Pannóniában, s különösen Aquincum vidékén. Századok, 1881.
- Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Bp., 1966.
- Szabó Miklós: A kelták Magyarországon. Bp.
- Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.
- Szakály Ferenc: Pest–Pilis–Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsma-jegyzéke. Bp., 1995.
- Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Bp., 1979.
- Takáts Sándor: A budai basák emlékezete (Rajzok a török világból). Bp., 1915.
- Takáts Sándor: Művelődéstörténeti taulmányok a XVI–XVII. századból. Bp., 1961.
- Takáts Sándor: Telepítések Esztergom vidékére a XVI. század végén. Századok, 1903.
- A tatárjárás emlékezete. Bp., 1987.
- Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család 1-3. kötet. Bp., 1885–1892.
- Tóth Sándor: A kabarok. Századok, 1984.
- Velics–Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. Bp., 1890.
- Verancsics Antal: Memoria rerum (1504–1566). Bp., 1981.
- Wertner Mór: A Korzan nemzetség. Századok, 1899.
- Zolnay László: Az elátkozott Buda. Buda aranykora, Bp., 1982.
- Zolnay László: Kincses Magyarország. Bp., 1977.
- Zeiler, Martinus: A magyar királyság leírása. Szekszárd, 1997.

A KÉPEK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. Újkőkori tárolóedény töredéke a Mechanikai Művek lakótelepéről
2. Rézkori leletek Budaörsről a Tulipán utcából és a vasútállomásról
3. Bronzkori település és házak rekonstruált ábrázolása
4. Bronzkori női és férfi ruhaviselet rekonstruált ábrázolása
5. Az eraviszkusz törzs megtelepedése
6. Római kori pénzlelet Kamaraerdőből
7. A Tűzkő-hegyi leletek helyszínrajza
8. A Tűzkő-hegyi sír mellékletei
9. Szent Gellért püspök élete képekben (Részletek a Magyar Anjou*-legendáriumból)
10. Árpád-kori lakóház rekonstrukciós ábrázolása
11. A komáromi vár urbárium 1592-ből (fénymásolat az Országos Levéltárból, jobb oldalt középen a Budaörsre vonatkozó adatok)
12. Örs és a szomszédos települések a 11–15. században (Készítette: dr. Vándor Andrásné)
13. Szüret a középkorban
14. Magyar jobbágyparaszt hosszú ingben és bocskorban az 1500-as évekből
15. Gyürky Katalin ásatásának helyszínrajza Horhi falu területén (Budaörs–Kamaraerdő)
16. Fémeszközök Horhi faluból, a 13–15. századból
17. Pálffy Miklós 1552. december 7. – 1600. április 23., 1599-től gróf
18. Óbuda látképe 1595-ben (W. P. Zimmermann rézkarca)
19. Az örsiek által is aláírt panaszos levél (1608. szeptember 26.)
20. Buda visszafoglalása 1686-ban
21. Szent Márton élete (Részletek a Magyar Anjou-legendáriumból)
22. „A budaörsi kő” a 11-12. század fordulójáról
23. A középkori örsi templom alaprajza
24. Irat a „Sasadi tizedperből”-ből (Országos Levéltár)
25. Szőlőtaposás a szüreten
26. Méhészet ábrázolása a középkorban

27. Marhahajtó hajdúk a 16. században
28. Magyar várjobbágy a 12. században
29. Gróf Zichy Péter
29. Gróf Bercsényi Zsuzsanna
31. Budaörs történetének kronológiája
32. Budaörs régészeti lelőhelyei (Készítette: dr. Vándor Andrásné)
33. Kora bronzkori bögre és fazék (makói kultúra, budaörsi repülőtér)
34. Bronzkori urnasír rekonstrukciója
35. Kaba Melinda 1963–1965-ben végzett leletmentésének helyszínrajza (Kamaraerdei római emlékek feltárása)
36. A Mithras-szentélyhez tartozó bikaölési jelenet (Budaörs, Szőlőhegy u. 3.)
37. Római kori oltár a Mithras-szentélyből (3. század)
38. Honfoglalás kori férfi viseletek (László Gyula nyomán)
39. IV. Béla magyar király
40. Magyar paraszt és parasztasszony a 16. században
41. Kocsin utazó kereskedők szolgálkkal a középkorban
42. Budaörs első oklevelének (1236) 1504. évi átirata (részlet)
43. Középkori településhálózat Budapest mai területén (Kubinyi András nyomán)
44. Id. Zichy István arcképe
45. Esztergom 1595. évi ostroma
46. Érsekújvár látképe 1596-ban
47. A Budaörs múltja állandó kiállítás plakátja

TARTALOM

Ajánlás	5
Köszönetnyilvánítás	7
Előszó	9
A kezdetektől a honfoglalásig i.e. 3500 körül – 896	11
A honfoglalástól a török megszállásig 896 – 1526	25
A török hódoltság korában 1526 – 1686	45
Az egykor volt szomszédok: Csik, Horhi, Bobald	55
A magyarok kitelepítése Örsről 1596. április 6.	69
A felszabadítás és az új telepések 1684 – 1719	81
Templom és egyház Örsön	87
A megélhetés forrásai Örsön	101
Arcok a múltból	113
Utószó	127
Melléklet	129
Függelék	145
Névmutató	163
Felhasznált irodalom	177
A képek, ábrák jegyzéke	181